

BĒRNU SOCIĀLĀ IEKĻAUSĀNA

KĀ ANTISOCIĀĻAS UZVEDĪBAS
NOVĒRŠANAS METODE

ILONA KRONBERGA
ANDREJS JUDINS
ANDIS RINKEVICS
JUDITA VENCKEVIČIENE
ROKAS USCILA
DIMITARS GERMANOVŠ
EVALDAS VIŠOCKAS

2014

Publikācija veidota projekta „[Bērnu antisociālās uzvedības mazināšana: agrīnās prevencijas modeļi](#)” ietvaros, ko finansiāli atbalsta Islande, Lihtenšteina un Norvēģija NVO projektu programmas ietvaros. NVO projektu programmu tiek finansēta ar Eiropas Ekonomikas zonas finanšu instrumenta un Latvijas valsts finansiālu atbalstu.

Par publikācijas saturu atbild biedrība „Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS”.

www.sif.lv

www.eeagrants.org

www.eeagrants.lv

Projekta partneri:

Biedrība „Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS”

Biedrība „Mazās pēdas” Cēsīs

Nodibinājums „Mamma mammai fonds” Kuldīgā

Nodibinājums „Bērnu attīstības centrs „Saulīte” Saldū

Nodibinājums „Animus” Sofijā, Bulgārijā

© PROVIDUS, 2014

© Vāka foto: Camparby, flickr.com

© Tulkojums: Zane Ļuļe

Šī pētījuma autoru personiskās tiesības pieder tā izstrādātājiem. Pētījuma autoru mantiskās tiesības pieder biedrībai „Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS”.

Pievienojot norādi uz pētījumu, atļauta pētījumā iekļautās informācijas citēšana.

ISBN 978-9934-8400-9-8

SATURA RĀDĪTĀJS

Ilona Kronberga , Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS Agrīnā prevencija: teorētiskais pamats un labākā prakse vs. situācija Latvijā LATVIJA	3
Andrejs Judins , jurists Nepilngadīgais cietušais: tiesiskais ietvars LATVIJA	40
Andis Rinkevics , Valsts Policija Nepilngadīgo likumpārkāpumu novēršana – Valsts policijas perspektīva LATVIJA	58
Evaldas Visockas Policijas Mediācija Nepilngadīgo Lietās: Organizatoriskā Pieeja LIETUVA	61
Judita Venckevičienē , Lietuvas Tiesību institūts un Rokas Uscila , Lietuvas Tieslietu ministrijas Ieslodzījumu vietu departaments Policijas mediācija Lietuvā: pieredze darbā ar jauniešiem – likumpārkāpējiem LIETUVA	71
Dimitars Germanovs , Fonds Animus Daži līdzekļi bērnu antisociālas uzvedības novēršanā: <i>Animus</i> pieredze BULGĀRIJA	77

Iloņa Kronberga ir viena no vadošajām speciālistēm Latvijā kriminālsodu politikas un sodu izpildes jomās. I.Kronbergai ir ilgstoša pieredze politikas dokumentu un likumprojektu izstrādes jomā, kas saistīti ar kriminālsodu politiku un likumpārkāpumu prevenciju, tai skaitā probācijas un ieslodzījuma vietu tiesisko regulējumu. No 1998.gada I.Kronberga lasījusi lekcijas Latvijas Universitātē par kriminālsodu izpildes jautājumiem. Kopš 2007.gada I.Kronberga veic pētniecisko darbu un attīsta projektus kriminālsodu politikas un kriminālsodu izpildes jomā Sabiedriskās politikas centrā PROVIDUS, kā arī ir veikusi Tieslietu ministra padomnieka pienākumus. I.Kronberga ir iesaistījies virknē projektu, tai skaitā šobrīd viņa ir projektu „Meklējot labāko Eiropas praksi jauniešu noziedzības novēršanai” (2013.gada janvāris – 2015.gada janvāris) un „Bērnu antisociālās uzvedības mazināšana: agrīnās prevencijas modeļi” (2013.gada novembris – 2015.gada oktobris) vadītāja.

Ievads

Iepriekšējos gados veikto pētījumu¹ rezultāti ir apliecinājuši, ka bērnu izdarīto likumpārkāpumu iemesli rodas daudz agrāk, nekā to acīmredzamās sekas, ar kurām jau sastopas tiesību aizsardzības iestādes. Ja pieņemam, ka pieaugušajiem ir jārūpējas par bērna attīstību, sākot no dzimšanas, un jārada šai attīstībai labvēlīga vide, tad deformēta jeb antisociāla uzvedība ir vērtējama kā sekas šo rūpju trūkumam.

Tieši uz pieaugušo pleciem gulst atbildība par jaunieša īpašo, attīstībai nepieciešamo, vajadzību piepildīšanu². Būtiski ir apzināties, ka nepilngadīgā izdarītais likuma pārkāpums kā sociāli deformēta uzvedība norāda, ka konkrētā bērna tiesības jau iepriekš tikušas pārkāptas, un viņa intereses kādā brīdī nav ievērotas vai palikušas novārtā. Aprūpes trūkums, vecāku un citu pieaugušo vienaldzība, nevēlēšanās saprast un apmierināt bērna vajadzības, noved viņu līdz likumpārkāpuma izdarīšanai³.

Tādēļ ir svarīgi attīstīt tādas prevencijas un justīcijas sistēmas, kuru ietvaros ir iespējams agrīnos bērna attīstības posmos atklāt, atpazīt un novērst situācijas, kurās bērns kļūst par likuma pārkāpēju vai cietušo nākamajos savas dzīves gados, vai arī tikai sāk uzvesties veidā, ko ir iespējams dēvēt par antisociālu – pretēju sabiedrības kopdzīves ētiskiem un normatīviem nosacījumiem.

Bērniem draudzīgai justīcijas sistēmai ir liela loma bērna pasargāšanā no viņa paša un citu personu pretlikumīgās uzvedības sekām. Taču jāņem vērā, ka bērniem draudzīga justīcijas sistēma ir ne vien tāda, kas ir labi saprotama gan pašiem bērniem, viņu vecākiem un speciālistiem, kuri strādā ar un priekš bērniem, kā arī kalpo bērna labākajā interesēs – šai sistēmai jāietver efektīvu preventīvo komponenti visām bērnu vecuma grupām. Jāņem vērā, ka gadījumā, ja likuma pārkāpumu izdarījusi nepilngadīga persona, vainīgais pats ir vienlaikus arī cietušais: „Nepilngadīgais vai jauniets, kura dzīvi ir ietekmējusi likumpārkāpuma izdarīšana un soda izpildes laiks, aizvien vēl būs atbalstāms un sniegt ieguldījumu sabiedrības

¹ Bērniem draudzīga tiesiskā vide Latvijā: fokusā - likumpārkāpumu prevencija (2012), <http://www.providus.lv/public/27732.html> (skatīts 15.04.2014).

² Turpat.

³ Atjaunojošā justīcija nepilngadīgo noziedzības kontekstā: Baltijas valstis Eiropas dimensijā (2010), http://politika.lv/article_files/1899/original/bez_sakumlapas_lv.pdf?1339440221 (skatīts 17.04.2014).

labā varēs daudz vēlāk, bet daudzi to negribēs vai nespēs nekad. Minēto iemeslu dēļ tieši nepilngadīgo, jauniešu justīcijas ietvaros būtiskākā loma jāatvēr dažādu preventīvo pasākumu attīstīšanai un veikšanai, lai novērstu likumpārkāpumu, pirms tas ir noticis”⁴.

Cilvēku uzskati par prevenciju⁵ bieži vien ir ļoti šauri un stigmatizēti: *prevencijas jēdziens tiek daudz vairāk saistīts ar likuma pārkāpumu, nekā ar antisociālu uzvedību*. Šāda pieeja nereti ierobežo ne tikai izpratni par prevencijas metožu pielietojamību un saturu, bet ierobežo arī bērnu vecumu, kurā ir pieļaujama šo metožu veiksmīga pielietošana. Vadoties no minētā, ir iespējams izvirzīt *hipotēzi: veiksmīga antisociālas uzvedības prevencija darbā ar bērniem agrīnā vecumā samazina nepieciešamību veikt likumpārkāpumu prevenciju bērnu un jauniešu vēlākos dzīves posmos*. Šajā publikācijā tiks apskatīta prevencijas metožu pielietošana un prakse ar bērniem agrīnā attīstības periodā – pirmsskolas un sākumskolas vecumā. No juridiskā viedokļa raugoties, šajā vecuma posmā vēl nevaram runāt par konkrētiem likumu pārkāpumiem⁶ un prevenciju, kā šo pārkāpumu mazināšanas instrumentu, tāpēc prevencija jāuzlūko kā agrīnās intervences metode.

Lai agrīnās prevencijas metodes pārbaudītu praksē, trijos Latvijas novados ir uzsākts projekts⁷ „Bērnu antisociālās uzvedības mazināšana: agrīnās prevencijas modeļi”, kas norisinās no 2013.gada 1.novembra līdz 2015.gada 31.oktobrim. Projektā paredzēts attīstīt inovatīvas sociālā darba metodes Latvijas lauku novados, lai radītu iekļaujošu vidi pirmsskolas un sākumskolas vecuma bērniem un viņu ģimenēm. Projektā piedalās trīs pirmsskolas izglītības iestādes un trīs sākumskolas Saldus, Kuldīgas un Cēsu novados. Viens no projekta pirmajiem uzdevumiem ir radīt starpinstitucionālu sadarbības vidi visām institūcijām, kas strādā saskarsmē ar projekta mērķa grupu – ģimenēm, kurās aug bērni⁸.

Projekts ir izveidots saskaņā ar Latvijas valdības pieņemtajiem politikas attīstības dokumentiem:

- a) pamatnostādņem⁹ „Bērniem piemērota Latvija 2004.- 2015.gadam”, kur īpaši A.,C. un D. sadaļās iezīmētas problēmas, kas kavē bērnu psihoemocionālo attīstību Latvijā, tai skaitā nabadzība, atsvešinātība, nevienlīdzīgas iespējas izglītības ieguvei, noziedzības riski;
- b) Ģimenes valsts politikas nostādņem¹⁰ 2011.-2017.gadam, kurās atzīts, ka būt vecākiem ir sarežģīts uzdevums, tāpēc vecākiem ir nepieciešams atbalsts savu pienākumu īstenošanā (nostādņu 3.3.3.p.), kā arī uzsvērts, ka pirmajos dzīves gados

⁴ Bērniem draudzīga tiesiskā vide Latvijā: fokusā - likumpārkāpumu prevencija (2012), <http://www.providus.lv/public/27732.html> (skatīts 15.04.2014).

⁵ Prevencija: metožu sistēma, kas veidota no tādiem savstarpēji saistītiem instrumentiem, kas dod iespēju novērst likuma pārkāpumu vai iejaukties, pirms šis pārkāpums noticis.

⁶ Autores piezīme: bērni, kuri nav nedz administratīvo pārkāpumu, nedz krimināltiesisko attiecību subjekti (a); bērni, kuri vēl nav vecumā, kuru sabiedrības lielākā daļa saista ar prevenciju, proti – ilgi pirms pusaudža vecuma iestāšanās (b).

⁷ Vairāk par projektu „Bērnu antisociālās uzvedības mazināšana: agrīnās prevencijas modeļi” iespējams uzzināt šeit <http://www.providus.lv/public/27875.html> (skatīts 10.01.2014).

⁸ Autores komentārs: divu gadu laikā projektā plānots iesaistīt ne mazāk kā 48 ģimenes ar bērniem no 3 sākumskolas klasēm un 3 pirmsskolas izglītības iestāžu grupām.

⁹ Pamatnostādnes „Bērniem piemērota Latvija”: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=1232> (skatīts 10.02.2014).

¹⁰ Ģimenes valsts politikas nostādnes 2011.-2017.gadam: http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/impamn_200111_gvp.pdf (skatīts 10.02.2014).

bērnam ir nepieciešama jo īpaši liela vecāku uzmanība un gādība, kas ir priekšnosacījums labvēlīgai bērna attīstībai vēlākos gados.

Projektā tiek praktizētas agrīnās iejaukšanās metodes, un tās tiks analizētas arī šajā publikācijā. Minētās metodes ir balstītas uz individuālo prevenciju, proti – uz darbu ar pašu bērnu vai uz bērnu kopā ar viņa ģimeni. Agrīnās iejaukšanās metodes ir iespējams piemērot visos gadījumos, kad ir acīmredzams, ka uzvedības veids, kuru pauž bērns, vai apstākļi, kuros bērns ir nonācis, ar laiku attīstīsies par pašam bērnam vai citiem cilvēkiem nevēlamām sekām. No citu valstu pieredzes¹¹ ir zināms, ka agrīnās iejaukšanās metodes var piemērot jebkurā laikā no dzimšanas līdz skolas vecuma un tā laikā, bez tam ir daudz iemeslu, lai šīs metodes sāktu piemērot pēc iespējas ātrāk.

Atsevišķi teorētiskie aspekti: Bērnu uzvedības riski, antisociāla uzvedība un agrīnā prevencija

Viens no biežāk sastopamajiem agrīniem bērnu antisociālas uzvedības riskiem ir *agresīva uzvedība* pret apkārtējiem. Saskaņā ar citās valstīs veiktajiem pētījumiem¹² tieši agresīva uzvedība noved pie sliktām sekmēm mācībās, nespējas sadzīvot ar citiem bērniem, nesaprašanās attiecībās ar vecākiem un pedagogiem. Šādas bērna uzvedības attīstība var novest pie atsvešinātības attiecībās ar apkārtējiem un zemas pašapziņas, kas vēlākos gados var izpausties kā cietsirdība pret citiem cilvēkiem vai dzīvniekiem vai nonākšanas emocionālā izolācijā. Būtu nepamatoti par agresīviem uzskatīt tikai tādus bērnus, kas ar savu uzvedību jebkādā veidā tikai fiziski kaitē citiem – kniebj, kož vai sit (a). Par agresīvu bērna uzvedību ir pamats uzskatīt arī tā saucamo sociālo agresiju – vienas bērnu grupas noskaņošanu pret citiem, manipulācijas ar pieaugušajiem, aprunāšanu, lai panāktu sliktu attieksmi pret kādu vienaudzi, verbālu ģirgāšanos (b). Vienlaikus var būt sastopama arī pasīvā agresija, kas nav saistīta ar konkrētām darbībām, bet ar bezdarbību – atteikšanās ievērot sadzīves normas vai pieaugušo pamatotas prasības, neuzmanība, pasivitāte (c), vai paaugstinātu pašizvēlētu aktīvismu – visa nosodījums vai noliegums, hiperaktivitāte, nespēja noturēt uzmanību (d).

Pētījumos¹³ pierādīts, ka tieši agrīnās intervences kā antisociālas uzvedības novēršanas metodes ir efektīvākās bērnu agresīvas uzvedības mazināšanai, jo īpaši tad, ja prevencijas pasākumos iesaistīti vecāki. Šādā veidā antisociālo uzvedību ir iespējams mazināt, aizstājot agresīvo uzvedību ar citu uzvedības modeli, kā pamatā ir sadarbība starp vecākiem un bērniem, uzmanība vienam pret otru, abpusēju uzvedības robežu noteikšana, pamatojoties uz cieņu savstarpējās attiecībās. Svarīga loma ir tam, ka vecāki ievēro un patiesi novērtē bērna centienus un iniciatīvu, nevis neievēro vai, piemēram, uztver bērnu uzmanības apliecinājumus kā pašus par sevi saprotamus.

¹¹ What Is Early Intervention? <http://www.kidsource.com/kidsource/content/early.intervention.html> (last visited on 11.03.2014).

¹² Read more: Aggressive Behavior - Aggression and Related Behavior Problems: The Disruptive Behavior Disorders - Children, Educational, Studies, and Academic - StateUniversity.com <http://education.stateuniversity.com/pages/1743/Aggressive-Behavior.html#ixzz30BiaeUTg> (last visited on 15.04.2014).

¹³ MCFADYEN-KETCHUM, STEVEN A., and DODGE, KENNETH A. 1998. "Problems in Social Relationships." In Treatment of Childhood Disorders, 2nd edition, ed. Eric J. Mash and Russell A. Barkley. New York: Guilford. Read more: Aggressive Behavior - Aggression and Related Behavior Problems: The Disruptive Behavior Disorders - Children, Educational, Studies, and Academic - StateUniversity.com <http://education.stateuniversity.com/pages/1743/Aggressive-Behavior.html#ixzz30BqT91Yg> (last visited on 15.04.2014).

Lielbritānijas speciālisti izdala četrus prevencijas veidus un norāda¹⁴, ka *likumpārkāpumu prevencija* (criminal justice prevention – angļu val.) kā metožu kopums, ar kuriem strādā tiesību aizsardzības iestādes, ir nodalāms no antisociālās uzvedības prevencijas, ko dēvē par *situāciju prevenciju* (situational prevention – angļu val.). Situāciju prevencija tiek definēta kā aktivitāšu kopums, lai novērstu antisociālas uzvedības iespējamību un neļautu tai notikt. Tiek izdalīta arī *sabiedriskā prevencija* (community prevention – angļu val.), kuras uzdevums ir panākt sociālo apstākļu un institucionālās izmaiņas, kas var atstāt ietekmi uz vidi (sabiedrību), kurā notiek vai var notikt antisociālā uzvedība. Savukārt *attīstības prevencija* (developmental prevention – angļu val.) ir vērsta uz to, lai kavētu antisociālas uzvedības attīstību atsevišķām personām, novēršot ar prevencijas metodēm riska faktorus, kam var būt ietekme uz cilvēka attīstību nākotnē.

Deivids P.Farringtons (David P.Farrington – angļu val.) norāda, kas ir *agrīnās prevencijas metodes*¹⁵ - tās ir visas programmas, kas tiek īstenotas grūtniecības periodā un zīdaiņa vecumā, vecāku prasmju apmācības programmas, pirmsskolas programmas, individuālo prasmju treniņi un skolas programmas. Autors norāda, ka liela daļa no šīm programmām ir primārās prevencijas instrumenti, kas paredzēti atsevišķiem indivīdiem sabiedrības kopējā ietvarā, un sekundārās prevencijas programmas bērniem ar uzvedības riskiem (individuālā prevencija). Deivids P.Farringtons norāda uz galvenajiem riska faktoriem, kuri ir jāņem vērā, vērtējot un atpazīstot antisociālas uzvedības veidošanos:

- a) individuālie bioloģiskie riska faktori (hiperaktivitāte, impulsivitāte, uzmanības koncentrēšanas problēmas, neveiklas kustības, bailes uzņemties atbildību vai risku). Šo riska faktoru esamību bērniem var konstatēt un novērst 8 līdz 12 gadu vecumā. Vienlaikus tiek minēts, ka šie riska faktori, nonākot to attīstībai „labvēlīgos” apstākļos, var radīt tādas personības, kuras izdara regulārus likuma pārkāpumus;
- b) ģimenes mijiedarbība un sociāli ekonomiskie faktori (vecāki ar kriminālu tagadni vai pagātni, vai antisociālu uzvedību tiek atzīti par klasisku riska faktoru. Tomēr pastāv arī citi, ne mazāki, riski – nekonsekventa, pārāk skarba vai uzstājīga vecāku attieksme; auksta vai noraidoša vecāku attieksme pret bērnu, vāja bērna uzraudzība, bērna un vecāku saskarsmes trūkums, vecāku šķiršanās un dzīvošana atsevišķi, regulāri strīdi starp vecākiem). Praksē pastāv šo apstākļu kombinācija¹⁶, tā, piemēram, pastāvot riska faktoram – nesamērīgi bargiem vecākiem (aizliegumi, pārspīlēti augstas prasības), bērnam ir risks kļūt par regulāru likuma pārkāpēju, taču vienlaikus šis faktors neveido antisociālu personību¹⁷;

¹⁴ Early Prevention of Adult Antisocial Behaviour, Edited by David P. Farrington, University of Cambridge and Jeremy W. Coid, St Bartholomew's and the Royal London School of Medicine and Dentistry. PUBLISHED BY THE PRESS SYNDICATE OF THE UNIVERSITY OF CAMBRIDGE, The Pitt Building, Trumpington Street, Cambridge CB2 1RP, United Kingdom, 2003.

<http://catdir.loc.gov/catdir/sample/cam033/2002067373.pdf> (last visited on 12.03.2014).

¹⁵ Advancing knowledge about the early prevention of adult antisocial behavior, David P.Farrington (2003),

<http://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam033/2002067373.pdf> (last visited on 12.03.2014).

¹⁶ Autore's piezīme: projekta „Bērnu antisociālās uzvedības mazināšana: agrīnās prevencijas modeļi” 2.Kolēģu konsultācijas (11.04.2014), nepublicēts materiāls.

¹⁷ Advancing knowledge about the early prevention of adult antisocial behavior, David P.Farrington (2003),

<http://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam033/2002067373.pdf> (last visited on 12.03.2014).

- c) draugi, skola un sabiedrības riska faktori (draugi, kas mēdz pārkāpt likumu (kompānijas pēc izdarīti likuma pārkāpumi), nesakārtota skolas vide – nedarbojas noteikumi, zems uzticēšanās līmenis starp skolotājiem un audzēkņiem, degradējoša dzīves vide – bērns dzīvo vietā, kur koncentrējas cilvēki ar atkarībām, zemiem ienākumiem un antisociālu dzīves veidu).

Analizējot esošo teorētisko un pētniecības praksi agrīnās prevencijas jomā, Deivids P.Farringtons uzsver, ka „ideālā gadījumā, antisociālas uzvedības novēršanas metodēm būtu jābalstās uz empīriski apstiprinātām teorijām par šīs uzvedības cēloņiem, taču šādas teorijas nav. Līdz ar to, visvairāk lietotās prevencijas tehnikas ir orientētas uz riska faktoriem”¹⁸.

Atsaucoties uz vairāku pētnieku¹⁹ viedokļiem, M.Marcu (*Maria Marcu* – angļu val.) un D.Hulea (*Diana Hulea* – angļu val.) savā publikācijā²⁰ norāda, ka pēdējo gadu laikā Eiropā ir novērojama vecuma samazināšanās nepilngadīgajiem likuma pārkāpējiem un bērniem ar antisociālu uzvedību. Publikācijā uzsvērts, ka šādu apstākļu esamība liek paraudzīties uz problēmu savādāk, nekā bijis ierasts līdz šim, proti – prevencijas pasākumi ir jāveic agrīnas intervences formā (a) un tiklīdz tiek konstatēti pirmie, kaut arī nelieli, riski (b). Prevencija ir efektīva tikai tajā gadījumā, ja tiek veikts individuāls un agrīns risku novērtējums. Tāpēc agrīnās prevencijas mērķa grupā, pirmkārt, ietilpst tie bērni, kuri ir izdarījuši ar likumu aizliegtas darbības, bet vēl nav sasnieguši tādu vecumu, lai tos sauktu pie jebkāda veida atbildības. Līdz ar to, pat no formāla viedokļa atbildība par šiem bērniem būtu jāuzņemas nevis justīcijai, bet izglītības un labklājības sistēmām, izstrādājot individuālus vajadzību un risku novērtējumus, lai strādātu ne tikai ar šiem bērniem, bet arī ar viņu ģimenēm.

Bērnu agrīnā attīstības periodā vislielākā nozīme ir ģimenes un skolas videi, tāpēc lielākā daļa agrīno intervencu ir veicama, sadarbojoties izglītības iestādei, vecākiem un bērnam. Šī ir vide, kuras ietvarā diviem pamata spēlētājiem – izglītības iestādēm un ģimenei – ir jāpiemīt spējai savlaicīgi pazīt antisociālas uzvedības riskus un izvēlēties tiem adekvātu preventīvo metodi. „Ja vecāki un skolotāji uzskata bērna nevēlamu vai bezkompromisa uzvedību par nenozīmīgu un nereaģē uz to, tad bērnam sāk attīstīties atbilstošs deviantas vai delinkventas uzvedības modelis. Šādas uzvedības paušana no bērna puses ir atbilstošu attiecību (socializācijas) un sociālās kontroles trūkuma sekas no ģimenes un skolas puses”²¹.” Pamatojoties uz M.Šadera (Michael Shader – angļu val.) pētījumu²², blakus bērnu uzvedību ietekmējošiem riska faktoriem, pastāv arī aizsardzības faktori. Viens no šādiem aizsardzības faktoriem ir ģimene. Tā, piemēram, nabadzība vienmēr tiek uzskatīta par riska faktoru, tomēr, pastāvot vecāku ieinteresētībai un atbalstošai attieksmei, nabadzības riska faktors nespēlēs galveno lomu bērna uzvedības modeļa formēšanās procesā. Nav pamata apgalvot, ka nabadzība vai

¹⁸ Turpat.

¹⁹ Loeber, Rolf and David P Farrington. 2001. *Child Delinquents: Development, Intervention, and Service Needs*. Thousand Oaks: Sage Publications, un Loeber, Rolf, David P. Farrington, and David Petechuk. 2003. "Child Delinquency: Early Intervention and Prevention." *Child Delinquency. Bulletin Series*. <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojdp/186162.pdf> (last visited on 15.04.2014).

²⁰ Early Starter – The Early Detection of Delinquency Risk; Maria Marcu, Diana Hulea, General Directorate of Social Assistance and Child Protection Sibiu, 2 Mitropoliei Street, 550179 Sibiu, Romania, <http://www.degruyter.com/view/i/scr.2013.11.issue-2/scr-2013-0018/scr-2013-0018.xml?format=INT> (February, 2014), (last visited on 15.04.2014).

²¹ Ibid.

²² Shader, Michael. 2004. *Risk Factors for Delinquency: An Overview*. Washington D.C.: US Department of Justice & Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention. <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojdp/frd030127.pdf> (last visited on 15.04.2014).

trūkums ir faktori, kas bērnu noteikti novedīs pie prettiesiskas uzvedības nākotnē. Lai rastu veiksmīgas atbildes uz riska faktoriem, ir jāstiprina aizsargājošie faktori. Devianta vai delinkventa uzvedība rodas sociālās atsvešinātības rezultātā un ir cieši saistīta ar cilvēka (bērna) vēlmi būt pieņemtam un atzītam jebkurā veidā vai grupā, ar kuru cilvēks spēj sevi asociēt. Nepareizas identificēšanās risks ir sevišķi augsts tiem bērniem, kuri savas dzīves laikā nav redzējuši pozitīvus modeļus. „Negatīva sociālā pieredze un mācīšanās no negatīvas pieredzes rada delinkvenci kā noteiktas subkultūras atribūtu, kas nenovēršami saved kopā cilvēkus, kuriem nav zināmas citas sociālās vērtības²³.”

No kriminoloģiskā viedokļa „deviance un delinkvence, kā deviances padziļinātā forma, ir raksturojama ar indivīda nespēju sadzīvot ar sociālām un tiesību normām. Vērtējot no sociālā viedokļa, deviance ir rīcība, kas iziet ārpus akceptējamās uzvedības institucionālajiem ietvariem. No juridiskā viedokļa par *deviantu* (antisociālu) tiek uzskatīta *delinkventa uzvedība* (likumpārkāpums), ar kuru ir pārkāptas tiesību normas²⁴.” Brīdī, kad šāda rīcība rada draudus sabiedrībai vai tās pārstāvjiem, minētās uzvedības izpausmes tiek uzskatītas par noziedzīgiem nodarījumiem. Tādējādi „*juvenālā delinkvence* (juvenile delinquency – angļu val.) sevī ietver visas krimināla rakstura rīcības un darbības, kuras izdarījuši jaunieši (bērni) pirms kriminālatbildības vecuma iestāšanās, atbildības trūkuma dēļ skolā un ģimenē²⁵”.

Vadoties no brīža, kad bērna uzvedībā pirmo reizi tiek konstatētas antisociālas pazīmes, ir iespējams modelēt divu veidu situācijas: 1) Jo agrīnāks ir vecums, kurā bērns izdara pirmās antisociāla rakstura darbības, jo lielāka ir šāda uzvedības modeļa attīstības iespēja nākotnē. G.R.Pattersons²⁶ šo ir nosaucis par „*agrā starta*” (*early-starters* – angļu val.) modeli; 2) Otrā grupā var ierindot tos bērnus, kuri līdz pusaudža vecumam nepauž antisociālas uzvedības pazīmes vai šāda veida uzvedību, bet vēlāk situācija krasi mainās (*late onset* – angļu val.). Šajā grupā sastopama antisociālas uzvedības pazīmju „*vēlīna izpausme*”. Tiek atzīts, ka tieši „agrā starta” bērniem ir visvairāk nepieciešams ģimenes, skolas un institūciju atbalsts – agrīnā intervence. Problēmu sākšanās brīdī viņi ir vēl pārāk mazi, lai spētu tikt galā ar savām sajūtām, definēt tās, un nepavisam nav gatavi to rašanās cēloņu apzināšanai. Līdz ar to, šie bērni ir pilnībā atkarīgi no pieaugušo prasmēm savlaicīgi atpazīt viņu riskus un sniegt atbalstu. Jebkādas intervences pusaudžu vecumā šiem bērniem var būt maz efektīvas „*ielaisto simptomu*” dēļ.

Agrīnā iejaukšanās (intervence) ir metode, ar kuras palīdzību pirmsskolas un sākumskolas bērniem ir iespējams konstatēt jau esošus vai nākotnē iespējamus uzvedības vai attīstības riskus un tos novērst. Kopumā identificējami trīs iemesli, kāpēc agrīnā iejaukšanās ir attaisnojama un pat nepieciešama:

- a) lai veicinātu un atbalstītu bērna attīstību;

²³ Deviance and Control. By Albert K. Cohen. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 1966. <http://sf.oxfordjournals.org/content/46/2/299.1.full.pdf+html> (last visited on 10.03.2014).

²⁴ Early Starter – The Early Detection of Delinquency Risk; Maria Marcu, Diana Hulea, General Directorate of Social Assistance and Child Protection Sibiu, 2 Mitropoliei Street, 550179 Sibiu, Romania, <http://www.degruyter.com/view//scr.2013.11.issue-2/scr-2013-0018/scr-2013-0018.xml?format=INT> (February, 2014), (last visited on 15.04.2014).

²⁵ Ibid.

²⁶ Patterson, G. R., Capaldi, D., & Bank L. (1991). An early starter model for predicting delinquency. In D. Pepler & K.H. Rubin (Eds.), *The development and treatment of childhood aggression* (pp. 139-168). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

- b) lai nodrošinātu palīdzību un atbalstu bērna ģimenei;
- c) lai padarītu pēc iespējas lielāku bērnu un viņu ģimeņu pienesumu sabiedrībai.

Visstraujāk bērna attīstība norisinās pirmsskolas periodā – faktiski tieši šajā periodā bērns apgūst iemaņas, sadzīviskas pamatprasmes un attieksmes, kas vēlāk skolas periodā spēlē nozīmīgu lomu mācību vielas apguvē un komunikācijā ar vienaudžiem un pedagogiem. Tas, cik veiksmīgs bērns būs skolas mācību procesā, kādas attiecības spēš veidot ar cilvēkiem, noteiks to, vai bērns jutīsies labi un droši, savukārt bērna labklājība un drošība veidos ne tikai bērna personību, bet noteiks visu tālāko dzīvi. Laiks, kurā iejaukšanās (intervence) ir iespējama, ir ļoti īss, ņemot vērā, ka bērna attīstība ir strauja un pieaugušo nezināšanas dēļ šo mirkli ir viegli palaist garām. Pirmsskolas vecumā bērns ir gatavs mācīties gandrīz visu laiku, bet vienlaikus pastāv arī mācīšanās intensīvie posmi, kuru laikā bērnam nepieciešamas sevišķas rūpes un sapratne no pieaugušo puses. Šādu rūpju nesāņemšanas gadījumā bērnam var rasties sajūta, ka viņš nespēj tikt galā ar uzdevumiem, ar kuriem citi bērni tiek galā. Šāds brīdis var izpausties bērna neapzinātā protesta formā, kas pieaugušo acīs var izskatīties kā niķi, neizprotamas pastiprinātas bailes no kaut kā vai kāda, apātija un neieinteresētība, vai noliegums. Savukārt bērns patiesībā jūtas pilnīgi pretēji – viņš ir vīlies, izjūt kaunu, satraukumu, stresu un bezpalīdzību. Šādos gadījumos pieaugušajiem ir jābūt tik pieaugušiem un spējīgiem, lai spētu ieraudzīt situāciju no bērna redzes punkta un adekvāti reaģēt. Piemēram, ja bērns niķojas, baidās no kaut kā, ko pieaugušais nesaprot, vai noliedz, ko pieaugušais piedāvā, - būtu svarīgi izprast iemeslus. Sliktākais, ko pieaugušie šādās situācijās mēdz darīt, ir sodīt bērnu, tādējādi panākot pretējo efektu - vēl vairāk pastiprinot kaunu, satraukumu un bezpalīdzību, ko izjūt bērns. Šādas rīcības gadījumā bērnam tiek nodarīts būtisks emocionāls kaitējums, kura sekas bērns turpinās neapzināti paust kā pēkšņas, ļoti spēcīgas dusmas pret vienkāršām pieaugušo prasībām, sišanu, košanu vai pretēji – visa noliegumu un pat apātiju.

Apzināti un plānoti agrīnās iejaukšanās pasākumi sniedz lielu atbalstu gan vecākiem, gan šajās ģimenēs esošajiem citiem bērniem. Gadījumos, kad ģimenē ir bērns ar uzvedības traucējumiem, ģimene kopumā izjūt šo faktu kā paaugstinātu stresu, nesaprašanos gan starp bērna vecākiem un citiem ģimenes locekļiem, gan starp brāļiem un māsām. Vecāku un bērnu dalība agrīnās prevencijas pasākumos veicina ģimenes savstarpējo saprašanos, uzlabojas attiecības starp ģimenes locekļiem, rodas pārlicība par savām spējām ne tikai bērnam, bet arī vecākiem, tiek iegūts vairāk laika kopīgiem atpūtas pasākumiem un profesionālai izaugsmei. Jāatzīmē, ka atbalsta pasākumi ir vienlīdz svarīgi gan bērniem ar uzvedības vai mācīšanās traucējumiem, gan tādām ģimenēm, kurās aug īpaši apdāvināti bērni – abos gadījumos ir svarīgas prasmes, lai radītu drošu un atbalstošu vidi bērna spēju tālākai veicināšanai.

Pētījumos²⁷ ir pierādīts, ka gan īpaši talantīgi bērni, gan bērni ar mācīšanās traucējumiem gūst labumu no agrīnās iejaukšanās preventīvajām programmām. Pētījuma²⁸ „Mainot dzīves: Ieguvumi jauniešiem no Perija pirmsskolas projekta līdz 19 gadu vecumam” ietvaros tika

²⁷ Berrueta-Clement, J. R., and others. Changed Lives: The Effects Of The Perry Preschool Project On Youths Through Age 19. Ypsilanti, MI: High/Scope Educational Research Foundation, 1984. <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED313128.pdf> (last visited on 15.04.2014).

²⁸ Ibid.

konstatēts, ka, salīdzinot ar bērniem, kuri līdzīgās programmās nepiedalījās, bērni, kuri tika iesaistīti agrīnās iejaukšanās programmās pirmsskolas izglītības iestādē, bija veiksmīgāki mācībās, profesijas apguvē un dzīvē kopumā. Svarīgākie viņu veiksmes iemesli bija labāka lasītprasme (drošība un atbalsts), rūpīgāk izkoptas un padziļinātas zināšanas matemātikā (pārlicība par saviem spēkiem), kā arī attīstītas valodas zināšanas (komunikācija prasmes).

Agrīnās iejaukšanās formas ietver sevī vairākus priekšnosacījumus, kas ir ņemami vērā, plānojot preventīvās programmas bērnu labklājības uzlabošanai: metodei ir jābūt atbilstoši bērna vecumam (a), jāņem vērā, ka bērna vecāku iesaistīšanai šajos pasākumos ir būtiska loma (b), programmas intensitātei un saturam ir jāatbilst bērna labklājības reālajām vajadzībām (c). Literatūras avotu analīze rāda, ka daudzu valstu pētnieki bērnus ar uzvedības traucējumiem un bērnus ar izcilām spējām pieskaita pie grupas, kam nepieciešama agrīnā iejaukšanās attīstības veicinošu programmu formā. Citi autori²⁹ norāda, ka agrīnā iejaukšanās ir vienota metode, bet ar dažādām komponentēm, kas tikpat labi ir piemērojama arī bērniem ar jau esošiem vai iespējamiem emocionālās attīstības traucējumiem un īpašām vajadzībām. Speciālisti³⁰ atzīst, ka atsevišķas agrīnās iejaukšanās metodes strādā vienlīdz labi, pat neatkarīgi no bērniem paredzētās pamata mācību programmas. Galvenais nosacījums ir individualizēta pieeja, skaidri uzstādīts mērķis, kā arī individuāls risku un vajadzību novērtējums bērnam un viņa ģimenei. Proti, lai agrīnā iejaukšanās būtu veiksmīga, tai:

- a) skaidri jānorāda un regulāri jāpārvērtē mērķi darbam ar bērnu un ģimeni;
- b) precīzi ir jāapraksta un jāidentificē skolotāja uzvedība, rīcība un reakcijas katras nodarbības laikā;
- c) jāizmanto tā saucamās operatīvās analīzes metodes. Proti – katra nodarbība ir ne tikai jāapraksta, bet arī jāizanalizē ar saviem kolēģiem, konstatējot veiksmīgākās un mazāk veiksmīgās metodes;
- d) regulāri jāanalizē metožu ietekme uz bērnu, nepieciešamības gadījumā nodarbību plāni jāpapildina ar vajadzīgajām komponentēm.

Tādējādi ir pamats apgalvojumam, ka agrīnās intervences rezultāts ir tieši atkarīgs no izglītības iestādes speciālista profesionālās motivācijas un spējas ne tikai sadarboties ar bērnu un ģimeni, bet arī noturēt „savās rokās” programmas mērķtiecīgu norisi visā agrīnās intervences laikā.

Droša vide attīstībai un izaugsmei bērniem Eiropā: politikas dokumenti, tiesību akti un pētījumu secinājumi

Par bērnu tiesībām šodien vairs nav iespējams runāt abstrahējoties tikai no teorijas, formālām tiesību normām un priekšrakstiem. Bērnu tiesības caurvij ikviena cilvēka ikdienu, skar pilnībā

²⁹ Garland, C., N. W. Stone, J. Swanson, and G. Woodruff, eds. Early Intervention For Children With Special Needs And Their Families: Findings And Recommendations. Westar Series Paper No. 11. Seattle, WA: University of Washington, 1981. ED 207 278. <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED207278.pdf> (last visited on 17.04.2014).

³⁰ Handbook of Early Childhood Intervention, Jack P. Shonkoff, Samuel J. Meisels, Cambridge University Press, 2000. <http://ej.uz/e12o> (last visited on 17.04.2014).

visas dzīves jomas, faktiski no bērna dzimšanas vai pat ieņemšanas brīža, līdz jaunais cilvēks ir spējīgs iekļauties un funkcionēt sabiedrībā kā pilntiesīgs tās loceklis.

Eiropas Padomes Bērnu tiesību stratēģijā³¹ 2011. – 2015.gadam definēti bērnu tiesību aizsardzības stratēģiskie mērķi: bērniem draudzīgu sistēmu un pakalpojumu attīstība (a), visu pret bērniem vērsto vardarbības formu izskaušana (b), tiesību garantēšana bērniem riska situācijās (c), bērnu līdzdalības veicināšana (d). Zinot bērnu tiesību piemērošanas praksi, ir pamats uzskatīt, ka visi augstākminētie mērķi praksē nav nodalāmi. Praktiskās situācijas ir multiplicētas un tām ir komplekss raksturs. Ja raugāties uz šiem mērķiem no prevencijas aspektiem, ir iespējams secināt, ka prevencijas metode ir piemērojama kā universāls rīks tieši bērnu tiesību aizsardzībā. Šajā gadījumā prevencija ir metode, lai nodrošinātu draudzīgu un labvēlīgu vidi bērnu attīstībai, savlaicīgi prognozējot un novēršot situācijas, kas rada vai var radīt draudus šo mērķu īstenošanai. Ir zināms, ka bērnu likumpārkāpumu prevencija ir vērsta uz to, lai nepieļautu bērna saskarsmi ar likumpārkāpumam sekojošo valsts reakciju – sodu un oficiālo justīcijas sistēmu. Bērnu likumpārkāpumu prevencija ir cieši saistīta ar visiem Bērnu tiesību stratēģijas mērķiem. Bērnu antisociālas uzvedības³² prevencija pastarpināti ir saistīta ar visiem bērnu tiesību aizsardzības mērķiem, taču vienlaikus tiešā veidā sasaucas ar tiesību garantēšanu bērniem, kad viņi atrodas riska situācijā (piemēram, risks izdarīt noziedzīgu nodarījumu vai risks kļūt par cietušo no jebkuras vardarbības formas, tai skaitā emocionālas). Tiesību garantēšana bērniem riska situācijā tiek veikta, konstatējot riska situāciju un veicot dažādas intervences, tai skaitā agrīno iejaukšanos. Šāda agrīnā preventīvā iejaukšanās ir cieši saistīta ar nepieciešamību līdzdarboties gan pašam bērnam, gan bērna ģimenei. Jāatzīmē, ka agrīnā iejaukšanās ir viena no saudzīgākajām un efektīvākajām prevencijas metodēm, jo satur pietiekami efektīvus zema riska identificēšanas un arī ietekmēšanas instrumentus.

Eiropas Padomes Bērnu tiesību stratēģijā³³ 2011. – 2015.gadam minēts, ka konkrētā stratēģija ir radīta ar apņēmību novērst bērnu diskrimināciju un nosauc virkni diskriminācijas formu – piederību mazākumtautībām; nabadzību; sociālo izolāciju; rasu un nacionālo diskrimināciju, tautību, ādas krāsu, dzimumu, valodu, reliģiju, politisko vai citas pārliecības, nacionālo vai sociālo izcelsmi, mantisko stāvokli, invaliditāti, dzimšanas vai citu statusu, piemēram, seksuālo orientāciju vai dzimuma identitāti. Jāņem vērā, ka Eiropas Komisija nenoslēdz šo uzskaitījumu, bet pieļauj, ka bērns vienlaikus var būt pakļauts vairākām diskriminācijas pazīmēm. Tādējādi ir pamats uzskatīt, ka prevencija, tai skaitā agrīnā iejaukšanās, ir diskriminācijas novēršanas metode. Ar tās palīdzību ir iespējams reaģēt uz dažādiem sociālās atstumtības riskiem, kam var būt pakļauti bērni: vienaudžu ģirgāšanos jebkāda iemesla dēļ, sekām no vājām bērnu un vecāku attiecībām vai atsvešinātības no ģimenes, riskiem zaudēt spēju mācīties un šādā veidā nonākt izolācijā no bērnam ierastās sociālās vides u.c. Turklāt preventīvā agrīnā iejaukšanās nav iespējama bez bērnu un viņu ģimeņu līdzdalības, kā arī tā sevī ietver bērna viedokļa uzklauššanu un bērna tiesības tikt sadzirdētām.

³¹ Council of Europe Strategy for the Rights of the Child (2012-2015), http://www.coe.int/t/dg3/children/strategyconferencemonaco/Strategy150512_en.pdf (last visited on 17.05.2014).

³² Autores piezīme: ja uzskatām, ka antisociāla uzvedība ir plašāks jēdziens par likuma pārkāpumu un ne vienmēr būs saistīta ar neizbēgamu bērna nonākšanu saskarsmē ar justīcijas sistēmu.

³³ Council of Europe Strategy for the Rights of the Child (2012-2015), http://www.coe.int/t/dg3/children/strategyconferencemonaco/Strategy150512_en.pdf (last visited on 17.05.2014).

Vērtējot starptautiskajos tiesību aktos³⁴ definētās vērtības, var secināt, ka bērna tiesību īstenošanai uz labvēlīgu vidi un attīstību (jo sevišķi pirmsskolas un sākumskolas vecumā), ir divas vadošās komponentes: mācīšanās spēju attīstība (jaunu prasmju apgūšanai labvēlīga sociālā vide) un ģimene (drošas personiskās vides nosacījums). Eiropas Padomes rekomendācija³⁵ par bērnu tiesībām, bērniem un ģimenēm draudzīgiem sociāliem dienestiem nosaka, kāda rīcība ir bērna labākajās interesēs, definējot šīs rīcības principus. Proti:

- bērna interesēm ir jābūt priekšplānā, pieņemot jebkurus lēmumus, kas attiecas uz bērniem;
- ņemot vērā, ka vecākiem un ģimenei ir īpaša vieta bērna attīstības un bērnam labvēlīgas vides nodrošināšanā, bērna vecākiem ir sniedzams atbalsts vecāku pienākumu izpildei nepieciešamo prasmju pilnveidošanai;
- sociālajiem dienestiem, kas strādā ar bērniem un ģimenēm, ir jākalpo bērnu potenciāla attīstībai un vajadzību savlaicīgai atpazīšanai, palīdzot un sniedzot atbalstu, tostarp: ar cieņu izturoties pret bērnu un viņa ģimeni, kas nodrošina iekļaujošu, cieņpilnu un godīgu attieksmi (a); nodrošinot bērna un viņa ģimenes aizsardzību pret visu veidu diskrimināciju (b); veicinot sociālo integrāciju, lai nodrošinātu taisnīgumu, vienlīdzīgas iespējas un pozitīvus rezultātus visiem bērniem, tai skaitā bērniem no mazāk aizsargātām grupām (c); pārvarot atsevišķu bērnu grupu stigmatizāciju, kas cieš no citu cilvēku sociāliem aizspriedumiem, veicinot šo grupu pašcieņas veidošanos (d); izvairoties no situācijām, kad ģimenēm ar bērniem var izveidoties atkarība no atsevišķu sociālo pakalpojumu veidiem (e).

Eiropas Komisijas veiktajā pētījumā³⁶ konstatēts, ar kādiem izaicinājumiem sastopas bērni Eiropas valstīs, nosaucot gan pozitīvos, gan negatīvos aspektus bērnu ikdienā. Pētījuma ietvaros tika aptaujāti 15 līdz 17 gadus veci pusaudži dažādās Eiropas Savienības valstīs un viņiem tika lūgts nosaukt, kas ir „jaukās” un „nejaukās” lietas, ar kurām viņiem ikdienā nākas sastapties. Bērni atzina, ka jauki ir baudīt pārvietošanās brīvību un ceļot, būt brīviem no jebkādas atbildības, kas agrāk nebija iespējams; ka izjūt ģimenes un draugu atbalstu, kā arī finansiālo atbalstu, ko sniedz droša ģimenes vide; tehnoloģiju pieejamību, kas ļauj sazināties un komunicēt ar cilvēkiem; veselības aprūpi, izglītības pieejamību, pieaugušo labklājību un cieņu no pieaugušo puses. Tomēr bērni nosauca virkni kopīgu pazīmju, kas viņus ikdienā satrauc: a) atzīšanas un cieņas trūkumu no pieaugušo puses. Bērni uzsver, ka viņu viedoklis netiek uzklauts un netiek ņemts vērā, jo sevišķi uzsverot, ka tas notiek skolas vidē. Bērni pauda, ka daudzi pieaugušie pret bērniem izturas ar aizspriedumiem viņu ārējā izskata dēļ vai ģērbšanās stila dēļ, kā arī, pieņemot lēmumus par viņu likteni (piemēram, vecāku šķiršanās gadījumā), iestādes neuzklausa un neņem vērā bērna viedokli; b) savas veiksmes „formulas” uzspiešana bērniem no pieaugušo

³⁴ Autore piezīme: ar atsevišķiem starptautiskajiem bērnu tiesību aktiem ir iespējams iepazīties šeit - <http://srsq.violenceagainchildren.org/category/regions/europe> (skatīts 17.04.2014).

³⁵ Council of Europe Recommendation on children's rights and social services friendly to children and families, Recommendation CM/Rec(2011)12, http://www.coe.int/t/dg3/children/keylegaltexts/SocialServicesSept2012_en.pdf (last visited on 17.04.2014).

³⁶ The Rights of the Child, Conducted by TNS Qual+ at the request of Directorate-General for Justice and coordinated by Directorate-General for Communication (2010), http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/quali/ql_right_child_sum_en.pdf (last visited on 17.04.2014).

pusēs. Bērni stāstīja, ka tiek apzināti veidots viens veiksmīguma standarts visiem, kā rezultātā veiksmē formālajā izglītībā tiek vērtēta augstāk par to, kā bērni jūtās; c) gandrīz visi bērni norādījuši, ka izjūt vecāku uzmanības trūkumu. Bērni paskaidroja, ka vecāki ir tik ļoti aizņemti ar iztikas pelnīšanu, ka tiem neatliek laika attiecību veidošanai ar saviem bērniem; d) ārēja rakstura ierobežojumi un nelabvēlīga ietekme. Bērni sajūt, ka pret viņiem tiek vērsti ekonomiska rakstura ierobežojumi, jo praktiski neiespējami ir atrast tādu nepilnas slodzes darbu, kurā iegūtās iemaņas varētu noderēt nākotnē. Bērniem tiek piedāvāts veikt darbu, kurā viņi neredz jēgu un iespējas pilnveidoties; e) vienaudžu nelabvēlīga ietekme, atkarības un vardarbība. Daudzi aptaujātie bērni aptaujā bija norādījuši, ka sajūt riskus, ka varētu sākt smēķēt, lietot alkoholu vai narkotiskās vielas, jo nepastāv citādāki veidi, kā iegūt vienaudžu labvēlību. Virkne bērnu atklāja, ka gan viņu, gan viņu draugu ģimenēs aizvien pastāv augsta tolerance pret miesas sodiem.

Pētījuma rezultātā kopā ar bērniem tika apzinātas jomas, kuru pilnveidei būtu pievēršama primāra uzmanība Eiropas Savienības valstīs. Viena no šādām jomām – speciālās attīstības programmas, kuru ietvaros būtu nepieciešams:

a) ieviest apmācības programmas skolotājiem, lai viņi spētu atpazīt dažādas emocionālās vardarbības formas bērnu savstarpējās attiecībās (piemēram, vienaudžu izsmiešanas gadījumus un ģirgāšanos no skolas biedru puses);

b) uzlabot kvalitatīvas līdzdarbības un iesaistīšanās iespējas bērniem skolas vidē (piemēram, vairāk interešu izglītības nodarbību, psihologa konsultāciju, atbalstu bērniem ar ierobežotām finanšu iespējām, regulāras veselības pārbaudes bērniem).

Paturot prātā pētījuma secinājumus un tajā fiksētos bērnu viedokļus, nav šaubu, ka preventīvais darbs, jo sevišķi agrīnās intervences formas, ir uzskatāmas par būtiskām metodēm, pasargājot bērnu no dažāda veida kaitīgas ietekmes, vardarbības un tādu lēmumu pieņemšanas bērna dzīvē, kas var kaitēt viņa tālākai attīstībai. Īpaša uzmanība prevencijas darba plānošanā un labvēlīgas attīstības vides nodrošināšanā bērniem ir bērnu vecākiem, ģimenei un skolotājiem, kuri arī ir galvenie spēlētāji agrīnās prevencijas programmās.

Prevencijas izmaksu efektivitāte

Pastāv virkne pētījumu, kā ietvaros dažādu jomu speciālisti atzīst, ka prevencijas metožu pareiza piemērošana, jo sevišķi agrīnā iejaukšanās (intervence), sniedz vienlaikus gan kvalitatīvus (veiksmīgi, attīstīti bērni un laimīgas ģimenes), gan kvantitatīvus ieguvumus (finanšu resursu zaudējumu novēršana nākotnē). Tā D. Smallvuda savā publikācijā³⁷ uzsvērusi, ka skolu direktoru darba praksē daudz laika jāveltī tieši bērnu uzvedības disciplīnai klasē, lai nodrošinātu veiksmīgu izglītības procesu visiem iesaistītajiem skolēniem. Izglītības procesam paredzētā laika tērēšana atsevišķu skolēnu uzvedības problēmu risināšanai rada skolotāju pārslodzi darbā un traucē pārējiem bērniem apgūt izglītības saturu, tādējādi viena

³⁷ Defusing violent behavior in Young Children: An Ounce of Prevention: Information for School Principals, <http://www.nasponline.org/resources/handouts/revisePDFs/defusingviolbehavior.pdf> (last visited on 17.04.2014).

vai vairāku bērnu uzvedības traucējumi izvēršas par nelabvēlīgām sekām visiem iesaistītajiem. „Agresīva un vardarbīga uzvedība,” pētniece uzsver, „mazina izglītības procesa efektivitāti, ietekmē bērnu akadēmisko un sociālo izaugsmi, palielina skolotāju un bērnu stresu izglītības iestādē un kaitē drošai videi skolā.”³⁸ Minētais faktiski ietekmē izglītības procesa izmaksas veidā, ko bieži vien ikdienā pat neidentificē, piemēram: bērniem ir vajadzīgas papildu nodarbības vai konsultācijas, lai sekmīgi kārtotu pārbaudes darbus, jo klasē mācību uzdevumus apgūt nav izdevies; skolas psihologs strādā ar pārslodzi, veltot laiku tikai atsevišķiem audzēkņiem, un pārējiem laika vairs nepietiek; tiek atcelti plānotie ārpusklases interešu izglītības pasākumi, jo pedagogi nespēj nodrošināt disciplīnu u.tml. Minētā dēļ ir ļoti būtiski identificēt un novērst bērna uzvedības problēmas, kamēr tās vēl nav samilzušas un prasa mazāk resursu to risināšanai – pirmsskolas un sākumskolas izglītības iestādēs. Autore³⁹ norāda, ka bieži vien mazi bērni vardarbīgu vai destruktīvu uzvedību pauž neapzināti, jo tiem trūkst kādas sociālās prasmes vai spējas, ko var attīstīt, īstenojot agrīno intervenci. Katram bērnam ir pozitīvās mācīšanās spējas, jo sevišķi tās attīstītas maziem bērniem. Minētā iemesla dēļ tās jāstiprina, kad bērns tam ir visatsaucīgākais (pirmsskolā un sākumskolā), lai, sasniedzot pusaudža vecumu, bērns būtu stiprināts ar sociālām iemaņām un gatavs jauniem izaicinājumiem mācībās. Autore īpaši uzsver, ka visās dzīves jomās preventīvas stratēģiju īstenošana prasa mazākus ieguldījumus, nekā vēlīnas, sarežģītas intervences.

Pētījumā⁴⁰ par jauniešu vardarbību un jauniešu justīciju, kas publicēts 2008.gadā, veikts preventīvas izmaksu efektivitātes izvērtējums. Secināts, ka saskaņā ar ASV veiktajiem pētījumiem, 1996.gadā zaudējumi no visiem izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem viena gada laikā ir bijuši 450 miljoni ASV dolāru, neieskaitot izmaksas tiesību aizsardzības sistēmas uzturēšanai. 2008.gadā veiktā pētījuma uzdevums bija konstatēt zaudējumu apjomu, ko valstij rada jauniešu izdarītie noziedzīgie nodarījumi. Pētījuma ietvaros veikta izmaksu – ieguvumu (*cost-benefit* – angļu val.) un izmaksu efektivitātes (*cost-effectiveness* – angļu val.) analīze ar mērķi uzzināt esošo preventīvas programmu finansēšanas efektivitāti. Piemēram, ja programmas īstenošanas rezultātā, kura izmaksā X summu, ir iespējams novērst 10 laupīšanas uzbrukumus, bet viena laupīšanas uzbrukuma nodarītā kaitējuma izmaksas ir Y, tad, vadoties no šiem lielumiem, tiek spriests par programmas nākotnes finansiālās ilgtspējas nodrošināšanu. Ja programmas izmaksas ir mazākas par attiecīgajos noziedzīgajos nodarījumos radīto kaitējumu un ar tā atlīdzināšanu radītajiem izdevumiem, programmu ir vērts turpināt finansēt. Pētījuma autori nosauc trīs izdevumu pozīcijas, kuras rodas jebkura noziedzīgā nodarījuma rezultātā: a) izmaksas, ko noziedzīgā nodarījuma izdarītājs rada cietušajam un citām personām; b) izmaksas, kas rodas sabiedrībai, lai novērstu un kontrolētu noziedzību (policija, prokuratūra, tiesas, sodu izpildes institūcijas); c) izmaksas, kas rodas likuma pārkāpējam pašam. Pētījums bija fokusēts uz to izmaksu noskaidrošanu, ko noziedzīgā nodarījuma izdarītājs radījis cietušajām un citām personām saistībā ar noziedzīgā nodarījuma

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Brandon C. Welsh, Rolf Loeber, Bradley R. Stevens, Magda Stouthamer-Loeber, Mark A. Cohen and David P. Farrington, Costs of Juvenile Crime in Urban Areas: A Longitudinal Perspective, *Youth Violence and Juvenile Justice* (2008), <http://www.sagepub.com/lawrecestudy/articles/intro/Welsh.pdf> (last visited on 20.04.2014).

notikumu – materiālie un nemateriālie zaudējumi. Pētījums satur atsauces uz faktiem⁴¹, kas liecina par dažāda veida noziedzīgo nodarījumu izmaksām cietušajam un citām personām, ja konkrēto noziedzīgo nodarījumu izdarījusi pilngadīga persona. Tā, piemēram, izvarošanas gadījumā izmaksas sasniedz 103 tūkstošus ASV dolāru, laupīšanas gadījumā – 15 tūkstošus, vardarbīga uzbrukuma gadījumā – 40 tūkstošus, bet automašīnas zādzības gadījumā tās ir vidēji 4,5 tūkstoši ASV dolāru.

Pētījumā⁴² norādīts, ka viena cilvēka „kriminālā karjera”, kas sākusies bērnībā un ilgusi pieaugušo gados, valstij izmaksā no 1,3 līdz 1,5 miljoniem dolāru, vadoties no ASV dolāra vērtības 1997.gadā. Fokusējoties tikai uz nepilngadīgo noziedzību, viena „nepilngadīgā kriminālā karjera” izmaksājusi ASV no 80 līdz 325 tūkstošiem ASV dolāru, kas ir 6% un 22% no viena pieaugušā „kriminālās karjeras” izmaksām. Cietušo tiešie un netiešie zaudējumi, kas radušies saistībā ar vienu šādu „nepilngadīgā kriminālo karjeru”, bijuši trīs reizes lielāki, nekā nepilngadīgo justīcijas sistēmas uzturēšanas izmaksas: 60 līdz 244 miljoniem dolāru pret 20 līdz 82 miljoniem dolāru. Lai būtu iespējams analizēt ar nepilngadīgo izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem radītos kaitējumu apmērus strukturēti, pētījuma autori tos bija iedalījuši vecuma grupās, kur jaunākā grupa bija jaunieši no 7,5 līdz 10 gadiem, bet vecākā grupa no 11 līdz 17 gadiem ieskaitot. Pētījuma autori savos iepriekšējos pētījumos bija secinājuši, ka *agrā starta* (7,5-10 gadi) likumpārkāpēji ar saviem nodarījumiem uzliek sabiedrībai lielāku finansiālo slogu, nekā *vēlīnā starta* (11 – 17 gadi) „kriminālās karjeras veidotāji”. Tika konstatēts, ka bērniem, kuri sākuši noziedzīgus nodarījumus izdarīt agrāk, ir daudz augstāks risks kļūt par regulāriem likumpārkāpējiem (recidīvistiem), nekā tiem, kuri pirmo likuma pārkāpumu ir izdarījuši pēc 13 gadu vecuma sasniegšanas. Tā uz vienu likuma pārkāpēju jaunākajā vecuma grupā bija izdarīti 34,2 likuma pārkāpumi, bet vecākajā grupā tikai 15,6, attiecīgi nodarot kaitējumu cietušajiem valstī vidēji 224 tūkstošu un 85 tūkstošu apjomā.

Viens no pētījuma secinājumiem⁴³ liecina, ka 500 cilvēku grupa pilsētvidē, sākot savas noziedzīgās darbības vidēji agrīnā vecumā (7,5 – 10 gadi) un turpinot „kriminālo karjeru” pusaudža gados (11 – 17 gadi), valstij (cietušajiem un citiem cilvēkiem) nodara kopējo kaitējumu vidēji 89 līdz 110 miljonu dolāru apmērā. Jo agrāk tiek sākota „noziedznieka karjeru”, jo lielāks kaitējums sabiedrībai tiek nodarīts. Vadoties no minētā, ir pamats secināt, ka agrīnās prevencijas loma bērna uzvedības un attīstības agrīnā korekcijā ir ne tikai ieguldījums sabiedrības drošībā, bet arī valstij un sabiedrībai finansiāli izdevīga pieeja, un tās rezultāti ir uzskatāmi par ieguldījumu ilgtspējīgā sabiedrībā.

⁴¹ Autores piezīme: šie aprēķini veikti par noziedzīgiem nodarījumiem, kurus izdarījušas personas, kas sasniegušas pilngadību un tikai par tiem zaudējumiem, ko likuma pārkāpējs rada cietušajam un citām personām, kas tieši (vai netieši) saistītas ar noziedzīgā nodarījuma sekām.

⁴² Brandon C. Welsh, Rolf Loeber, Bradley R. Stevens, Magda Stouthamer-Loeber, Mark A. Cohen and David P. Farrington, Costs of Juvenile Crime in Urban Areas: A Longitudinal Perspective, *Youth Violence and Juvenile Justice* (2008), <http://www.sagepub.com/lawrencestudy/articles/intro/Welsh.pdf> (last visited on 20.04.2014).

⁴³ Turpat.

Antisociālas uzvedības⁴⁴ agrīnā prevencija: kāpēc tā ir nozīmīga

Lielākajā daļā mūsdienās veikto pētījumu⁴⁵ tiek uzsvērts, ka antisociālas uzvedības preventīvajiem pasākumiem ir jāsākas „mātes vēderā” un jāturpinās visus pirmos bērna dzīves gadus. Antisociāla uzvedība ir kaitīga ne tikai pašam bērnam vai jaunietim, jo var novest pie atkarības no narkotikām, likuma pārkāpumiem, atsvešināšanās no izglītības procesa, ieslodzījuma un sagraut nākotni, bet kaitē arī apkārtējai sabiedrībai, pirmkārt – ģimenei. Lai maksimāli novērstu antisociālas uzvedības attīstīšanos bērnam, ir jāveic divu veidu darbības: jāidentificē riski bērna attīstībai, un tie pēc iespējas ātrāk jānovērš (a), kā arī jāattīsta aizsargājošie faktori (b).

Šajā gadījumā *par riska faktoriem* ir uzskatāmi:

- a) individuālie riski (agrīna antisociāla uzvedība, vāja kognitīvā attīstība, hiperaktivitāte un citi emocionālās stabilitātes faktori);
- b) ģimenes riska faktori (vājas vecāku un bērnu attiecības, nabadzība, aprūpes trūkums, vardarbība, vecāku šķiršanās, vecāku psiholoģiskās patoloģijas, antisociālas uzvedības gadījumi ģimenē, nenobrieduši vecāki, vientuļi vecāki un ļoti liela ģimene);
- c) riska grupā esoši draugi (draugi, kas piekopj antisociālu uzvedību, draugu noraidījums);
- d) skolas un sabiedrības riska faktori (vāja saikne ar skolu, sliktas sekmes, zemi sasniegumi mācībās, saiknes trūkums ar kaimiņiem dzīvesvietā, nesakārtota vide dzīvesvietā, viegla piekļuve apreibinošām un atkarību izraisošām vielām).

Uzskaitītajiem riska faktoriem tiek pretstatīti *aizsargājošie faktori*, tādi kā:

- a) regulāra skolas (pirmsskolas izglītības iestādes) apmeklēšana;
- b) motivācija mācīties, apgūt jaunas prasmes, iesaistīšanās interešu izglītībā;
- c) pozitīva attieksme pret apkārtējo pasauli;
- d) iespēja savas problēmas izrunāt ar vecākiem un ģimenes lokā;
- e) pozitīva pieaugušo piemēra esamība.

Tiek uzskatīts, ka, aktivizējot aizsardzības faktorus, ir iespējams līdz minimumam samazināt pat jau esošus antisociālas uzvedības riskus, bez tam gan riska, gan aizsardzības faktori ir neatņemama antisociālas uzvedības prevencijas un intervences plānošanas daļa⁴⁶. Antisociālas uzvedības prevencija un intervences tiek īstenotas, lai mazinātu riska faktorus un aktivizētu aizsardzības faktorus. Mūsdienās antisociālas uzvedības prevencijas pasākumi lielākoties ir bijuši orientēti uz skolas vecuma bērniem, visbiežāk uz pusaudžiem. Pēdējos gados aizvien biežāk tiek pielietotas agrīnās prevencijas metodes, kas satur plānotas

⁴⁴ Autores piezīme: antisociāla uzvedība šeit domāta gan kā deviance (antisociāla uzvedība plašākā nozīmē), gan delinkvence (antisociāla uzvedība, kas izpaužas sodāma likuma pārkāpuma formā). Skatīt arī: deviance: Rīcības novirzītība no tiesiskajām vai tikumiskajām normām, sabiedrībā pieņemtajiem standartiem, <http://www.tezaurs.lv/sv/?w=deviance> ; delinkvence: 1.med. nozīme =Pārkāpums, piem., melošana, zagšana, seksuāla perversitāte, 2.psih.nozīme = Sodāma rīcība, <http://www.tezaurs.lv/sv/?w=delinkvence> (skatīts 20.04.2014).

⁴⁵ Delinquency Prevention & Intervention: Juvenile Justice Guide Book for Legislators, <http://www.ncsl.org/documents/cj/ijguidebook-delinquency.pdf> (last visited on 20.04.2014).

⁴⁶ Ibid.

intervences daudz agrīnākā periodā – sākot no grūtniecības, pirmsskolas vecumā un līdz pusaudža vecuma sasniegšanas brīdim. Lai efektīvi plānotu un īstenotu bērnu attīstības traucējumu un antisociālas uzvedības prevencijas programmas, ir nepieciešama ļoti cieša starpinstitūciju sadarbība. Lai pieņemtu šīs sadarbības ietvaru, ir jāvar atteikties no prevencijas tradicionālās uztveres vienīgi caur tiesību aizsardzības sistēmas prizmu. Agrīnā antisociālās uzvedības prevencija ir *starpinstitucionāli* un mērķtiecīgi plānots pasākumu kopums, kura īstenošanas nosacījums balstās ciešā un koordinētā sadarbībā starp dažādām institūcijām, proti: veselības aizsardzības sistēmu, sociālajiem dienestiem, bērnu interešu aizstāvības organizācijām, pašvaldībām, visu līmeņu izglītības iestādēm un tiesību aizsardzības iestādēm. Jāņem vērā, ka agrīnās prevencijas sistēmā tiesību aizsardzības institūcijām ir a) tiesības aizsargājoša, nevis sodoša loma, b) pati pēdējā loma, kas tiek īstenota tikai visu iepriekš minēto aizsardzības faktoru neizdošanās gadījumā.

Saskaņā ar agrīnās prevencijas konceptu⁴⁷, antisociālas uzvedības prevencijas un intervences pasākumi plānojami atbilstoši bērna attīstības posmiem:

a) pirmsdzemdību periods. Tiek uzskatīts, ka bērna psiholoģiski emocionālajā attīstībā īpaši svarīgas ir pirmās 33 augļa attīstības nedēļas. Ja topošā māte šo periodu pavada destruktīvā vai viņai naidīgā vidē, bērnam izstrādājas neapzināti aizsardzības *mehānismi, kas pēc viņa dzimšanas un tālākajos attīstības periodos var izpausties kā* hiperaktivitāte, paškontroles trūkums, kā arī šādiem bērniem ir lielāka nosliece uz stresu un vardarbību;

b) agrā bērnība, pirmsskolas vecums. Viens no galvenajiem uzdevumiem šajā vecumā ir pasargāt bērnu no vardarbīgas pieredzes. ASV veiktajos pētījumos⁴⁸ secināts, ka pastāv skaidra saikne starp pret bērnu izrādīto vardarbību, aprūpes, uzmanības trūkumu bērnībā un antisociālu cilvēka uzvedību visas cilvēka dzīves garumā. Konstatēts, ka 59% no bērniem, kuriem tiesību aizsardzības institūcijas bija ierobežojušas brīvību aizturēšanas, apcietinājuma vai brīvības atņemšanas soda veidā, bija pārdzīvojuši dažāda veida vardarbību, bet starp pieaugušajiem šādu cilvēku bija 27%. Starp bērniem, kuri vienu reizi jau bija cietuši no citu cilvēku vardarbības, bija 24% bērnu, kuri no vardarbības cieta atkārtoti. Viena trešā daļa cilvēku, kuri ir bijuši aizturēti par vardarbīgu izturēšanos pret bērniem, paši bērnībā ir cietuši no dažāda rakstura vardarbības formām. Šajā gadījumā būtu ņemama vērā ne tikai fiziska rakstura vardarbība. Arī gadījumos, ja vardarbībai ir psiholoģiski emocionāls raksturs vai ja bērns ir kļuvis par vardarbības liecinieku, tas viennozīmīgi atstāj iespaidu uz bērna attīstību un psihisko veselību, kas vēlāk izpaužas kā pēctraumatiskā stresa sindroms, nespēja veidot pozitīvas attiecības ar citiem cilvēkiem, izraisa bērnam paaugstinātu toleranci pret vardarbību, izraisa grūtības mācīties un samazina spējas uztvert informāciju. Tomēr šie nav vienīgie apsvērumi agrīna vecuma bērnu veiksmīgas attīstības nodrošināšanai un veiksmīgai antisociālas uzvedības novēršanai.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Preventing Children's Exposure to Violence: The Defending Childhood Initiative by Sarah B. Berson, Jolene Herson and Beth Pearsall, <http://www.nij.gov/journals/270/pages/defending-childhood.aspx> (last visited on 20.04.2014).

Pastāv virkne pētījumu⁴⁹, kas pierāda, ka bērna agrīnos attīstības periodos liela nozīme ir fiziski emocionālai saiknei starp bērnu un personu, kas ir kopā ar mazuli pirmajos viņa dzīves gados. Tā saucamā „pieķeršanās teorija” plaši analizēta virknē publikāciju⁵⁰, kuru secinājumos konstatēta saistība starp bērna veiksmīgu attīstību zīdaiņa un maza bērna vecumā un drošu attiecību veidošanas vajadzību ar vecākiem vai cilvēku, kurš mazuli aprūpē. Konstatēts, ka drošu attiecību pastāvēšana agrīnā bērna attīstība vecumā rada aizsardzību ne tikai pret ārējām stresa situācijām tālākā bērna dzīvē, bet arī veicina psihisko veselību un novērš antisociālas uzvedības riskus. B.Egelands raksta⁵¹, ka pieķeršanās teorijas pamatā gulst divi būtiski segmenti: psihopatoloģija un normāla sociāli emocionālā attīstība. Teorija balstās uz ideju, ka agrīnas attiecības, kas attīstās starp zīdaini un aprūpētāju, nosaka bāzi tālākai bērna attīstībai. B.Egelands uzsver, ka drīzāk tas ir emocionālais un uzvedības modelis, kas laika gaitā attīstās starp bērnu un viņa aprūpētāju, kontekstā ar bērna vajadzību un tiekšanos pēc komforta un aprūpes⁵². Veiksmīga šādas mijiedarbības attīstība rada bērna dzīvē pirmās attiecības ar otru cilvēku, kas balstītas uz paļāvību un uzticību, kā rezultātā veidojas savstarpēja saprašanās. Dabiskā procesā šis cilvēks, nenoliedzami, ir māte. Šādā mijiedarbībā veidojas bērna pirmie sociālie refleksi: ja bērna māte (primārais aprūpētājs) ir mierīga un atrodas iekšējā, drošā kontaktā ar bērnu, tā atbildot uz viņa vajadzībām, bērns meklē kontaktu ar savu māti, lai rastu risinājumu savām vajadzībām un, atradis to, paliek mierīgs. Šādas attiecības uzskatāmas par *drošām*. Ja minētā kontakta nav vai arī bērna vajadzības netiek apmierinātas, uzticība neveidojas, un bērns citus cilvēkus neuzskatīs par drošiem un uzticamiem partneriem. Ar laiku bērns vairs nemeklēs kontaktu, jo baidīsies no noraidījuma.

Šāda veida attiecības uzskatāmas par *nedrošām*. *Drošas pieķeršanās* esamība (vai neesamība) maza bērna vecumā nosaka bērna tālāko sociālo attīstību visas bērnības, tai skaitā pusaudzņa vecuma, laikā. Tieši šajā periodā iegūtā neapzinātā pieredze vēlāk veido bērna sociālās mijiedarbības spējas, empātiju pret citiem, uzvedības veidu. Ja bērna pieredze pozitīvās pieķeršanās ziņā ir negatīva, tad ir daudz lielāks attiecību veidošanas un problemātiskas uzvedības risks. Pozitīvas pieķeršanās pieredze bērna tālākos attīstības posmos strādā kā aizsargājošs faktors, un tai ir ilglaicīga ietekme bērna personības veidošanās procesā. B.Egelands norāda⁵³, ka pozitīvās pieķeršanās pieredze, bērniem kļūstot pieaugušiem, veido līdzīgus attiecību modeļus ar viņu pašu bērniem: jauniem vecākiem, kuriem pašiem ir bijušas drošas attiecības ar vecākiem, ar saviem bērniem veidojas drošas un paļāvības pilnas attiecības. Minēto iemeslu dēļ ir pamats uzskatīt, ka drošu attiecību veidošanai maza bērna vecumā ir nopietna ietekme uz bērna turpmāko dzīvi, tāpēc vērts sniegt palīdzību vecākiem (ģimenēm) ar maziem bērniem, kuras ir riska situācijās. Šai palīdzībai vajadzētu izpausties kā vecāku un bērnu vajadzībām atbilstošām un mērķtiecīgi organizētām agrīnās prevencijas metodēm. Konstatēts: jo tuvākas attiecības agrīnā vecumā

⁴⁹ Attachment theory, <http://www.child-encyclopedia.com/en-ca/parents-child-attachment/according-to-experts.html> (last visited on 20.04.2014).

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Egeland B. Attachment-based intervention and prevention programs for young children. Rev ed. Van IJzendoorn M, topic ed. In: Tremblay RE, Boivin M, Peters RDeV, eds. Encyclopedia on Early Childhood Development, Montreal, Quebec: Centre of Excellence for Early Childhood Development and Strategic Knowledge Cluster on Early Child Development; 2009:1-8. Available at: http://www.child-encyclopedia.com/pages/PDF/EgelandANGxp_rev.pdf (last visited on 22.04.2014).

⁵² Ibid.

⁵³ Egeland B. Attachment-based intervention and prevention programs for young children. Rev ed. Van IJzendoorn M, topic ed. In: Tremblay RE, Boivin M, Peters RDeV, eds. Encyclopedia on Early Childhood Development, Montreal, Quebec: Centre of Excellence for Early Childhood Development and Strategic Knowledge Cluster on Early Child Development; 2009:1-8. Available at: http://www.child-encyclopedia.com/pages/PDF/EgelandANGxp_rev.pdf (last visited on 22.04.2014).

bērnā izveidojas ar māti, jo vairāk samazinās iespējas, ka bērns vēlākos attīstības posmos tiks pakļauts antisociālas ietekmes riskam⁵⁴.

c) skolas vecums. Virknē pētījumu tiek uzsvērts, ka preventīvajiem pasākumiem pirms pusaudža vecuma sasniegšanas ir īpaši būtiska loma bērna attīstībā. Tieši šie pasākumi sagatavo bērnu pārmaiņām, kas viņu sagaida pusaudža vecumā. Šajā laikā viena no spēcīgākajām negatīvajām iezīmēm ir ietekme no vienaudžu riska grupām. Citi vispārīzplatīti riska faktori šāda vecuma bērniem ir saistīti ar nespēju sekot līdz izglītības procesam, sekmju līmeņa pazemināšanās skolā, samazināta saiknes noturība ar skolas vidi. Skolai un notikumiem ap izglītības procesu kā tādu ir liela nozīme bērna dzīvē. Tieši skola ir tā vide, kurā īstenojamas agrīnās preventīvas programmas. Šīs programmas iespējams fokusēt praktiski uz visām skolas vidē esošajām negatīvajām risku grupām: atkarības izraisošām vielām, vienaudžu izsmiešanu un pazemošanu. Faktiski izglītības iestādēm kā vietai, kurā bērns uzturas lielāko savas dienas daļu, ir visas iespējas plānot un īstenot nepieciešamās preventīvās programmas: disciplinēt bērnus, kopā ar bērniem un vecākiem veidot un analizēt dažādus uzvedības modeļus, stiprināt saikni starp skolu, vecākiem (ģimenēm) un bērniem.

Pētījumi⁵⁵ apliecina, ka visām agrīnās preventīvas intervencēm ir jābūt fokusētām uz konkrētām bērnu riska grupām. Lai šos riskus identificētu, nepieciešams *risku un vajadzību novērtēšanas instrumentus*. Tomēr jāņem vērā, ka agrīnās preventīvas mērķa grupas būtiski atšķiras no tām, ar kurām strādā tiesību aizsardzības institūcijas. Ja tiesību aizsardzības institūciju klientiem vajadzības lielā daļā gadījumu balstās uz atturēšanos (no noteiktām darbībām) vai dažādām disciplinēšanas metodēm, tad agrīnās preventīvas programmas balstās uz iekļaujošu procesu – taisnīguma atjaunošanu, prasmju pilnveidošanu, attiecību konstruēšanu, emocionālo prasmju attīstīšanu. Minētā iemesla dēļ agrīnās intervences plānošanas procesā nevajadzētu izmantot tādas sarežģītus riska un vajadzību noteikšanas instrumentus, kas tiek izmantoti augsta vai vidēji augsta riska likumpārkāpēju vajadzību un risku noteikšanā, piemēram, plānojot atsevišķus sodu izpildes vai probācijas procesus. Svarīgi ir ņemt vērā, ka programmām, kas tiek lietotas kā agrīnās preventīvas instrumenti, ir jābūt pārbaudītām un uz pierādījumiem balstītām. Vienas no izplatītākajām programmu grupām ASV ir multisistēmiskās⁵⁶ terapijas programmas, kas satur mērķtiecīgi orientētu pasākumu kopumu, lai palīdzētu vecākiem, kuru bērniem ir uzvedības problēmas. Programmas ietvaros tiek īstenota vecāku prasmju uzlabošana un pilnveidota saskarsmes kvalitāte starp bērnu un vecākiem, kā arī starp pārējiem ģimenes locekļiem. Otrā programmu grupa ir funkcionālā ģimenes terapija⁵⁷, kas paredzēta bērniem ar antisociālu uzvedību, noslieci uz atkarību izraisīšu vielu lietošanu, kā arī bērniem ar vardarbības pieredzi ģimenē. Jāteic, ka šīs

⁵⁴ Rolf Loeber, David P. Farrington, and David Petechuk, Child Delinquency: Early Intervention and Prevention, <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojridp/186162.pdf> (last visited on 22.04.2014).

⁵⁵ Skatīt, piemēram: Treatment for Adolescent Substance Use Disorders: What Works? Mark W. Lipsey, Emily E. Tanner-Smith, Sandra J. Wilson, Peabody Research Institute, Vanderbilt University, JMATE December (2010), http://peabody.vanderbilt.edu/docs/pdf/pri/JMATE%20plenary_Lipsey.pdf, saite uz citiem ārējiem resursiem no PRI: <http://peabody.vanderbilt.edu/research/pri/publications.php#crime> (skatīts 20.04.2014).

⁵⁶ Multisystemic Therapy for Juvenile Offenders, <http://evidencebasedprograms.org/1366-2/multisystemic-therapy-for-juvenile-offenders> (last visited on 20.04.2014).

⁵⁷ Functional Family Therapy (FFT),

<http://www.blueprintsprograms.com/factSheet.php?pid=0a57cb53ba59c46fc4b692527a38a87c78d84028> kā arī šeit: <https://www.crimesolutions.gov/ProgramDetails.aspx?ID=122> (last visited on 20.04.2014).

programmas savā piemērošanā ir elastīgas: ar vienu programmu ir iespējams panākt dažādus rezultātus un multidisciplinārus ieguvumus.

Prevencijas modeļi bērniem agrīnās attīstības posmos: pirmsskolas un sākumskolas periods

Bērnu attīstības, uzvedības un tiesību aizsardzības pārkāpumu preventīvas joma (agrīnā preventīva), jo sevišķi agrīnās preventīva un tās intervences formas (agrīnās iejaukšanās jeb intervences), ir ne tikai starpinstitucionāla kategorija no šī darba organizācijas viedokļa, bet arī multidisciplināra⁵⁸ no zinātnes un teorijas viedokļiem. Tieši šī iemesla dēļ nav iespējams bērnu attīstības, uzvedības un tiesību aizsardzības pārkāpumu jomu centralizēt vai absolūti institucionalizēt. Ar to izskaidrojams fakts, ka pētniecība šajā jomā notikusi multidisciplinārā griezumā, proti – pētnieciskie darbi, publikācijas un projekti tiek īstenoti vienlaikus no kriminologu, sociologu, pedagogu, ārstu un citu speciālistu redzes punktiem. Tomēr jāņem vērā, ka dažādu nozaru speciālistu pētījumos izdarītie secinājumi sakrīt, viennozīmīgi uzsverot agrīnās preventīvas būtisko lomu apzinātā emocionāli un fiziski veselīgas jaunās paudzes veidošanā.

R.Lēbers, D.P.Farringtons un D.Petečuks⁵⁹, analizējot agrīnās preventīvas fenomenu, uzsver⁶⁰, ka vēsturiski situācija ir izveidojusies tā, ka lielākā daļa pētījumu preventīvas jomā ir bijusi fokusēta uz jauniešiem vēlā pusaudžu vecumā. Pagājušā gadsimta deviņdesmitajos gados liela uzmanība tika pievērsta jauniešu noziedzības recidīva iemeslu izpētei. Atsevišķi šo pētījumu secinājumi⁶¹ norādīja uz jaunu problēmu – bērniem, kuri izdarījuši antisociālas vai sodāmas darbības līdz 13 gadu vecumam, ir daudz lielāki riski kļūt par regulāriem likuma pārkāpējiem nākamajos viņu dzīves gados, nekā tā saucamajiem „vēlīnā starta” bērniem. Atklājums, ka bērni ilgi pirms pirmā sodāmā likuma pārkāpuma izdarīšanas jau ir paiduši dažāda veida antisociālu uzvedību, veicināja jaunas pētniecības jomas apgūšanu – bērnu agrīnas antisociālas uzvedības pētniecību. Pētniecība tika organizēta multidisciplinārā vidē: no kriminoloģiskā, psiholoģiskā, pedagoģiskā, socioloģiskā redzes punkta. Septiņus līdz desmit gadus vecu bērnu antisociālas un delinkventas uzvedības iemesli tika meklēti bērna attīstības agrīnos posmos, sākot no zīdaiņa vecuma līdz pusaudža vecumam. Minētās pētnieciskās darbības rezultātā⁶² tika secināts, ka pastāv saikne starp traucējumiem bērna agrīnā attīstībā

⁵⁸ Autore piezīme: šajā gadījumā apzīmējums „multidisciplinārs”, nevis „starpdisciplinārs” tiek lietots apzināti. Starpdisciplinārās vides fenomeni ir raksturojami ar to, ka risinājumi vienlaikus attiecas uz divām, vai vairākām nozarēm, kur katras nozares speciālisti dod savu ieguldījumu. Tās ir problēmas, kas it kā iekrīt starp nozarēm un ir atrisināmas ar vienas reizes vai vairākās reizēs īstenojamiem pasākumiem. Turpretī multidisciplinārs fenomēns ir ilgstošs laikā un tā ietekmēšana prasa dažādu jomu speciālistu regulāru, nepārtrauktu aktīvu darbību, proti – ikvienai no nozarēm jānod regulārs ieguldījums.

⁵⁹ Autore piezīme: Rolf Loeber, Ph.D., is Professor of Psychiatry, Psychology, and Epidemiology, University of Pittsburgh, PA; Professor of Developmental Psychopathology, Free University, Amsterdam, Netherlands; and Director of the Pittsburgh Youth Study. David P. Farrington, Ph.D., is Professor of Psychological Criminology, Cambridge University, Cambridge, England. David Petechuk is a freelance health sciences writer.

⁶⁰ Rolf Loeber, David P. Farrington, and David Petechuk, *Child Delinquency: Early Intervention and Prevention*, <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojdp/186162.pdf> (last visited on 22.04.2014).

⁶¹ Wilson, J.J., and Howell, J.C. 1993. *Comprehensive Strategy for Serious, Violent, and Chronic Juvenile Offenders*. Program Summary. Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, kopsavilkums šeit: <http://www.ojdp.gov/pubs/annualreport98/chapter1a.html> un šeit: <https://www.ncjrs.gov/txtfiles/fs-9304.txt> (last visited on 25.04.2014).

⁶² *Child Delinquents: Development, Intervention, and Service Needs* (edited by Rolf Loeber and David P. Farrington); completed in 2001 under grant number 95-JD-FX-0018, available at: http://books.google.lv/books/about/Child_Delinquents.html?id=ItYvjz156wC&redir_esc=y (last visited on 25.04.2014).

un bērnu uzvedības modeli pusaudžu vecumā; ka pusaudžu vecuma bērnu uzvedības problēmas var risināt, piemērojot agrīnās intervences metodes bērniem pirmsskolas un sākumskolas periodā.

Pamatojoties uz minēto, ir pamats uzskatīt, ka prevencijas pasākumu uzsākšana ar bērniem pusaudža vecumā uzskatāma par cīņu ar sekām un prevencijas metodes ir vairāk piemērotas cēloņu identificēšanai un novēršanai. Tāpēc prevencijas metodes dažādu agrīno intervenču formā piemērojamas bērniem vecumā, kurā rodas antisociālas uzvedības cēloņi.

Zināms, ka bērna attīstība agrā bērnībā nosaka cilvēka turpmākās dzīves kvalitāti: fizisko un emocionālo veselību, veiksmi mācībās un profesijas apgūvē, ģimenes dibināšanā, kā arī ietekmē nākamo paaudžu kvalitāti. Vadoties no minētā, tiek izstrādāti arī prevencijas modeļi – proti, problēmu situācijām atbilstošas metodes. Tomēr, ieviešot ikvienu jaunu metodi, ir būtiski veidot sistēmisku un integrētu pieeju visām vecuma grupām. ASV speciālisti⁶³ atzīst, ka jebkurā vecumā viens no galvenajiem aspektiem ir mācīšanās process, tai skaitā formālā un neformālā izglītība. Nav šaubu, ka šis ir arī viens no acīmredzamākajiem riska faktoriem bērna dzīvē – ja bērns nespēj mācīties vai nespēj būt sekmīgs formālajā izglītības procesā, rodas labvēlīga vide riska faktoriem. Analizējot secinājumus no vairāk kā 12 dažādu autoru pētījumiem, ir secināts, ka šajā kontekstā vērtējami divi bērna veiksmīgas attīstības aspekti: gatavība mācīties un attīstības traucējumu novēršana. Lai ietekmētu abas minētās komponentes, tiek izstrādātas attīstības programmas bērniem agrīnos attīstības posmos, kas satur četrus pamata ietekmēšanas virzienus un vairākus apakš rezultātus:

1. **Kognitīvo** (uzlabo pirmsskolas vecuma bērnu kognitīvās un intelektuālās spējas un prasmes);
 - Uzlabo bērna motivāciju un sasniegumus izglītības procesā;
 - Veicina bērna gatavību mācīties un iekļauties skolas vidē;
 - Mazina antisociālas uzvedības riskus vēlākos bērna attīstības posmos, skolas kavējumus, apreibinošu vielu lietošanu, vienlaikus palielinot iespējas, ka bērns uzsāks mācības augstskolā.
2. **Sociālo** (uzlabo pirmsskolas vecuma bērnu sociālās kompetences un izveido prasmes);
 - Veicina bērna gatavību mācīties un iekļauties skolas vidē;
 - Mazina antisociālas uzvedības riskus vēlākos bērna attīstības posmos, skolas kavējumus, apreibinošu vielu lietošanu, vienlaikus palielinot iespējas, ka bērns uzsāks mācības augstskolā.

⁶³ Laurie M. Anderson, PhD, MPH, Carolynne Shinn, MS, Mindy T. Fullilove, MD, Susan C. Scrimshaw, PhD, Jonathan E. Fielding, MD, MPH, MBA, Jacques Normand, PhD, Vilma G. Carande-Kulis, PhD, MS, and the Task Force on Community Preventive Services, The Effectiveness of Early Childhood Development Programs: A Systematic Review, 2003 American Journal of Preventive Medicine • Published by Elsevier, <http://www.thecommunityguide.org/social/soc-AJPM-evrev-ecd.pdf> (last visited on 22.04.2014).

3. **Veselības** (uzlabo bērnu veselības profilakses pasākumus un medicīnisko aprūpi);
 - Ļauj agri identificēt un novērst problēmas, kas var negatīvi ietekmēt mācību procesu;
 - Veicina bērna gatavību mācīties un iekļauties skolas vidē;
 - Mazina antisociālas uzvedības riskus vēlākos bērna attīstības posmos, skolas kavējumus, apreibinošu vielu lietošanu.
4. **Ģimenes** (veido bērnu atbalstošu vidi mājās, veicinot vecāku līdzdalību izglītības, sociālajās un veselības stiprināšanas aktivitātēs; motivē vecākus iesaistīties profesionālās izaugsmes un izglītības aktivitātēs).
 - Sniedz atbalstu bērnam visās viņa dzīves jomās: veicina attīstību, sniedz sociālās iemaņas, veicina veselīgu dzīves veidu, stiprina ģimeni.
 - Veicina bērna gatavību mācīties un iekļauties skolas vidē;
 - Mazina antisociālas uzvedības riskus vēlākos bērna attīstības posmos, skolas kavējumus, apreibinošu vielu lietošanu.

Nav šaubu, ka minētais iedalījums ir ļoti vispārīgs, tomēr tas ļauj gūt priekšstatu par agrīnās preventīvas programmas īstenošanas iespējamajiem ieguvumiem dažādās bērnu dzīves sfērās.

Plānojot agrīnās intervences, izstrādājot preventīvas programmas, dažādos bērnu vecuma posmos noteikti jāņem vērā bērna piederība noteiktai vecuma grupai, jo saskaņā ar šo piederību mainās iespējamie riska faktori, kā arī riska situācijas (vide), kurā bērns saskaņā ar sava vecuma posma īpatnībām nonāk. Pamatojoties uz R.Lēbera un D.P.Farringtona 1998.gadā veiktajiem pētījumiem⁶⁴, tiek izdalīti četri *riska periodi un, atbilstoši katram periodam, specifiskie riska faktori* bērna dzīvē:

1. Riska faktori grūtniecības laikā un zīdaiņa attīstības periodā⁶⁵

- Bērnam:
 - dzemdību un grūtniecības attīstības komplikācijas;
 - neiroloģiska rakstura veselības problēmas;
 - neirotoksīnu iedarbība pēcdzemdību periodā;
 - sarežģīts temperaments;
 - hiperaktivitāte, impulsivitāte, uzmanības problēmas;
 - zems intelekts;
 - vīriešu dzimums.
- Ģimenei:
 - Mātes smēķēšana, alkohola vai narkotisko vielu lietošana grūtniecības laikā;
 - Māte pusaudze;
 - Bērna aprūpētāju bieža maiņa;
 - Zems vecāku izglītības līmenis;

⁶⁴ Rolf Loeber, David P. Farrington, and David Petechuk, *Child Delinquency: Early Intervention and Prevention*, <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojtdp/186162.pdf> (last visited on 22.04.2014).

⁶⁵ Autore komentārs: vadoties no pētījuma teksta, ir pamats uzskatīt, ka šis periods ietver mātes grūtniecību un bērnus vecumā līdz vienam gadam.

- Mātes atrašanās depresīvā stāvoklī;
- Vecāki lieto atkarības izraisošas vielas, piekļauj antisociālu dzīves veidu;
- Vāja komunikācija starp bērnu un vecākiem;
- Nabadzība, zems sociāli ekonomiskais statuss;
- Nopietna rakstura nesaskaņas ģimenē (strīdi, konflikta situācijas, šķiršanās risks);
- Liela ģimene.

2. Riska faktori, kas rodas maza bērna attīstības periodā⁶⁶

- Bērnam:
 - Agresīva vai graužoša uzvedība (košana, kliegšana, demolēšana);
 - Bērns lielāko dienas daļu pavada guļus vai guļot miegā;
 - Riska uzņemšanās un pārsteigumu meklēšana (neadekvātā veidā vai intensitātē);
 - Vainas sajūtas un līdzjūtības trūkums;
- Ģimenei:
 - Pārāk skarbi vai neparasta veida bērna disciplinēšanas pasākumi;
 - Aprūpes trūkums vai nolaidība bērna aprūpē;
- Sabiedrībā:
 - Vardarbības skatīšanās televīzijā.
 -

3. Riska faktori, kas rodas papildus vidējā bērnības periodā⁶⁷.

- Bērnam:
 - Sīkas zādzības (mantu piesavināšanās) un cita maznozīmīga antisociāla uzvedība;
 - Tendence uz destruktīvu uzvedību;
 - Agrīna tendence uz apreibinošu vielu lietošanu un savam vecumam neraksturīgu seksuālu aktivitāti;
 - Nomākts garastāvoklis;
 - Noraidošā uzvedība;
 - Pozitīva attieksme pret citu bērnu problemātisku uzvedību;
 - Tieksme kļūt par upuri vai vardarbības veicēju;
- Ģimenei:
 - Vāja uzraudzība no vecāku puses;
- Izglītības iestādē:
 - Sliktas sekmes mācībās, vājas spējas apgūt prasmes;
 - Atkārtoti aizrādījumi no pedagogiem;
 - Kavējumi;
 - Negatīva attieksme pret izglītības iestādi un procesu;
 - Vāji organizēts darbs ar bērniem skolā;
- Draugi:

⁶⁶ Autores komentārs: vadoties no pētījuma teksta, ir pamats uzskatīt, ka šis periods ietver bērnus vecumā no 1 gada līdz 4 gadiem.

⁶⁷ Autores komentārs: vadoties no pētījuma teksta, ir pamats uzskatīt, ka šis periods ietver bērnus vecumā no 5 līdz 10/11 gadiem. Šis ir laika periods, kuru bērns pavada pirmsskolas izglītības iestādē un sākumskolā.

- Noraidījums no vienaudžu vidus;
- Bērns sevi asociē ar antisociālas uzvedības vienaudžiem vai šādiem brāļiem un māsām;
- Degradējoša vide bērna dzīves vietā vai apkaimē;
- Šaujāmieroču pieejamība.

4. Riska faktori, kas rodas papildus pusaudža vecuma sākumā⁶⁸.

- Bērnām:
 - Ieroča nēsāšana;
 - Narkotiku tirdzniecība, lietošana;
 - Bezdarbs un lietderīgas nodarbošanās trūkums;
- Skolā:
 - Regulāra skolas kavēšana un mācību pārtraukšana skolā;
 - Klaiņošana, iesaistišanās un dalība ielu bandās.

Šie riska faktori ir universāli un var atšķirties dažādu valstu kontekstā: kādi riska faktori var būt atšķirīgi, daži riska faktori var nepastāvēt vai tikt aizstāti. Tā, piemēram, daudzās Eiropas valstīs nav tādas aktuālas sociālās parādības, kā jauniešu ielu bandas, arī šaujāmieroči jauniešiem nav pieejami. Tā vietā, piemēram, ir augsts nabadzības un bezdarba risks gan vecākiem, gan jauniešiem, augsts alkohola patēriņš un smēķēšana, kā arī atkarība no datorspēlēm.

Lai mazinātu šos riskus, aktivizējami jau iepriekšējās nodaļās minētie aizsardzības faktori, ko ir iespējams izdarīt, īstenojot prevencijas programmas agrīno intervencu formā. Šādas programmas iespējams īstenot izglītības iestādēs, lai uzlabotu bērnu disciplīnu klasē, sociālo prasmju pilnveidošanai, nevardarbīgai konfliktu risināšanai, vienaudžu izsmiešanas un emocionālās vardarbības novēršanai, interešu grupu nodarbības, mentoringa programmas, skolu darba organizācijas uzlabošanas programmas, iesaistot bērnus, pasākumi ar plašākas sabiedrības un ģimenes iesaisti. Riskus, kas saistās ar bērna uzvedību un var novest pie antisociālas uzvedības, ir iespējams atpazīt ne tikai ar medicīnu vai vecāku starpniecību, kā tas ir ļoti agrīnos bērnu attīstības posmos – būtiska loma bērna dzīvē ilgu gadus ir izglītības iestādēm. Brīdī, kad bērns sāk apmeklēt izglītības iestādi: pirmsskolas izglītības iestādi, skolu, vecāki un mediķi bērnu attīstības un uzvedības risku atpazīšanas un novēršanas slogu sāk dalīt ar pedagogiem un citiem izglītības darbiniekiem. Pirmsskolas un skolas izglītības vide, pateicoties tās organizētajai struktūrai, ir ļoti pateicīga preventīvo pasākumu īstenošanai.

D.Pauela, G.Danlaps un L.Foksa savā pētījumā⁶⁹ izdala četrus antisociālas un izaicinošas uzvedības novēršanas līmeņus bērniem pirmsskolas vecumā. Pētījumā norādīts, ka divi pirmie preventīvo pasākumu līmeņi ir piemērojami visiem bērniem, neatkarīgi no risku esamības. Tās ir programmas, kas paredzētas pozitīvu attiecību veidošanai starp bērniem, vecākiem un viņu

⁶⁸ Autores komentārs: vadoties no pētījuma teksta, ir pamats uzskatīt, ka šis periods ietver bērnus vecumā no 10/11 gadiem līdz 15 gadiem. Šis ir viens no laika periodiem, kuru bērns pavada pamatskolā.

⁶⁹ Diane Powell, PhD; Glen Dunlap, PhD; Lise Fox, PhD, Prevention and Intervention for the Challenging Behaviors of Toddlers and Preschoolers, *Infants & Young Children*, Vol. 19, No. 1, http://depts.washington.edu/isei/ivc/powell_19.1_05.pdf (last visited on 25.04.2014).

ģimenēm (a), kā arī preventīvās prakses sakārtotas vides veicināšanai mājās un skolā (b). Šie pasākumi ir īstenojami, orientējot tos uz plašākām bērnu grupām: pirmsskolas izglītības iestādes grupiņām, klašu kolektīviem skolās, atsevišķi izdalītām mērķa grupām. Pretstatā šim, otrā līmeņa pasākumi ir paredzēti konkrēti identificētām mērķa grupām vai atsevišķiem indivīdiem: bērniem ar uzvedības riskiem – sociāli emocionālās mācīšanās metodes (c), bērniem ar attīstības aizturi vai bērniem ar pastāvīgām uzvedības un attīstības problēmām – individuāli organizētas intervences. Jāteic, ka visos prevencijas pasākumos ļoti liela loma ir vecāku un bērna ģimenes iesaistīšanai un atbalstam. Atsevišķi speciālisti⁷⁰ pat norāda, ka viens no juridiskās jomas izaicinājumiem ir uzsākt diskusiju par vecāku līdzatbildību gadījumos, kad viņu bērns ir izdarījis likuma pārkāpumu. Tiek uzsvērts, ka būtiski ir iesaistīt vecākus ne tikai prevencijas programmās, bet arī novēršot sekas, kuras ir radušās viņu bērna antisociālās uzvedības dēļ, vienlaikus sekojot, vai vecāki paši ir izpratuši savu lomu notikušajā un veidojuši atgriezenisko saikni ar attiecīgajām institūcijām, kā arī snieguši savam bērnam nepieciešamo atbalstu.

Vadoties no minētā, *agrīno prevenciju var definēt arī plašākā nozīmē*: kā negatīvu vai destruktīvu attiecību un to seku mērķtiecīgu aizstāšanu ar pozitīvām attiecībām, sasniedzot bērna attīstībai labvēlīgus rezultātus. Pozitīvās attiecības ir spēcīgs aizsardzības aspekts pret dažādu risku attīstību un to kaitīgajām sekām. Saiknes nostiprināšana starp bērnu, vecākiem, ģimeni un pedagogiem agrā bērnībā veido ne tikai stabilu pamatu bērna attīstībai un drošībai, bet kalpo kā imunitāte pret riskiem, ar kuriem bērns var sastapties. Speciālisti⁷¹ atzīst, ka pozitīvo attiecību veidošanai ļoti veiksmīgi ir izmantojama mājas un ģimenes vide (a), bērnu aprūpes centri vai šīs aprūpes veikšana mājās (b), kā arī skolotāju un vecāku attiecības pirmsskolas un sākumskolas periodā (c). Tā, piemēram, ļoti svarīgi, lai vecāki būtu motivēti (izprastu ieguvumus) apmeklēt vecāku „skolas”, kuru laikā tiem palīdzētu izprast dažādus mazu bērnu attīstības un uzvedības aspektus - bērna uzvedības emocionālās nianšes; palīdzētu vecākiem lolot piepildāmas cerības attiecībā uz savu bērnu, lai izslēgtu vilšanās sajūtu par savu bērnu spējām; palīdzētu praktiski plānot maza bērna dienas kārtību, atlicinot laiku pašiem sev. Šādas, tā saucamās, vecāku skolas, kas domātas plašai sabiedrības daļai, nevajadzētu formalizēt, piemēram, dēvējot par kursiem, skolām vai uzliekot vecākiem pienākumus tās apmeklēt, piedraudot ar jebkāda veida sankcijām vai organizējot skaļus kampaņveida pasākumus. Iespējām palaikam pieslēgties šādām zināšanu ieguves vietām vajadzētu būt integrētām vecāku ikdienā: tādas iespējas varētu paredzēt slimnīcās, pediatru prakses vietās, bērnu aprūpes centros pie mājām, pat lielveikalos vai citās sabiedriskās vietās. Svarīgi, lai bērnu vecāki pierod pie domas, ka iegriezties šādās nodarbībās ir ierasta un laba prakse, kā arī, ka tas neaizņem daudz laika un neuzliek tiem papildu pienākumus.

Liela loma pirmsskolas periodā un sākumskolā ir ciešas sadarbības saiknes izveidei starp vecākiem – bērnu – skolotāju. Raugoties nedaudz atšķirīgi uz pirmsskolas un skolas vecuma bērniem no viņu vajadzību viedokļa, šīs abas grupas ir jāizdala. Pirmsskolas periodā bērna tālākai stabīlai emocionālai attīstībai ir ļoti būtiski, sadarbojoties ar vecākiem un pedagogiem,

⁷⁰ Rolf Loeber, David P. Farrington, and David Petechuk, *Child Delinquency: Early Intervention and Prevention*, <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojdp/186162.pdf> (last visited on 22.04.2014).

⁷¹ Diane Powell, PhD; Glen Dunlap, PhD; Lise Fox, PhD, *Prevention and Intervention for the Challenging Behaviors of Toddlers and Preschoolers*, *Infants & Young Children*, Vol. 19, No. 1, http://depts.washington.edu/isei/ivc/powell_19.1_05.pdf (last visited on 25.04.2014).

saņemt palīdzību, lai vienlaikus tiktu galā ar vairākiem sarežģītiem uzdevumiem – iemācīties pašam apmierināt daļu savu fizioloģisko vajadzību, tādējādi iegūstot pārliecību par sevi; mācīties veidot attiecības ar pieaugušajiem, kuri nav viņa vecāki; vadīt saskarsmi ar vienaudžiem. Ja pirmsskolas periodā vecāku – bērnu – pedagogu sadarbība ir izveidojusies, bērnam ir būtiski vieglāk adaptēties sākumskolas vidē, izprast jauno dienas kārtību, disciplīnas prasības klasē, kā arī izveidot drošas attiecības ar skolas klases audzinātāju un citiem pedagogiem, kas neapšaubāmi vairo bērna drošību un pārliecību par viņa spēkiem, kā arī kalpo par aizsargājošu nosacījumu labiem rezultātiem mācību vielas apguvē. Ļoti būtiska ir pirmsskolas un sākumskolas skolotāju loma saiknes izveidošanā starp vecākiem – bērnu – skolotāju. D.Pauela, G.Danlaps un L.Foksa savā pētījumā⁷² nosauc virkni iniciatīvu, bez kuru īstenošanas šī saikne faktiski nav iespējama: skolotājam ir jāatrod laiks, lai iepazītos ar bērna ģimeni, vecākiem un izzinātu situāciju tajā (a); ne tikai jāinformē vecāki par plānotajām aktivitātēm klasē (tai skaitā dažādām īstenojamām programmām), bet arī jāmotivē vecāki tajās iesaistīties (b); individuāli jādiskutē ar vecākiem par viņu bērnu spējām, interesēm un vēlmēm (c); jānodrošina regulāra komunikācija ar bērnu vecākiem (d); ja vecāki dalās ar skolotāju par jebkādam bažām, kas skar viņu bērnu – tas jāvērtē kā uzticēšanās un jāsadarbojas (e); jāspēj komunicēt ar vecākiem tādā veidā, kuru viņi saprot⁷³ (f); jāapmeklē bērns viņa dzīves vietā (mājās), lai rastu skaidru priekšstatu par bērna sadzīves apstākļiem un spētu izprast bērna attīstības vajadzības pilnībā (g).

Lai novērstu riska situāciju iestāšanos vai nepieļautu riskus bērna attīstībai pirmsskolas un sākumskolas periodā, īstenojamas *preventīvās prakses* bērna mājās (ģimenē) un skolā. Preventīvās prakses ir vispārēja rakstura, tai skaitā informējoši un motivējoši agrīnās prevencijas pasākumi, kas plānojami visiem vecākiem kopumā. Par preventīvajām praksēm uzskatāma informācijas nodrošināšana vecākiem, dažādu tematisko diskusiju un prasmju apguves organizēšana. Ja bērns jau ir nonācis riska situācijā vai arī bērns pauž riskantu uzvedību, tas nozīmē, ka preventīvās prakses pasākumi ir izrādījušies neefektīvi un nepieciešams īstenot kādu no *agrīnās iejaukšanās jeb intervences metodēm*. Agrīnās intervences metodes nosacīti var iedalīt četrās grupas:

- a) vērstas uz vecāku prasmju pilnveidošanu un ģimenes attiecību uzlabošanu. Šajā gadījumā ir iespējams piemērot grupu metodi vecākiem; individuālās pārrunas ar speciālistu šaurā lokā (viens no vecākiem un speciālists vai abi vecāki un speciālists); ja nepieciešams, individuāli jāorganizē tikšanās ar psihologu vai veselības aprūpes speciālistiem. Lai vecākiem attīstītu nepieciešamās prasmes, tiek pielietota modelēšanas metode, lomu spēles, sarunu sesijas kopā vecākiem ar bērnu, kuru ietvaros, piemēram, vecāki kopā ar bērnu apspriež kādu sev vai ģimenē aktuālu tēmu, bet speciālists vēro šo komunikāciju, kuras noslēgumā iepazīstina klātesošos ar saviem novērojumiem. Papildus tiek pielietotas metodes vispārīga rakstura problēmu apspriešanai un risināšanai, saskarsmes treniņi un rotaļāšanās prasmju attīstīšana vecākiem kopā ar bērniem.

⁷² Diane Powell, PhD; Glen Dunlap, PhD; Lise Fox, PhD, Prevention and Intervention for the Challenging Behaviors of Toddlers and Preschoolers, *Infants & Young Children*, Vol. 19, No. 1, http://depts.washington.edu/isei/ivc/powell_19.1_05.pdf (last visited on 25.04.2014).

⁷³ Autore piezīme: šajā gadījumā ir domāta skolotāja un vecāku komunikācija vienādā sapratnes līmenī. Piemēram, ja bērna vecāki ir ar zemāku izglītības līmeni vai atšķirīgi pēc jebkādam citām specifiskām pazīmēm, tad komunikācijai ir jābūt tādai, kuru bērna vecāki saprot. Ja pedagoga attieksme ir augstprātīga vai nevērīga, tā nebūs bērna labklājības un drošības interesēs.

- b) sociāli emocionālo prasmju apguves programmas ir paredzētas, lai bērniem agrā vecumā vienlaicīgi mācītu sociālās prasmes un samazinātu problemātiskas uzvedības riskus. Lai gan šādas mācību programmas ir iespējams izmantot kā agrīnās prevencijas vispārīgās metodes, fokusējot šīs programmas uz atsevišķām mērķa grupām vai problēmu risinājumiem, tās iespējams lietot arī kā agrīnās intervences. Agrīnās intervences ietver: sadarbības spēles un draudzēšanās prasmju attīstīšanu, prasmi izprast un paust savas emocijas, empātiju, sevis nomierināšanas un sevis vadības prasmes, problēmu risināšanu konflikta situācijās. Izpētīts⁷⁴, ka šāda veida intervenču pielietošana attiecībā uz pirmsskolas un sākumskolas bērniem ir efektīva un samazina visvairāk izplatītos uzvedības riskus.
- c) par ļoti efektīvām atzītas⁷⁵ arī kombinētās intervences, kas sastāv no mērķtiecīgi plānotiem pasākumiem, ieguvēji no kā ir gan bērni, gan skolotāji, gan vecāki. Kombinētās intervences atšķirība ir tajā, ka tiek iesaistīti visi trīs spēlētāji bērns – vecāki – skola kopā.
- d) bērniem ar pastāvīgām uzvedības problēmām jāparedz īpašas intervences, kas balstītas uz šo bērnu risku un vajadzību novērtējumu. Minēto intervenču rezultātā ir jānomaina viens uzvedības veids, kas var novest pie kaitīgās sekām bērnam un citiem, uz tādu uzvedības veidu, kas veicina bērna attīstību. Šim mērķim tiek lietota pozitīvās uzvedības atbalsta pieeja, kas paredz individuāla rakstura risinājumu problemātiskajai uzvedībai, intervence tiek piemērota bērna dabiskajā dzīves vidē un ir fokusēta uz jaunu prasmju izveidi bērnam. Šāda pieeja sastāv no problemātiskās uzvedības identificēšanas, iemeslu izpratnes, šādas uzvedības esamības vai tās mērķa noskaidrošanas. Kad minētais veikts, tiek sastādīts pozitīvās uzvedības plāns, kas orientēts uz vēlamu uzvedības modeli (uzvedības maiņu) un jaunu sociālo prasmju apguvi. Pozitīvās uzvedības plāna izpildi atbalsta un veicina komanda, kuras sastāvā ir bērna ģimene, vecāki (vai citi aprūpētāji), kā arī speciālisti, kuri īsteno intervenci. Komandu vada agrīnās intervences īstenoātājs, psihologs, sociālais darbinieks vai sociālais pedagogs un personas, kas izgājušas apmācību intervenču veikšanā. Katrs komandas dalībnieks sniedz savu pieredzi bērna attīstībā un pozitīvās uzvedības plāna īstenošanā. Programma sākas ar bērna risku un vajadzību izvērtējumu, lai izprastu problēmu cēloņus un identificētu risinājumus. Pozitīvās uzvedības plāna izpilde periodiski tiek izvērtēta un nepieciešamības gadījumā plāns tiek koriģēts. Plāns tiek uzskatīts par īstenotu brīdī, kad bērna uzvedība ir uzlabojusies un lielākā daļa risku ir kļuvuši vadāmi, vai šie riski ir pārstājuši pastāvēt. Noslēdzot šī veida intervenci, tiek vērtēta vecāku, ģimenes un pedagogu apmierinātība ar sasniegtajiem rezultātiem, tiek uzklauts bērna viedoklis.

⁷⁴ Diane Powell, PhD; Glen Dunlap, PhD; Lise Fox, PhD, Prevention and Intervention for the Challenging Behaviors of Toddlers and Preschoolers, *Infants & Young Children*, Vol. 19, No. 1, http://depts.washington.edu/isei/ivc/powell_19.1_05.pdf (last visited on 25.04.2014).

⁷⁵ Webster-Stratton C, Hammond M. Treating children with early-onset conduct problems: a comparison of child and parent training interventions, *J Consult Clin Psychol*. 1997 Feb;65(1):93-109, <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/9103739> (skatīts 25.04.2014) ,vairāk par šī autora darbiem un secinājumiem, šeit: [http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed?term=Webster-Stratton%20C\[Author\]&cauthor=true&cauthor_uid=9103739](http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed?term=Webster-Stratton%20C[Author]&cauthor=true&cauthor_uid=9103739) (last visited on 25.04.2014).

Problemātiska vai pat antisociāla uzvedība bērniem pirmsskolas un sākumskolas periodā nav retums, bet tās attīstības rezultātā iespējamās negatīvās sekas var atstāt ilglaicīgas pēdas bērna attīstībā. Tāpēc ir ļoti būtiski, lai, konstatējot riskus bērna veiksmīgai attīstībai, pieaugušo: vecāku, pedagogu un citu speciālistu, rīcībā būtu pārbaudītas un pierādījumos balstītas šāda rakstura problēmu risināšanas metodes.

Pieejas bērnu antisociālas un problemātiskas uzvedības novēršanai Latvijā: prakse un tiesiskais regulējums

Bērnu problemātiska, antisociāla uzvedība un bērnu un jauniešu (nepilngadīgo personu) likumpārkāpumu prevencija Latvijā tiek uztverta šaurāk, nekā iepriekšējās nodaļās analizētajās publikācijās un pētījumos. Agrīnās prevencijas un intervences jēdzieni ne definēti, ne ietverti normatīvajos aktos. Neskatoties uz to, ka prevencija ir mērķtiecīgi veidota pasākumu kopums, tā ir formāli sašķelta, institucionalizējot atsevišķas tās daļas. Tāpēc praksē neveidojas starpinstitutionālās sadarbības ietvars, kas ir galvenais prevencijas īstenošanas priekšnosacījums. Tā rezultātā izveidojusies situācija, ka prevencijas pasākumi attiecībā uz virkni bērnu vecuma grupu specifiskajiem riskiem nedarbojas vai arī darbojas vāji. Tradicionāli Latvijā prevencija tiek attiecināta tikai uz bērniem un jauniešiem, kuri jau pauž nopietnus uzvedības riskus vai atrodas būtiska riska situācijās, vai jau ir izdarījuši likuma pārkāpumus⁷⁶. Pasākumi, kas attiecināti uz bērniem vecumā līdz vienam gadam vai agrās bērnības vecumā⁷⁷, netiek pieskaitīti pie prevencijas. Rezultātā bērni šajā vecumā netiek ietverti visaptverošā prevencijas jeb drošības tīklā, tā vietā tiek vienīgi nodrošināti tādi pakalpojumi, kas attiecīgo atbildīgo institūciju kompetenču ietvarā tiek uzskatīti par būtiskākajiem konkrētajai vecuma grupai un atbilst iestāžu darbības kompetencei.

Prevencijas joma faktiski neietver arī bērnus agrīnas problemātiskas uzvedības gadījumos, bet ir izveidota, lai reaģētu tikai tad, kad iestājušās jebkāda veida formāli fiksējamas sekas. Pozitīvi vērtējams, ka, prevencijas pasākumiem iegūstot arvien nozīmīgāku lomu sabiedrībā, pēdējos gados ir tapušas vairākas publikācijas, kuru pētniecības ietvars vērsts uz darbu ar jauniešiem – likuma pārkāpējiem⁷⁸, vai sociālās palīdzības un sociālās uzvedības korekcijas programmu īstenošanu⁷⁹. Visa veida preventīvo pasākumu praktiskās īstenošanas multidisciplinārais raksturs arī ticis analizēts un atradis savu vietu gan pētījumos⁸⁰, gan

⁷⁶ NVO darbs ar jauniešiem likumpārkāpējiem pēc to atbrīvošanas no ieslodzījuma vietas, Rokasgrāmata darbam ar jauniešiem, N.Praliča, http://lskj.lv/?wpfb_dl=76 (skatīts 27.04.2014).

⁷⁷ Vecumposmu attīstības īpatnības bērniem,

http://www.bti.gov.lv/lat/metodiska_palidziba/metodiskie_ieteikumi_darba_ar_berniem/?doc=818 (skatīts 27.04.2014).

⁷⁸ Sociālās korekcijas un sociālās palīdzības programmas vadlīnijas un metodika; D.Landmane, A.Maceiko, I.Podziņa, D.Vanaga, V.Gluščenko, I.Štekele,

http://www.bti.gov.lv/lat/metodiska_palidziba/nepilngadigo_likumparkapeju_uzvedibas_socialas_palidzibas_un_socialas_korekcijas_programma/ (skatīts 27.04.2014).

⁷⁹ Vadlīnijas nepilngadīgo uzvedības sociālās korekcijas un sociālās palīdzības programmas izveidei; Biedrība „Latvijas Pašvaldību mācību centrs”, K.Muceniece, I.Kreišmane, I.Reinholde, D.Vanaga,

http://www.bti.gov.lv/lat/metodiska_palidziba/vadlinijas_nepilngadigo/ (skatīts 27.04.2014).

⁸⁰ Bērniem draudzīga tiesiskā vide Latvijā: fokusā - likumpārkāpumu prevencija, I.Kronberga, Ž.Zarmatēns, http://www.providus.lv/upload_file/Projekti/Kriminalitesibas/Beriem_draudziga_tiesiska_vide_LV_1.pdf (skatīts 27.04.2014).

metodiskajos materiālos⁸¹, rosinot attīstīt starpinstitūciju sadarbību un veidot starpinstitūciju darba grupas novados.

Raugoties no prevencijas teorijas aspektiem (tai skaitā agrīnās prevencijas), kas analizēti iepriekšējās nodaļās, ir redzams, ka prevencija faktiski ietver uz bērna veiksmīgu attīstību orientētus, mērķtiecīgus pasākumus, sākot no grūtniecības perioda līdz pilngadībai (a) un paredz agrīnās intervences (b), kuru īstenošanas uzsākšanai par pamatu nekalpo jebkādu formālu seku iestāšanās. Pamatojoties uz agrīnās prevencijas būtību, prevencijas pasākumu uzsākšanai pietiek ar apzinātām bažām par bērna attīstībai pastāvošiem riskiem vai šāda veida riska situāciju. Turklāt jāņem vērā, ka preventīvo pasākumu grupa, kas orientēta uz plašāku sabiedrību⁸² (piemēram, bērnu vecākiem kopumā) vai uz sabiedrības grupu⁸³, īstenojama, arī nekonstatējot riskus atsevišķiem indivīdiem, grupām, bet balstoties uz pētījumos pierādītiem faktiem un praksēm. Tikai gadījumos, kad bērns jau pauž antisociālu uzvedību vai atrodas situācijā, kas ir jebkādā veidā riskanta viņa tālākai attīstībai, piemērojamas individuāla rakstura prevencijas programmas intervenču formā⁸⁴.

Bērnu noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgu nodarījumu pamatnostādnes 2013.–2019.gadam⁸⁵ uzskatāmi parāda, ka agrīnās prevencijas sistēmas neesamība, kā arī prevencijas pasākumu sistēmiskie trūkumi, noved pie nepārtrauktas tiesību aizsardzības un izglītības institūciju cīņas ar sekām. Šīs sekas iestājas tāpēc, ka reakcija uz bērna un ģimenes problēmām to attīstības agrīnā stadijā ir novēlota. Lai gan bērnu izdarīto noziedzīgu nodarījumu skaits Latvijā krītas, tas saistāms ar būtisku bērnu skaita samazināšanos valstī kopumā. Bērnu izdarīto noziedzīgu nodarījumu īpatsvars Latvijā aizvien saglabājas augsts: „...apkopotā statistika par reģistrētajiem noziedzīgajiem nodarījumiem un tos izdarījušām personām kopumā liecina par nepilngadīgo noziedzības līmeņa samazināšanās tendencēm kā īstermiņā, tā arī vidējā termiņā. Analizējot statistikas datus, jāņem vērā arī apstākļi, ka kopumā samazinās bērnu skaits valstī. Laika periodā no 2009.gada 1.janvāra līdz 2012.gada 1.janvārim saskaņā ar PMLP Iedzīvotāju reģistra datiem valstī reģistrēto bērnu skaits samazinājies par 21330 (-5,8%), bet reģistrēto nepilngadīgo skaits samazinājies pat par 23804 (-23,95%). 2011.gadā tika atklāti un celta apsūdzība par 907 nepilngadīgo izdarītiem noziedzīgiem nodarījumiem. Salīdzinot 2011.gada datus ar 2008.gada datiem, nepilngadīgo izdarīto noziedzīgu nodarījumu skaits ir samazinājies par 490 noziedzīgiem nodarījumiem (-35,07%). 2012.gada 9 mēnešos apsūdzība celta par 668 nepilngadīgo izdarītiem noziedzīgiem nodarījumiem. 2011.gadā nepilngadīgie izdarījuši 420 smagus noziegumus. Trīs gadu laikā nepilngadīgo izdarītu smago noziegumu skaits ir samazinājies par 180 (-30%), tomēr *jāatzīmē, ka smagu noziegumu īpatsvars nepilngadīgo izdarītajos noziedzīgajos nodarījumos saglabājas augstā līmenī (2008.gadā 42,94%,*

⁸¹ Sociālās korekcijas un sociālās palīdzības programmas vadlīnijas un metodika; D.Landmane, A.Maceiko, I.Podziņa, D.Vanaga, V.Gluščenko, I.Štekele, http://www.bti.gov.lv/lat/metodiska_palidziba/nepilngadigo_likumparkapeju_uzvedibas_socialas_palidzibas_un_socialas_korekcijas_programma/ (skatīts 27.04.2014).

⁸² Autore piezīme: vadoties no Latvijas tiesību aktos lietotās terminoloģijas – vispārējā prevencija.

⁸³ Autore piezīme: piemēram, tādi bērni, kas pirmsskolas izglītības iestādē kož citiem bērniem, viņu vecāki un ģimenes. Sīkāka informācija par piemēru: Ron Banks and Sojin Yi, Dealing with Biting Behaviors in Young Children, <http://ecap.crc.illinois.edu/poptopics/biting.html> (skatīts 27.04.2014).

⁸⁴ Autore piezīme: ne visas individuālās intervences ir uzskatāmas par specialo prevenciju, jo individuālās intervences tiek piemērotas ne tikai specialo tiesību subjektiem (bērniem, kas jau ir veikuši tiesību normu-priekšrakstu pārkāpumus), bet arī bērnu ģimenēm un bērniem, kuri formāli vēl nav pārkāpuši nevienu tiesību normu, turpretī viņu uzvedība uzskatāma par antisociālu vai izaicinošu.

⁸⁵ Bērnu noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgu nodarījumu pamatnostādnes 2013.–2019.gadam, <http://ej.uz/c1xi> (skatīts 27.04.2014).

2011.gadā 46,3%, 2012.gada 9 mēnešos 40,26%). *Visizplatītākie nepilngadīgo izdarītu noziedzīgo nodarījumu veidi ir zādzība, huligānisms un laupīšana*⁸⁶.

Arī noziedzīgos nodarījumos cietušo bērnu skaits samazinās. Vienlaikus jāatzīmē, ka pieaug tendence bērniem ciest no pieaugušo vardarbības tieši savās ģimenēs. Bērnu noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgu nodarījumu pamatnostādnes 2013.–2019.gadam⁸⁷ konstatēts, ka visbiežāk nepilngadīgie cieš no pret viņiem vērstas laupīšanas un huligānisma, vardarbīgas dzimumtieksmes apmierināšanas, izvarošanas, pavešanas netiklībā, cietsirdības un vardarbības, tai skaitā arī ģimenē. Šo pamatnostādņu autori savus secinājumus balstījuši pētījumos⁸⁸, kā ietvaros konstatēts, ka bērni Latvijā cieš no miesas sodiem, seksuālas izmantošanas ģimenē, emocionālas vardarbības, pamešanas bez aprūpes. Tiek uzsvērts, ka lielā skaitā atņemtās aprūpes un aizgādības tiesības norāda uz to, ka vecāki ļoti bieži tā arī nemaina savu uzvedību pret bērnu, un viņi neprot vai nespēj adekvāti veikt savus vecāku pienākumus. Pētījumā⁸⁹ konstatēts, ka *mazi bērni Latvijā ir īpaši neaizsargāti* no vardarbības, pietiekams vecāku aprūpes trūkums bieži vien saistīts ar bērnu augstu traumatismu jau agrīnā vecumā, tostarp mazi bērni kļūst par vardarbības upuriem, kā rezultātā gūst ievainojumus vai pat zaudē dzīvību. Bez tam mazi bērni⁹⁰ ir pakļauti emocionālas un fiziskas vardarbības riskam arī izglītības iestādēs, tai skaitā atstumšanai, apsūkšanai, mantu atņemšanai, aprunāšanai. Bērnu noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgu nodarījumu pamatnostādnes 2013.–2019.gadam norādīts, ka izglītības iestādēm nav pieejami efektīvi mehānismi šīs vardarbības novēršanai. Pētījumi⁹¹ liecina, ka izglītības iestādes labprāt izstrādātu vardarbības novēršanas plānu, taču tām pietrūkst zināšanu vai vienotu pamatprincipu. Nereti pedagogi jūtas bezspēcīgi kaut ko vērst par labu, jo vecāku iesaistīšanās un citu atbildīgo institūciju darbs ir pasīvs, līdz ar to katra skola konflikta situācijas vienaudžu vidū risina savu spēju ietvaros.

Ņemot vērā Bērnu noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgu nodarījumu pamatnostādnes 2013.–2019.gadam paustās problēmas bērnu attīstībai drošas vides veidošanā, uzlūkojamas Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes 2011.–2017.gadam⁹². Pamatnostādnes ir minēta virkne problēmu, kas tā arī nav sagaidījušas risinājumu vairāku gadu garumā:

- a) Liels skaits bērnu cieš no dažādām traumām, kuru cēlonis bieži vien ir bērniem nedroša vide un vecāku atbildības un uzmanības trūkums;
- b) pakalpojumu sniedzēju piedāvājums maz vai nemaz nav piemērots ģimenēm: jo īpaši ģimenēm ar maziem bērniem, kā arī bērniem ar īpašām vajadzībām, piemēram, bērnu uzraudzības pakalpojumi, zīdaiņu pārtīšanas telpas, drošas tirdzniecības, atpūtas un izklaides vietas;

⁸⁶ Turpat.

⁸⁷ Turpat.

⁸⁸ Iedzīvotāju attieksme pret vardarbību pret bērniem, L.Prisko,

http://www.centrsdardede.lv/data/kampanas/iedzivotaju_attieksme_pret_vardarbibu_2010.pdf (skatīts 27.04.2014).

⁸⁹ Mazu bērnu tiesību aizsardzības izvērtējums, A.Putniņa, Z.Linde,

http://issuu.com/guna.sniedzina/docs/bernu_tiesibu_aizsardziba_zinojums (skatīts 27.04.2014).

⁹⁰ Autore piezīme: tieši konkrētā piemēra gadījumā ir domāta sākumskola un skola kopumā, ziņu par mobingu pirmsskolas izglītības iestādēs nav, bet šīs parādības pastāvēšana nav izslēgta.

⁹¹ Vardarbība jeb mobings Latvijas skolās, Z.Rūsiņa, <http://www.bernskacietusais.lv/lv/petijumi/kkk/vardarbiba-jeb-mobings-latvijas-skolas-2009--175/> (skatīts 27.04.2014).

⁹² Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes 2011.–2017.gadam, <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=3583> (skatīts 27.04.2014).

- c) sarežģītās situācijās, kurās jāatrisina sociāla vai krīzes brīža problēma, kad bērnam nepieciešams atbalsts, pedagogiem pietrūkst zināšanu un izpratnes par piemērotāko rīcību, lai radušos situāciju novērstu;
- d) nepastāv starpinstitucionālā sadarbība starp iestādēm un institūcijām, kam būtu jābūt iesaistītām ģimenei nepieciešamā atbalsta sniegšanā;
- e) bērniem pietrūkst izpratnes par jautājumiem, kas saistīti ar ģimeni: plānošanu, vērtībām, pienākumu sadali, bērnu audzināšanu un aprūpi – šo prasmju trūkums negatīvi iespaido pašu bērnu turpmāko dzīvi, kā rezultātā bērni atkārto savu vecāku negatīvo pieredzi;
- f) sociālo prasmju apguve ģimenē un skolā ir saistīta ar dažādiem stereotipiem par cilvēka lomu sabiedrībā un ģimenē. Tas bieži vien rada zemu pašvērtējumu, bailes no izsmiešanas, kā arī tieksmi pazemot citus, tādā veidā kompensējot pārliecības trūkumu par saviem spēkiem;
- g) sasniedzot pilngadību, jaunieši nav apguvuši nepieciešamās prasmes un iemaņas, lai atrastu nodarbošanos, lai nopelnītu sev iztiku. Pusaudžiem pieejamās profesionālo iemaņu apguves iespējas izglītības sistēmas ietvaros un praktiskā darbā ir ierobežotas.

Lai risinātu identificētās problēmas, programmā ietverti rīcības virzieni un sagaidāmie rezultāti, tomēr tajā iekļautie pasākumi ir sadrumstaloti un nesniedz vienotu, mērķtiecīgu un sistēmisku risinājumu kopumu, kas būtu vērsti uz uzskaitīto problēmu cēloņu identificēšanu un efektīvu novēršanu, pirms radītas nevēlamās sekas bērnu attīstībai un drošībai.

Bērnu vispārējo atbildību par likuma pārkāpumiem un preventīvos pasākumus Latvijā nosaka Bērnu tiesību aizsardzības likuma⁹³ 9.nodaļa. Tomēr jāvērs uzmanība, ka minētais tiesiskais regulējums tiek attiecināts vienīgi uz bērniem ar jau esošiem uzvedības riskiem, kā arī bērniem, kuri jau ir izdarījuši likuma pārkāpumus. Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.pants nosaka bērnu izdarīto likuma pārkāpumu preventijas organizēšanas kārtību. Lai gan 58.panta pirmajā daļā ir noteikts, ka likumpārkāpumu preventijas darbu ar bērniem veic pašvaldība sadarbībā ar bērnu vecākiem, izglītības iestādēm, valsts policiju, Valsts probācijas dienestu⁹⁴, sabiedriskajām organizācijām un citām iestādēm, tas tieši nenoteic preventīvā darba starpinstitucionālo raksturu. Minētā dēļ, tiesību norma tiek plaši interpretēta vai arī ignorēta no tās piemērotāju puses. Turklāt Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.panta pirmā daļa netiek tieši saistīta ar Administratīvo pārkāpumu kodeksa 210.panta ceturto daļu, kas noteic, ka pašvaldības var izveidot administratīvās komisijas bērnu lietu apakškomisiju, lai starpinstitucionālā vidē varētu skatīt vismaz tās administratīvo pārkāpumu lietas, kuras izdarījuši bērni no 14 gadu vecuma. No prakses analīzes ir redzams⁹⁵, ka starpinstitucionālās sadarbības priekšrocības ir svarīgas, tāpēc atsevišķās Latvijas pašvaldībās, pamatojoties uz Administratīvo pārkāpumu kodeksa 210.panta ceturto daļu, tiek dibinātas starpinstitucionālās sadarbības grupas, kuru kompetencē ir gan nepilngadīgo izdarīto administratīvo pārkāpumu lietas, gan tiek apspriesti aktuālākie jautājumi, kas saistīti ar bērnu antisociālas uzvedības

⁹³ Bērnu tiesību aizsardzības likums, <http://likumi.lv/doc.php?id=49096> (skatīts 28.04.2014).

⁹⁴ Autore piezīme: Noteikts, ka Valsts probācijas dienests šajā sadarbībā iesaistās tikai attiecībā uz saviem pilngadību nesasnējušajiem klientiem.

⁹⁵ Autore piezīme: projekta „Bērnu antisociālās uzvedības mazināšana: agrīnās preventijas modeļi” 1.un 2.Kolēģu konsultācijas (26.02.2014 un 11.04.2014), nepublicēts materiāls. Vairāk par projektu šeit: <http://www.providus.lv/public/27875.html> (skatīts 27.04.2014).

prevenciju. Tomēr preventīvā darba starpinstitucionālai veikšanai šis nebūt nav optimālākais variants, jo trūkst prakses vajadzībām atbilstoša tiesiskā regulējuma.

Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.panta otrā daļa sašaurina šīs tiesību normas piemērošanas iespējas prevencijas⁹⁶ veikšanai, jo tās nosacījumi praksē⁹⁷ tiek piemēroti tikai uz konkrētajā tiesību normā norādītajām bērnu grupām. Proti, uz bērniem, kuri: izdarījuši noziedzīgus nodarījumus un pirmstiesas izmeklēšanas laikā nav apcietināti (a); atzīti par vainīgiem noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, bet tiem piemērotais sods nav saistīts ar brīvības atņemšanu (b); atbrīvoti no kriminālatbildības (c); atbrīvoti no ieslodzījuma vai soda izciešanas vietas (d); izdarījuši Krimināllikumā paredzētās prettiesiskās darbības pirms 14 gadu vecuma sasniegšanas (e); vairāk nekā divas reizes izdarījuši Administratīvo pārkāpumu kodeksā paredzētās prettiesiskās darbības (f); ubago, klaiņo vai veic citas darbības, kas var novest pie prettiesiskas rīcības (g).

Raugoties no bērnu antisociālas uzvedības agrīnās prevencijas viedokļa, būtu vērts pievērst uzmanību Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.panta otrās daļas (g) punktam, kas paredz, ka pašvaldība profilakses lietu iekārto un uzvedības sociālās korekcijas programmu izstrādā katram bērnam, kurš ne tikai ubago, klaiņo, bet veic arī *citas darbības, kas var novest pie prettiesiskas rīcības*. Jāteic, ka minētais nosacījums praksē tiek piemērots kontekstā ar šī paša likuma 59.panta otrās daļas nosacījumiem. Tie nosaka, ka konkrētajā punktā paredzētajos gadījumos bērna nogādāšana policijā pieļaujama, ja nav iespējams viņam sniegt palīdzību *citādā veidā*. Vienlaikus jāatzīst, ka izvērtējums par to, vai konkrētās bērna veiktās rīcības⁹⁸ var novest pie prettiesiskas darbības, ir jāveic personai, kura šīs rīcības spēj identificēt. Tādējādi ir iespējams secināt, ka šīs personas var būt jebkuri pieaugušie, ar kuriem bērns sastopas savās ikdienas gaitās – vecāki, pedagogi, sociālie darbinieki, interešu izglītības pedagogi, sporta nodarbību vadītāji, policijas darbinieki un citi. Lai Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.panta otrās daļas (g) punkts darbotos pilnībā, šiem pieaugušajiem vajadzētu būt spējīgiem identificēt bērna rīcības riskus – proti, darbības, kuru rezultātā bērns var kļūt par likuma pārkāpēju, un/vai nodarīt kaitējumu citām personām. Tāpat šiem pieaugušajiem jāspēj pietiekami apzināti konkrētajā situācijā iejaukties, darot to ar tādām metodēm, lai *darbības, kas var novest pie prettiesiskas rīcības*, pārtrauktu, kā arī novērstu identificētos riskus. Bērnu tiesību aizsardzības likuma 59.panta otrās daļas nosacījumi vienlaikus paredz, ka: gadījumos, kad policija konstatē bērna klaiņošanu, ubagošanu un apreibinošu vielu lietošanu, nelabvēlīgu vidi ģimenē, *kā arī citus apstākļus, kas var kaitēt bērnam*, tā informē attiecīgo bāriņtiesu un sociālo dienestu. Minētais nozīmē, ka likumdevējs ir paredzējis, ka *policija, veicot savus tiešos pienākumus, var identificēt tādus apstākļus, kuri vēl nekaitē bērnam, bet kuri var kaitēt*. Ņemot vērā minēto, ir iespējams secināt, ka Bērnu tiesību aizsardzības likums faktiski paredz iespējamo institūciju sastapšanos ar bērnu antisociālas uzvedības un bērnu labklājības agrīniem riskiem, taču šīs situācijas atzīst tikai pastarpināti un agrīnās intervences metodes neparedz. Tādējādi jebkurš bērns, kuram 59.panta otrās daļas ietvaros tiktu identificēti „citi apstākļi, kas var kaitēt bērnam”, faktiski nonāktu vai nu bāriņtiesas vai pašvaldības sociālā dienesta redzeslokā. Bāriņtiesas darbību

⁹⁶ Autores piezīme: šajā gadījumā nav domāta tikai agrīnā prevencija, bet prevencijas pasākumi kopumā, kurus ir iespējams veikt bērnam iekārtojot „profilakses lietu un sastādot uzvedības sociālās korekcijas programmu”.

⁹⁷ Turpat.

⁹⁸ Autores piezīme: šāda veida rīcību uzskaitījums nav sniegts.

regulē likums⁹⁹, kas nosaka tās darbības ietvaru. Raugoties no agrīnās prevencijas viedokļa, bāriņtiesa ir tiesīga pieņemt un uzraudzīt to lēmumu izpildi, kas saistīti ar bērna tiesiskā statusa noteikšanu aprūpes kontekstā¹⁰⁰, kā arī veikt bērna tiesību un interešu aizstāvību likumā noteiktajos gadījumos¹⁰¹. Bāriņtiesas pienākumu kopējā kontekstā neietilpst agrīnās prevencijas pasākumi, tai skaitā saturiskās intervences īstenošana programmas formā. Pašvaldības sociālais dienests, saņemot informāciju no policijas par bērnu, kuram konstatēti „citi apstākļi, kas var kaitēt bērnam”, saskaņā ar Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.pantu var iekārtot bērnam prevencijas lietu un izveidot uzvedības sociālās korekcijas programmu¹⁰², kā arī īstenot to sadarbībā ar bāriņtiesu un policiju. Kaut gan patlaban ir pieejams vienots ieteicamais formāts prevencijas lietu iekārtošanai, uzvedības sociālās korekcijas programmu izstrādāšanai un tās gaitas fiksēšanai, pašvaldības sastādāmās programmas saturs ir tieši atkarīgs nevis no bērna un ģimenes vajadzībām, atbilstoši konstatējamiem riskiem, bet attiecīgās pašvaldības finansiāli organizatoriskajām iespējām. Pētījumos konstatēts¹⁰³, ka Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.panta kontekstā preventīvais darbs pašvaldībās lielāko tiesu tiek organizēts tikai ar vidēja vai augsta riska grupu bērniem, bet agrīnā prevencija ir atkarīga no konkrēto sociālajā dienestā strādājošo speciālistu interpretācijas.

Saprotams, ka bērnu antisociālas uzvedības riskus agrīnā šo risku attīstības posmā ir iespējams uztvert, konstatēt un novērst, tikai apzināti plānojot un veicot šo darbu. Tomēr agrīnā antisociālas uzvedības prevencija ir iespējama arī bez sarežģīta mehānisma iedzīvināšanas attiecībā uz riskiem, proti – iesaistot vispārējās un atsevišķos individuālās prevencijas pasākumos mazus bērnus¹⁰⁴ un viņu vecākus. Bērnu tiesību aizsardzības likums nenosaka, tieši kāda vecuma bērniem ir iekārtojama prevencijas lieta un sastādāma uzvedības sociālās korekcijas programma. Nav šaubu, ka šāds tiesiskais regulējums tādējādi ietver visas personas, kuras nav sasniegušas 18 gadu vecumu. Pat ļoti šauri interpretējot Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58. un 59. pantu, prevencijas pasākumi ar bērniem agrīnā vecumā ir iespējami.

Lai noskaidrotu, kā Bērnu tiesību aizsardzības likumā noteiktie prevencijas pasākumi tiek veikti praksē, 2013.gada nogalē Latvijas Tiesībsarga birojā tika īstenots pētījums¹⁰⁵, kā ietvaros secināts, ka 18 Latvijas pašvaldībās vecums, no kura tiek piemērotas sociālās uzvedības korekcijas programmas nav noteikts; 2 pašvaldībās tas ir, sākot no pirmsskolas vecuma (3 gadu vecuma); 2 pašvaldībās – sākot no 5 līdz 6 gadu vecumam; 21 pašvaldībā – sākot no skolas vecuma (7 gadiem); 5 pašvaldībās – no 8 gadu vecuma; 4 pašvaldībās – no 9 gadu vecuma; 9 pašvaldībās – sākot no 10 gadu vecuma; 12 pašvaldībās – sākot no 11 gadu vecuma; 14 pašvaldībās – sākot no 12 – 13 gadu vecuma; 16 pašvaldībās – no 14 gadu

⁹⁹ Bāriņtiesu likums, <http://likumi.lv/doc.php?id=139369> (skatīts 27.04.2014).

¹⁰⁰ Turpat, 17.pants.

¹⁰¹ Turpat, 17.pants.

¹⁰² Nepilngadīgā profilakses (prevencijas) lietas paraugu skatīt šeit:

http://www.bti.gov.lv/lat/metodiska_palidziba/nepilngadigo_likumparkapeju_uzvedibas_socialas_palidzibas_un_socialas_korekcijas_programma (skatīts 27.04.2014).

¹⁰³ Bērniem draudzīga tiesiskā vide Latvijā: fokusā - likumpārkāpumu prevencija, I.Kronberga, Ž.Zarmatēns, http://www.providus.lv/upload_file/Projekti/Kriminalitesibas/Beriem_draudziga_tiesiska_vide_LV_1.pdf (skatīts 27.04.2014).

¹⁰⁴ Autores piezīme: šajā kontekstā par maziem bērniem uzskatāmi bērni vecumā apmēram no 2 – 9 gadiem, sīkām par bērnu vecumposmiem un to īpatnībām:

http://www.bti.gov.lv/lat/metodiska_palidziba/metodiskie_ieteikumi_darba_ar_berniem/?doc=818&page= (skatīts 27.04.2014).

¹⁰⁵ Individuālā preventīvā darba (uzvedības sociālās korekcijas) nozīme bērnu tiesību aizsardzībā, L.Grāvere, Tiesībsarga biroja bērnu tiesību nodaļas vadītāja, publicēts 12.12.2013,

http://www.tiesibsargs.lv/files/content/konference_2013/5_tema_L%20Gravere_Prevencija_pasvaldibu_petijums.pdf (skatīts 27.04.2014).

vecuma, bet 6 pašvaldībās sociālās uzvedības korekcijas programmas piemērošana tiek veikta, sākot no 15 – 16 gadu vecuma. No minētā nevar secināt, ka tajās 18 pašvaldībās, kur prevencijas darbam vispār nav noteiktas vecuma robežas, noteikti tiktu veikta bērnu uzvedības agrīnā prevencija. Ir iespējams secināt, ka 43 pašvaldībās, iespējams, notiek atsevišķi prevencijas pasākumi ar maziem bērniem vecumā no 3 līdz 10 gadiem. Turpretī 48 pašvaldībās agrīnās prevencijas darbs ar maziem bērniem visdrīzāk netiek veikts, proti, prevencijas pasākumi tiek attiecināti tikai uz bērniem vecumā no 11 gadiem un vecākiem.

No pētījuma¹⁰⁶ kvantitatīvajiem rezultātiem var secināt, ka lielākajā daļā pašvaldību preventīvais darbs ar visu grupu bērniem ir ļoti vāji attīstīts vai netiek veikts vispār. Tā 2013.gadā 18 pašvaldībās sociālās uzvedības korekcijas programmas nav izstrādātas nevienam bērnam; 13 pašvaldībās tā ir izstrādāta vienam bērnam; 19 pašvaldībās – diviem bērniem; 9 pašvaldībās – trim bērniem; 14 pašvaldībās – četriem bērniem; 5 pašvaldībās – pieciem bērniem; 6 pašvaldībās – sešiem bērniem; 5 pašvaldībās – septiņiem bērniem; 3 pašvaldībās astoņiem bērniem. Tikai 13 pašvaldībās šādas programmas izstrādātas 10 – 20 bērniem, 6 pašvaldībās 20 – 30 bērniem; 2 pašvaldībās 30 – 40 bērniem, bet tikai vienā pašvaldībā 40 – 50 bērniem. Lielākajā daļā pašvaldību par nepieciešamību izstrādāt uzvedības sociālās korekcijas programmu sociālie dienesti informāciju visbiežāk iegūst no policijas (103 pašvaldībās), bet uz pusi retāk – no izglītības iestādēm (50 pašvaldībās). Minētais liecina, ka saturiski¹⁰⁷ lielākā uzmanība tiek pievērsta darbam ar augsta un vidēja riska agrīna vecuma pusaudžiem un jauniešiem, bet preventīvais darbs ar bērniem agrīnā vecumā tiek veikts retāk vai nemaz. Pētījumā konstatēts, ka 103 pašvaldībās par uzvedības sociālās korekcijas programmu izstrādi atbildīgi ir pašvaldību sociālie dienesti, 6 pašvaldībās – starpinstiūciju komisijas, 5 pašvaldībās nav atbildīga neviena institūcija vai tas nav noteikts, 4 pašvaldībās pašvaldības policijas un bāriņtiesa, 2 pašvaldībās – jaunatnes centrs vai jauniešu lietu speciālists. Pētījumā konstatēts, ka preventīvo darbu Bērnu tiesību likuma 58.panta kārtībā neviens neveic Jūrmalā, Bauskas novadā, Neretas novadā un Pāvilostā. Pārsteidzoši maz preventīvo lietu 2013.gadā uzsāktas Latvijas lielākajās pilsētās: Rīgā – 46 bērniem, Daugavpilī – 4 bērniem; Jelgavā – 32 bērniem, Jēkabpilī – 12 bērniem; Liepājā – 12 bērniem, Rēzeknē – 14 bērniem, Valmierā – 18 bērniem, un Ventspilī – 20 bērniem.

Speciālisti norāda¹⁰⁸, ka uz pētījuma veikšanas brīdi vienlaikus konstatēts ļoti neliels aktīvo uzvedības sociālās korekcijas programmu skaits: 60 pašvaldībās aktīvas bija 3 vai neviena lieta; Jelgavā un Rīgā aktīvas bija 87 lietas katrā pašvaldībā, bet Tukuma novadā – 59 lietas. Vienlaikus ir ļoti grūti vērtēt aktīvo lietu skaitu, jo likums nenosaka, cik ilgi jādarbojas vienu reizi ieviestai preventīvajai lietai. Speciālisti pētījuma gaitā bija konstatējuši, ka arī tā saucamo aktīvo lietu ietvarā bieži vien nenotiek nekādas aktivitātes ar bērnu vai ģimeni – nereti ir gadījumi, kad bērni pat nenojauš, ka viņiem ir izstrādāta uzvedības sociālās korekcijas programma. Pētījumā¹⁰⁹ aptaujātie speciālisti norādījuši, ka būtiskākais iemesls

¹⁰⁶ Turpat.

¹⁰⁷ Autores piezīme: vadoties no Bērnu tiesību likuma 58.panta otrās daļas satura.

¹⁰⁸ Autores piezīme: Vadoties no 10.01.2014 diskusijas materiāliem (protokols) par L.Grāveres pētījuma „Individuālā preventīvā darba (uzvedības sociālās korekcijas) nozīme bērnu tiesību aizsardzībā”. Diskusijas dalībnieki: I.Millere, M.Luste, L.Grāvere, S.Sīle, I.Kronberga; nepublicēts materiāls.

¹⁰⁹ Individuālā preventīvā darba (uzvedības sociālās korekcijas) nozīme bērnu tiesību aizsardzībā, L.Grāvere, Tiesībsarga biroja bērnu tiesību nodaļas vadītāja, publicēts 12.12.2013, http://www.tiesibsargs.lv/files/content/konference_2013/5_tema_L%20Gravere_Prevencija_pasvaldibu_petijums.pdf (skatīts 27.04.2014).

šādai situācijai ir tas, ka, lai gan programmas ietvaru ir iespējams izveidot, iztrūkst šīs programmas satura pasākumi: trūkst speciālistu, pie kuriem bērni un ģimenes varētu saņemt pakalpojumus - narkologu, psihologu, sociālo pedagogu un atkarību ārstēšanas programmu; savukārt procesu kavē esošo speciālistu motivācijas un kompetenču trūkums šāda darba veikšanai; ļoti ierobežotas iespējas piedāvāt bērniem lietderīgas alternatīvas brīvā laika pavadīšanai, zemas iespējas piedāvāt nepilngadīgajiem darbu, kā arī negatīva sabiedrības attieksme. Minētais viennozīmīgi liecina par formālu un nesistēmisku pieeju bērnu prevencijas plānošanai Latvijā kopumā, kas arī visdrīzāk ir iemesls prevencijas saturisko pasākumu trūkumam.

Sākumā jau pieminētais projekts „Bērnu antisociālās uzvedības mazināšana: agrīnās prevencijas modeļi”¹¹⁰ cita starpā vērsts arī uz to, lai motivētu speciālistus attīstīt jaunas, ne tikai no ārējiem resursiem atkarīgas, pieejas prevencijas veikšanā, tai skaitā bērnu antisociālas uzvedības un attīstības traucējumu agrīno prevenciju. Projekta pamatā ir hipotēze, ka bērnu antisociāla uzvedība ir sekas bērna vajadzību ignorēšanai agrā bērnībā. Tāpēc projekta mērķis ir attīstīt inovatīvas sociālā darba metodes Latvijas novados, lai mazinātu riska situācijas, kas izraisa bērnu antisociālu uzvedību. Mērķa grupā ir 48 sociālās atstumtības riskam pakļauti bērni un viņu ģimenes. Projekts ir uzsākts Kuldīgā, Saldū un Cēsīs, bet ārvalstu pieredze tiek gūta Bulgārijā un citās Eiropas Savienības valstīs.

Projekta aktivitātes sevī ietver:

- a) darbu ar vecākiem un bērniem Latvijas novados;
- b) starpinstitutionālās sadarbības grupu izveidi un nostiprināšanu, ar mērķi nodrošināt intensīvu informācijas apmaiņu starp atbildīgajām institūcijām un organizācijām, vienlaikus regulāri izskatot aktuālas problēmas, izstrādājot tām piemērotus risinājumus un nodrošinot starpinstitutionālu koordināciju;
- c) speciālistu profesionalitātes paaugstināšanu, tai skaitā konsultācijās ar kolēģiem no citiem novadiem;
- d) veiksmīgākās ārvalstu prakses identificēšanu un ieviešanu.

Plānots, ka projekta rezultātā tiks veicināta pārmaiņu filozofija darbā ar bērniem un ģimenēm, tai skaitā dažādas agrīnās prevencijas veikšanas metodes, un veidota bērniem draudzīgāka un iekļaujoša sabiedrība gan atsevišķos valsts novados, gan Latvijā kopumā. Projektā iesaistītie speciālisti šobrīd izstrādā starpinstitutionālās sadarbības modeļus, kas būtu efektīvi tieši viņu pašvaldībā. Būtiska nozīme ir metodikas izstrādei, lai būtu iespējams savlaicīgi noteikt un novērst bērnu uzvedības riskus, kā arī īstenot agrīnās prevencijas pasākumus pirmsskolas izglītības iestādēs un sākumskolās. Projekta noslēgumā PROVIDUS pētnieki iepazīstinās plašāku sabiedrību ar pētījuma rezultātiem. Pētījumam ir jāsniedz dziļāks ieskaits par situāciju bērnu antisociālas uzvedības agrīnās prevencijas jomā un par tās īstenošanas efektīvākajiem modeļiem pašvaldībās, kurās nav pieejami lieli resursi šo pasākumu organizēšanai.

¹¹⁰ Vairāk par projektu: Bērnu antisociālās uzvedības mazināšana: agrīnās prevencijas modeļi, <http://www.providus.lv/public/27875.html> un šeit: <http://www.slideshare.net/providus/1-samazinot-riskam-paklauto-jauniesu-skaitu> (skatīts 27.04.2014).

ATSAUCES

Grāmatas

1. Patterson, G. R., Capaldi, D., & Bank L. (1991). An early starter model for predicting delinquency. In D. Pepler & K.H. Rubin (Eds.), *The development and treatment of childhood aggression* (pp. 139-168). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Citi materiāli

2. Projekta „Bērnu antisociālās uzvedības mazināšana: agrīnās prevencijas modeļi” 1.un 2.Kolēģu konsultācijas (26.02.2014 un 11.04.2014), nepublicēts materiāls. Vairāk par projektu pieejams: <http://www.providus.lv/public/27875.html> (skatīts 27.04.2014).
3. 10.01.2014 diskusijas materiāls (protokols) par L.Grāveres pētījumu „Individuālā preventīvā darba (uzvedības sociālās korekcijas) nozīme bērnu tiesību aizsardzībā”. Diskusijas dalībnieki: I.Millere, M.Luste, L.Grāvere, S.Sīle, I.Kronberga; nepublicēts materiāls.

Interneta materiāli

4. Atjaunojošā justīcija nepilngadīgo noziedzības kontekstā: Baltijas valstis Eiropas dimensijā (2010), pieejams: http://politika.lv/article_files/1899/original/bez_sakumlapas_lv.pdf?1339440221 (skatīts 17.04.2014).
5. Bērniem draudzīga tiesiskā vide Latvijā: fokusā - likumpārkāpumu prevencija (2012), pieejams: <http://www.providus.lv/public/27732.html> (skatīts 15.04.2014).
6. Bērniem draudzīga tiesiskā vide Latvijā: fokusā - likumpārkāpumu prevencija, I.Kronberga, Ž.Zarmatēns, pieejams: http://www.providus.lv/upload_file/Projekti/Kriminalitesibas/Berniem_draudziga_tiesiska_vide_LV_1.pdf (skatīts 27.04.2014).
7. Bērnu noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgu nodarījumu pamatnostādnes 2013.-2019.gadam, pieejams: <http://ej.uz/c1xj> (skatīts 27.04.2014).
8. Delinkvence, definīcija, pieejams: <http://www.tezaurs.lv/sv/?w=delinkvence> (skatīts 20.04.2014).
9. Deviance, definīcija, pieejams: <http://www.tezaurs.lv/sv/?w=deviance> (skatīts 20.04.2014).
10. Ģimenes valsts politikas nostādnes 2011.-2017.gadam, pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/lmpamn_200111_qvp.pdf (skatīts 10.02.2014).
11. Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes 2011.-2017.gadam, pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=3583> (skatīts 27.04.2014).
12. Iedzīvotāju attieksme pret vardarbību pret bērniem, L.Prisko, pieejams: http://www.centrsdardedze.lv/data/kampanas/Iedzivotaju_attieksme_pret_vardarbibu_2010.pdf (skatīts 27.04.2014).
13. Individuālā preventīvā darba (uzvedības sociālās korekcijas) nozīme bērnu tiesību aizsardzībā, L.Grāvere, Tiesībsarga biroja bērnu tiesību nodaļas vadītāja, publiskots 12.12.2013, pieejams: http://www.tiesibsargs.lv/files/content/konference_2013/5_tema_L%20Gravere_Prevencija_pasvaldibu_petijums.pdf (skatīts 27.04.2014).
14. Mazu bērnu tiesību aizsardzības izvērtējums, A.Putniņa, Z.Linde, pieejams: http://issuu.com/guna.sniedzina/docs/bernu_tiesibu_aizsardziba_zinojums (skatīts 27.04.2014).
15. Nepilngadīgā profilakses (prevencijas) lietas paraugs, pieejams: http://www.bti.gov.lv/lat/metodiska_palidziba/nepilngadigo_likumparkapeju_uzvedibas_socialas_palidzibas_un_socialas_korekcijas_programma (skatīts 27.04.2014).

16. NVO darbs ar jauniešiem likumpārkāpējiem pēc to atbrīvošanas no ieslodzījuma vietas, Rokasgrāmata darbam ar jauniešiem, N.Praliča, pieejams: http://lskj.lv/?wpcf_dl=76 (skatīts 27.04.2014).
17. Pamatnostādnes „Bērniem piemērota Latvija”, pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=1232> (skatīts 10.02.2014).
18. Sociālās korekcijas un sociālās palīdzības programmas vadlīnijas un metodika; D.Landmane, A.Maceiko, I.Podziņa, D.Vanaga, V.Gluščenko, I.Štekele, pieejams: http://www.bti.gov.lv/lat/metodiska_palidziba/nepilngadigo_likumparkapeju_uzvedibas_socialas_palidzibas_un_socialas_korekcijas_programma/ (skatīts 27.04.2014).
19. Vadlīnijas nepilngadīgo uzvedības sociālās korekcijas un sociālās palīdzības programmas izveidei; Biedrība „Latvijas Pašvaldību mācību centrs”, K.Muceniece, I.Kreišmane, I.Reinholde, D.Vanaga, pieejams: http://www.bti.gov.lv/lat/metodiska_palidziba/vadlinijas_nepilngadigo/ (skatīts 27.04.2014).
20. Vardarbība jeb mobings Latvijas skolās, Z.Rūsiņa, pieejams: <http://www.bernskacietusais.lv/lv/petijumi/kkk/vardarbiba-jeb-mobings-latvijas-skolas-2009--175/> (skatīts 27.04.2014).
21. Vecumposmu attīstības īpatnības bērniem, pieejams: http://www.bti.gov.lv/lat/metodiska_palidziba/metodiskie_ieteikumi_darba_ar_berniem/?doc=818 (skatīts 27.04.2014).
22. Advancing knowledge about the early prevention of adult antisocial behavior, David P.Farrington (2003), available at: <http://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam033/2002067373.pdf> (last visited on 12.03.2014).
23. Aggressive Behavior - Aggression and Related Behavior Problems: The Disruptive Behavior Disorders - Children, Educational, Studies, and Academic - StateUniversity.com, available at: <http://education.stateuniversity.com/pages/1743/Aggressive-Behavior.html#ixzz30BiaeUTg> (last visited on 15.04.2014).
24. Attachment theory, definition, available at: <http://www.child-encyclopedia.com/en-ca/parents-child-attachment/according-to-experts.html> (last visited on 20.04.2014).
25. Attachment-based intervention and prevention programs for young children. Egeland B. Rev ed. Van IJzendoorn M, topic ed. In: Tremblay RE, Boivin M, Peters RDeV, eds. Encyclopedia on Early Childhood Development, Montreal, Quebec: Centre of Excellence for Early Childhood Development and Strategic Knowledge Cluster on Early Child Development; 2009:1-8. Available at: http://www.child-encyclopedia.com/pages/PDF/EgelandANGxp_rev.pdf (last visited on 22.04.2014).
26. Changed Lives: The Effects Of The Perry Preschool Project On Youths Through Age 19. Berrueta-Clement, J. R., and others. Ypsilanti, MI: High/Scope Educational Research Foundation, 1984. Available at: <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED313128.pdf> (last visited on 15.04.2014).
27. Child Delinquency: Early Intervention and Prevention. Rolf Loeber, David P. Farrington, and David Petechuk, available at: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojrdp/186162.pdf> (last visited on 22.04.2014).
28. Child Delinquents: Development, Intervention, and Service Needs (edited by Rolf Loeber and David P. Farrington); completed in 2001 under grant number 95-JD-FX-0018, available at: http://books.google.lv/books/about/Child_Delinquents.html?id=ItYyzt156wC&redir_esc=y (last visited on 25.04.2014).
29. Child Delinquents: Development, Intervention, and Service Needs. Loeber, Rolf and David P Farrington. 2001. Thousand Oaks: Sage Publications, un Loeber, Rolf, David P. Farrington, and David Petechuk. 2003. "Child Delinquency: Early Intervention and Prevention." *Child Delinquency. Bulletin Series*, available at: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojrdp/186162.pdf> (last visited on 15.04.2014).
30. *Comprehensive Strategy for Serious, Violent, and Chronic Juvenile Offenders*. Program Summary. Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice

- and Delinquency Prevention. Wilson, J.J., and Howell, J.C. 1993. summary available at: <http://www.ojjdp.gov/pubs/annualreport98/chapter1a.html> and: <https://www.ncjrs.gov/txtfiles/fs-9304.txt> (last visited on 25.04.2014).
31. Costs of Juvenile Crime in Urban Areas: A Longitudinal Perspective, Youth Violence and Juvenile Justice. Brandon C. Welsh, Rolf Loeber, Bradley R. Stevens, Magda Stouthamer-Loeber, Mark A. Cohen and David P. Farrington, (2008), available at: <http://www.sagepub.com/lawrencestudy/articles/intro/Welsh.pdf> (last visited on 20.04.2014).
 32. Council of Europe Recommendation on children's rights and social services friendly to children and families, Recommendation CM/Rec(2011)12, available at: http://www.coe.int/t/dg3/children/keylegaltexts/SocialServicesSept2012_en.pdf (last visited on 17.04.2014).
 33. Council of Europe Strategy for the Rights of the Child (2012-2015), available at: http://www.coe.int/t/dg3/children/strategyconferencemonaco/Strategy150512_en.pdf (last visited on 17.05.2014).
 34. Defusing violent behavior in Young Children: An Ounce of Prevention: Information for School Principals, available at: <http://www.nasponline.org/resources/handouts/revisedPDFs/defusingviolbehavior.pdf> (last visited on 17.04.2014).
 35. Delinquency Prevention & Intervention: Juvenile Justice Guide Book for Legislators, available at: <http://www.ncsl.org/documents/cj/ijguidebook-delinquency.pdf> (last visited on 20.04.2014).
 36. Deviance and Control. Albert K. Cohen. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 1966, available at: <http://sf.oxfordjournals.org/content/46/2/299.1.full.pdf+html> (last visited on 10.03.2014).
 37. Early Intervention For Children With Special Needs And Their Families: Findings And Recommendations. Garland, C., N. W. Stone, J. Swanson, and G. Woodruff, eds. Westar Series Paper No. 11. Seattle, WA: University of Washington, 1981. ED 207 278, available at: <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED207278.pdf> (last visited on 17.04.2014).
 38. Early Prevention of Adult Antisocial Behaviour, Edited by David P. Farrington, University of Cambridge and Jeremy W. Coid, St Bartholomew's and the Royal London School of Medicine and Dentistry. PUBLISHED BY THE PRESS SYNDICATE OF THE UNIVERSITY OF CAMBRIDGE, The Pitt Building, Trumpington Street, Cambridge CB2 1RP, United Kingdom, 2003, available at: <http://catdir.loc.gov/catdir/sample/cam033/2002067373.pdf> (last visited on 12.03.2014)
 39. Early Starter – The Early Detection of Delinquency Risk; Maria Marcu, Diana Hulea, General Directorate of Social Assistance and Child Protection Sibiu, available at: <http://www.degruyter.com/view/j/scr.2013.11.issue-2/scr-2013-0018/scr-2013-0018.xml?format=INT> (last visited on 15.04.2014).
 40. Functional Family Therapy (FFT), available at: <http://www.blueprintsprograms.com/factSheet.php?pid=0a57cb53ba59c46fc4b692527a38a87c78d84028> and: <https://www.crimesolutions.gov/ProgramDetails.aspx?ID=122> (last visited on 20.04.2014).
 41. Handbook of Early Childhood Intervention, Jack P. Shonkoff, Samuel J. Meisels, Cambridge University Press, 2000, available at: <http://ej.uz/e12o> (last visited on 17.04.2014).
 42. Multisystemic Therapy for Juvenile Offenders, available at: <http://evidencebasedprograms.org/1366-2/multisystemic-therapy-for-juvenile-offenders> (last visited on 20.04.2014).
 43. Preventing Children's Exposure to Violence: The Defending Childhood Initiative by Sarah B. Berson, Jolene Hernon and Beth Pearsall, available at: <http://www.nij.gov/journals/270/pages/defending-childhood.aspx> (last visited on 20.04.2014).
 44. Prevention and Intervention for the Challenging Behaviors of Toddlers and Preschoolers, *Infants & Young Children*, Vol. 19, No. 1, Diane Powell, PhD; Glen Dunlap, PhD; Lise Fox, PhD, available at: http://depts.washington.edu/isei/iyc/powell_19.1_05.pdf (last visited on 25.04.2014).

45. Problems in Social Relationships. McFadyen-Ketchup, Stevena A., and Dodge, Kenneth A. 1998. In Treatment of Childhood Disorders, 2nd edition, ed. Eric J. Mash and Russell A. Barkley. New York: Guilford. Read more: Aggressive Behavior - Aggression and Related Behavior Problems: The Disruptive Behavior Disorders - Children, Educational, Studies, and Academic - StateUniversity.com, available at: <http://education.stateuniversity.com/pages/1743/Aggressive-Behavior.html#ixzz30BqT91Yq> (last visited on 15.04.2014).
46. *Risk Factors for Delinquency: An Overview*. Shader, Michael. 2004. Washington D.C.: US Department of Justice & Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, available at: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojdp/frd030127.pdf> (last visited on 15.04.2014).
47. The Effectiveness of Early Childhood Development Programs: A Systematic Review. Laurie M. Anderson, PhD, MPH, Carolynne Shinn, MS, Mindy T. Fullilove, MD, Susan C. Scrimshaw, PhD, Jonathan E. Fielding, MD, MPH, MBA, Jacques Normand, PhD, Vilma G. Carande-Kulis, PhD, MS, and the Task Force on Community Preventive Services, 2003 American Journal of Preventive Medicine • Published by Elsevier, available at: <http://www.thecommunityguide.org/social/soc-AJPM-evrev-eed.pdf> (last visited on 22.04.2014).
48. The Rights of the Child, Conducted by TNS Qual+ at the request of Directorate-General for Justice and coordinated by Directorate-General for Communication (2010), available at: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/quali/ql_right_child_sum_en.pdf (last visited on 17.04.2014).
49. Treating children with early-onset conduct problems: a comparison of child and parent training interventions, Consult Clin Psychol. 1997 Feb;65(1):93-109. Webster-Stratton C, Hammond M. J, available at: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/9103739> (last visited on 25.04.2014) and [http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed?term=Webster-Stratton%20\[Author\]&cauthor=true&cauthor_uid=9103739](http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed?term=Webster-Stratton%20[Author]&cauthor=true&cauthor_uid=9103739) (last visited on 25.04.2014).
50. Treatment for Adolescent Substance Use Disorders: What Works? Mark W. Lipsey, Emily E. Tanner-Smith, Sandra J. Wilson, Peabody Research Institute, Vanderbilt University, JMATE December (2010), available at: http://peabody.vanderbilt.edu/docs/pdf/pri/JMATE%20plenary_Lipsey.pdf and <http://peabody.vanderbilt.edu/research/pri/publications.php#crime> (last visited on 20.04.2014).
51. Violence against children, available at: <http://srsq.violenceagainstchildren.org/category/regions/europe> (last visited on 17.04.2014).
52. What Is Early Intervention? Available at: <http://www.kidsource.com/kidsource/content/early.intervention.html> (last visited on 11.03.2014).

Normatīvie akti

53. Bērnu tiesību aizsardzības likums, Latvijas Republikas likums, pieņemts 1998. gada 19. jūnijā. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=49096> (skatīts 28.04.2014).
54. Bāriņtiesu likums, Latvijas Republikas likums, pieņemts 2006.gada 22.jūnijā. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=139369> (skatīts 27.04.2014).

NEPILNGADĪGAIS CIETUŠAIS: TIESISKAIS IETVARS

Andrejs Judins, Dr.iur, ir viens no vadošajiem Latvijas speciālistiem krimināltiesībās un kriminālsodu politikā. 1994.-2009.gadā A. Judins pasniedza Latvijas Policijas akadēmijā krimināltiesību studiju kursu, kopš 2011.gada pasniedz Salīdzinošo krimināltiesību studiju kursu Rīgas Juridiskajā augstskolā. 2002.-2011.gadā A.Judins strādāja par vadošo pētnieku Sabiedriskās politikas centra PROVIDUS. Kopš 2010.gada A.Judins ir Latvijas zinātnes padomes eksperts (Humanitārās un sociālās zinātnes ekspertu komisija, zinātnes nozare – Juridiskā zinātne). A. Judins aktīvi piedalījies vairāk nekā 20 pētnieciskos projektos, veicis tiesu prakses apkopojumus, strādājis Tieslietu ministrijas un Iekšlietu ministrijas darba grupās, kas gatavoja grozījumu projektus Krimināllikumā un citos normatīvajos aktos. A. Judins ir vairāk nekā 100 publikāciju (monogrāfijas, grāmatas, zinātniskie raksti) autors.

Noziedzīga nodarījuma upuris jeb cietušais ir persona, kurai ar noziegumu vai kriminālpārkāpumu ir nodarīts pāri, proti – radīts morāls aizskārums, fiziska rakstura ciešanas vai materiāla rakstura zaudējumi. Persona cieš no noziedzīga nodarījuma tā izdarīšanas laikā, kā arī pēc tam – tas ir objektīvi un nav atkarīgs no tā, vai par notikušo ir ziņots policijai, vai ir uzsākts kriminālprocess, vai ar procesa virzītāja lēmumu viņa ir atzīta par cietušu.

Kriminālprocesuāla pieeja, nosakot cietušo personu loku, ir šaurāka – tās pamatmērķis ir noteikt noziedzīgā nodarījuma upuru procesuālo statusu un ar to saistīto tiesību un pienākumu apjomu uzsāktajā kriminālprocesā. Kriminālprocesa likums (KPL) neignorē noziedzīga nodarījuma upura sāpes un vajadzības, tomēr tā normas ir veidotas, rūpējoties, pirmkārt, par efektīvu un ātru lietu izmeklēšanu un noziedzīgu nodarījumu atklāšanu. Kriminālprocesa likuma mērķis - tādās procesuālās kārtības noteikšana, kas nodrošinātu efektīvu Krimināllikuma (KL) normu piemērošanu un krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulēšanu bez neattaisnotas iejaukšanās personu dzīvē – nav sasniedzams, nepievēršot uzmanību cietušā interesēm. Tomēr KPL deklarētā mērķa dēļ rūpes par cietušo nekļūst par kriminālprocesa absolūtu prioritāti, bet tiek pakārtotas vispārīgām kriminālprocesuālām interesēm – nepieciešamībai iegūt un pārbaudīt ziņas, kurām ir nozīme konkrētajā kriminālprocesā, kā arī pabeigt kriminālprocesu bez vilcināšanas.

Skatījums uz noziedzīga nodarījuma upuri caur kriminālprocesuālo prizmu ir pārāk ierobežots. Par cietušo saskaņā ar Kriminālprocesa likumu nav atzīstams noziedzīgā nodarījuma upuris, ja:

- par likumpārkāpumu nav ticis ziņots policijai;
- procesa virzītājs, saņemot informāciju par noziedzīgu nodarījumu, atteicis kriminālprocesa uzsākšanu¹¹¹;
- procesa virzītājs izbeidzis kriminālprocesu, nepieņemot lēmumu par personas atzīšanu par cietušo¹¹²;
- persona paziņojusi procesa virzītājam, ka nevēlās iegūt cietušā procesuālo statusu;
- morāls aizskārums un psihiskās ciešanās personai radīti nevis tieši, bet kā noteiktas sabiedrības grupas vai daļas pārstāvjiem.

¹¹¹ Piemēram, gadījumos, kad netiek apšaubīts kaitējuma radīšanas fakts, bet ir iestājies kriminālatbildības noilgums; ir mirusi persona, kura ir izdarījusi noziedzīgu nodarījumu; kaitējumu ir radījusi persona, kura nav sasniegusi kriminālatbildības vecumu.

¹¹² Piemēram, gadījumos, kad nodarījums tiks atzīts par tādu, kas nav radījis tik lielu kaitējumu, lai piespriestu vainīgajam kriminālsodu.

Policista, prokurora un tiesneša darbs ir vērsts uz noziedzīga nodarījuma atklāšanu, vainīgā saukšanu pie kriminālatbildības un sodīšanu, kā arī radītā zaudējuma atlīdzināšanu, kas ir ļoti svarīgi gan cietušajam, gan arī sabiedrībai kopumā. Tomēr cilvēkam, kurš ir cietis no noziedzīga nodarījuma ir arī citas specifiskas intereses un vajadzības, kuras ne vienmēr ir procesa virzītāja redzes lokā. Noziedzīga nodarījuma upurim ir svarīga iejūtīga un cieņpilna attieksme pret viņu, iespēja tikt atzītam par cietušo, saņemt atbalstu un psiholoģisko, medicīnisko, juridisko, sociālo palīdzību; iespēja piedalīties rehabilitējošos pasākumos un līdzdarboties taisnīguma atjaunošanas procesā.

Atzīstot un respektējot šauru pieeju cietušo loka noteikšanai, kas ir svarīga kriminālprocesuālo mērķu sasniegšanai, jāievēro, ka citās – ar noziedzīgu nodarījuma atklāšanu un izmeklēšanu nesaistītās tiesiskajās attiecībās – cietušā jēdziens var tikt un tiek definēts citādāk, neaprobežojot to ar KPL noteikto. Cietušā definīcija, kas formulēta KPL 95. pantā nav universāla un visaptveroša – citos normatīvajos aktos cietušā jēdziena tvērums var būt plašāks salīdzinājumā ar KPL paredzēto.

Latvijā vēl nav izveidota integrēta atbalsta sistēma, kas paredzētu un nodrošinātu palīdzību cietušiem. Kriminālprocesa likumā ir uzskaitītas cietušās personas procesuālās tiesības un pienākumi, tomēr netiek reglamentēti jautājumi, kas saistīti ar cietušo iespēju saņemt viņiem nepieciešamo atbalstu un palīdzību. Cietušo atbalsta instrumentu saturu un pieejamību nosaka citi normatīvie akti.

2012. gadā Iekšlietu ministrijas Informācijas centrs ir izveidojis Nepilngadīgo personu atbalsta informācijas sistēmu (NPAIS) – vienotu informācijas sistēmu datu apstrādei par nepilngadīgām personām, kuras ir nonākušas policijas, sociālā dienesta, izglītības iestāžu un citu institūciju redzeslokā saistībā ar dažāda veida riska faktoriem, tai skaitā ciešanas no vardarbības. NPAIS mērķis ir veicināt starpinstitucionālo sadarbību un nodrošināt informācijas apmaiņu starp tiesībsardzības, sociālās un izglītības iestādēm par riska grupu bērniem. NPAIS funkcionē saskaņā ar [BTAL 67.2 pantu](#) un 2014. gadā apstiprinātajiem MK „[Nepilngadīgo personu atbalsta informācijas sistēmas noteikumiem](#)”.¹¹³

Nepilngadīgā cietušā jēdzienu var izskaidrot, izmantojot tikai kriminālprocesuālo koncepciju, tomēr šis skaidrojums nebūs pietiekami plašs un visaptverošs. Plašāku skatījumu nodrošina [Bērnu tiesību aizsardzības likums](#)¹¹⁴ (BTAL), kas fokusēts uz bērna sūpēm un par upuri atzīst bērnu, kurš cietis no noziedzīga nodarījuma, ekspluatācijas, seksuālas izmantošanas, vardarbības vai jebkādas citas nelikumīgas, cietsirdīgas vai cieņu aizskarošas darbības. ***Bērnu tiesību aizsardzības likuma normas, kas nosaka bērna tiesības, brīvības un to aizsardzību, ir jāievēro arī kriminālprocesā.***

Kriminālprocesa likuma izpratnē nepilngadīgais cietušais ir 18 gadu vecumu nerasniegusi persona – bērns, kuram ticis radīts kaitējums ar noziedzīgu darbību vai bezdarbību. Ņemot

¹¹³ Ministru kabineta noteikumi Nr. 157 „Nepilngadīgo personu atbalsta informācijas sistēmas noteikumi”, pieņemti 2014. gada 25. martā <http://m.likumi.lv/doc.php?id=265255>

¹¹⁴ Bērnu tiesību aizsardzības likums, Latvijas Republikas likums, pieņemts 1998. gada 19. jūnijā <http://likumi.lv/doc.php?id=49096>

vērā, ka [Civillikuma 220. pantā](#) ir paredzēta iespēja atzīt par pilngadīgu personu, kura ir sasniegusi 16 gadu vecumu, atsevišķos gadījumos 16 vai 17 gadu vecie cilvēki var tikt atzīti par pilngadīgiem un gadījumā, ja ar noziedzīgu nodarījumu viņiem ticis radīts kaitējums, speciālās tiesību normas, kas attiecas uz nepilngadīgajiem cietušajiem, nav piemērojamas. Gadījumā, ja nepilngadīgais, kuram ar noziedzīgu nodarījumu ticis radīts kaitējums, ir miris, cietušā procesuālo statusu var iegūt kāds no mirušā augšupejošiem radiniekiem, adoptētājs vai arī pirmās pakāpes sānu līnijas radnieks.

Attiecībā uz nepilngadīgā cietušā jēdziena izpratni svarīgi arī ievērot materiālo un procesuālo krimināltiesību atšķirību – materiālās krimināltiesībās nozīme ir personas vecumam noziedzīga nodarījuma izdarīšanas brīdī, savukārt kriminālprocesā – personas vecumam konkrēto kriminālprocesuālo darbību veikšanas laikā. Piemēram, ja saskaņā ar KL 174. pantu pie atbildības tiek saukta persona par cietsirdīgu vai vardarbīgu apiešanos ar 17 gadu vecu personu, noziedzīgā nodarījuma kvalifikācija nemainīsies, cietušajam sasniedzot pilngadības vecumu. Savukārt īpatnības, kas paredzētas Kriminālprocesa likumā attiecībā uz nepilngadīgo cietušo, ir saistošas līdz dienai, kad cietušais sasniedz pilngadību.

Personas vecums pats par sevi nav faktors, kas ietekmē cietušā procesuālā statusa iegūšanu, tomēr likums paredz, ka nepilngadīgā cietušā intereses kriminālprocesā realizē pārstāvis, kurām tādēļ ir visas cietušā tiesības, savukārt nepilngadīgais patstāvīgi tās īstenot nevar, izņemot tiesības sniegt liecību un izteikt savu viedokli. Sasniedzot 15 gadu vecumu, nepilngadīgā cietušā loma kriminālprocesā palielinās un viņš kopā ar pārstāvi var izmantot savas procesuālās tiesības. Sasniedzot 18 gadu vecumu, cietušais var pēc saviem ieskatiem izvēlēties personu, kura pārstāvēs viņa intereses kriminālprocesā vai arī atteikties no pārstāvja un patstāvīgi realizēt savas kriminālprocesuālās tiesības.

Par nepilngadīgā cietušā pārstāvi kriminālprocesā var kļūt kāds no viņa tuviem radiniekiem – māte, tēvs, kāds no vecvecākiem, pilngadīgais brālis vai māsa, bērna aizbildnis, bērnu tiesību aizsardzības institūcijas vai bērnu tiesību aizsardzības jomā strādājošas nevalstiskās organizācijas pārstāvis. Gadījumā, ja vairākas personas vienlaikus vēlas pārstāvēt cietušo kriminālprocesā, procesa virzītājs, ņemot vērā konkrēto personu iespējas un vēlēšanos aizsargāt cietušā intereses, izvēlās vienu no viņām. Veicot šādu izvēli, jāievēro prioritārā secība, kas norādīta KPL 104. panta otrajā daļā.

Ja nav nevienas personas, kura varētu pārstāvēt nepilngadīgā cietušā intereses kriminālprocesā (1) vai persona, kura var tikt atzīta par cietušā pārstāvi, nevar nodrošināt efektīvu nepilngadīgā cietušā tiesību un interešu aizsardzību (2), procesa virzītājs var par nepilngadīgās cietušās personas pārstāvi uzaicināt advokātu, kura pakalpojumus apmaksā valsts.

Cietušā kriminālprocesuālo statusu persona var iegūt, ja policijas rīcībā ir informācija, kas norāda uz iespējami izdarītu noziedzīgu nodarījumu un, to ievērojot, ticis pieņemts lēmums par kriminālprocesa uzsākšanu. Par izdarītu, iespējams, noziedzīgu nodarījumu var ziņot ikviena persona, tai skaitā bērns, kurš ir cietis no, iespējams, noziedzīga nodarījuma, kā arī,

iespējams, noziedzīga nodarījuma liecinieki, bērna vecāki un radi, kā arī trešās personas, kuras pastarpināti ieguvušas informāciju par, iespējams, izdarītu likumpārkāpumu. Saskaņā ar [BTAL 51. panta trešo daļu](#) personām, kurām ir informācija par noziedzīgiem nodarījumiem, kas vērsti pret bērniem, ***ir pienākums*** ziņot par to policijai vai citām kompetentām institūcijām.

Jo pilnīgāku informāciju var sniegt par notikumu un iespējamajiem likumpārkāpējiem, jo vieglāk un ātrāk ir iespējams noskaidrot noziedzīga nodarījuma izdarīšanas apstākļus un faktus. Vienlaikus jāievēro, ka likums neprasa, lai informācijas sniedzējs piegādātu policijas iestādei informāciju tādā apjomā, kas nodrošinātu noziedzīga nodarījuma atklāšanu un pierādīšanu – noziedzīga nodarījuma upurim un citām personām nav jāatturas no ziņošanas policijas par izdarītu likumpārkāpumu arī tad, kad informācija par notikušo, viņuprāt, nav pietiekama, lai atklātu noziedzīgu nodarījumu.

Par noziedzīgu nodarījumu var ziņot, zvanot uz Valsts policijas palīdzības tālruni 110, apmeklējot policijas dežūrdaļu vai iecirkni, nosūtīt rakstveida informāciju elektroniski vai pa pastu. Bērni to var darīt patstāvīgi, kā arī ar citu personu – mātes, tēva, radnieka, skolotāja, bērnu tiesību aizsardzības institūcijas vai nevalstiskās organizācija pārstāvja vai citu personu līdzdalību.

Ņemot vērā, ka saskaņā ar Civillikuma 177. pantu bērns līdz pilngadības sasniegšanai ir vecāku aizgādībā, par pret bērnu izdarīto likumpārkāpumu bieži vien ziņo viņa vecāki. Saņemot ziņas par faktiem, kas norāda uz iespējama noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, izmeklēšanas iestādes darbinieks vai prokurors pieņem lēmumu par kriminālprocesa uzsākšanu. Saskaņā ar KPL 6. pantu (Kriminālprocesa obligātums) amatpersonai, kura pilnvarota veikt kriminālprocesu, ikvienā gadījumā, kad kļuvis zināms kriminālprocesa uzsākšanas iemesls un pamats, ***ir pienākums*** savas kompetences ietvaros ***uzsākt kriminālprocesu*** un novest to līdz Krimināllikumā paredzētajam krimināltiesisko attiecību taisnīgam noregulējumam. Policijas darbinieki nedrīkst atrunāt cietušos no ziņošanas par likumpārkāpumiem – nedz atsauci uz policijas darbinieku lielu darba slodzi, nedz iespējamus sarežģījumus noziedzīga nodarījuma atklāšanā un vainīgās personas noskaidrošanā nedrīkst izmantot kā argumentus, lai panāktu personas atteikšanos no ziņošanas par noziedzīga nodarījuma izdarīšanas faktu.

Kriminālprocesa norisi organizē un vada valsts amatpersona – procesa virzītājs un viņa kompetencē ir atzīt personu par cietušo kriminālprocesā. Šāda lēmuma pamatā ir ne vien pašas personas vai viņas pārstāvja pārliecība, ka bērns ir kļuvis par noziedzīga nodarījuma upuri, bet arī fakti, kas norāda, ka ticis izdarīts ar Krimināllikumu aizliegts nodarījums un nepilngadīgajam ar to tika radīti zaudējumi vai ciešanas. Iegūstot šādu informāciju, procesa virzītājs pieņem lēmumu par personas atzīšanu par cietušo. Nepilngadīgais var iegūt cietušā procesuālo statusu, ja tam piekrīt viņa pārstāvis. Ja nepilngadīgā pārstāvis nevēlas, lai bērns tiktu atzīts par cietušo kriminālprocesā, viņš var iegūt kriminālprocesā liecinieka statusu.

Bērns atzīstams par cietušo ne tikai gadījumos, kad vainīgais ir sasniedzis savu noziedzīgo mērķi, bet arī tad, kad noziedzīgs nodarījums līdz galam nav izdarīts ārējo faktoru dēļ,

piemēram, cietušā pretošanās, trešās personas iejaukšanās vai citu apstākļu dēļ, kad izdarītā darbība kvalificējama kā noziedzīga nodarījuma mēģinājums. Iespēja iegūt kriminālprocesuālo cietušā statusu nav atkarīga no tā, vai lēmuma pieņemšanas brīdī kāda persona tiek turēta aizdomās vai apsūdzēta noziedzīga nodarījuma izdarīšanā. Pārkāpēja nepieskaitāmība arī nevar būt par iemeslu bērna neatzīšanai par cietušo personu.

Kriminālatbildības vecums Latvijā ir 14 gadi, kas nozīmē, ka persona nevar kļūt par cietušo kriminālprocesā, ja kaitējumu viņai nodarījusi 14 gadu vecumu nerasniegusi persona. Šajā gadījumā kriminālprocesu nemaz neuzsāk, bet uzsākto kriminālprocesu izbeidz, kas liedz personai izmantot KPL paredzētās tiesības savu interešu aizsardzībai un likumpārkāpumu radītais konflikts var tikt risināts, izmantojot civiltiesiskos instrumentus. Ja krimināli sodāmu nodarījumu pret nepilngadīgo ir izdarījis cits bērns, kurš ir vecāks par 11 gadiem, bet nav sasniedzis 14 gadu vecumu, kriminālprocesu izbeidz, nosūtot tiesnesim materiālus audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa piemērošanai pārkāpējam. Šajā gadījumā likumpārkāpuma upuris nav atzīstams par cietušo kriminālprocesā, bet cietušās personas statusu nosaka saskaņā ar likumu [Par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem](#)¹¹⁵.

Bērns, kuram tieši nav radīts kaitējums ar izdarīto noziedzīgo nodarījumu, neiegūst cietušā statusu kriminālprocesā. Tas ir saprotams no šauras kriminālprocesuālas perspektīvas, tomēr svarīgi ievērot, ka vardarbības un agresīvas uzvedības novērošana var būt traumējoša bērnam – lieciniekam, psihei, kas nozīmē nepieciešamību sniegt viņam palīdzību un atbalstu. Ikvienam bērnam ir tiesības un vajadzības tikt aizsargātam, dzīvot drošā vidē, saņemt psiholoģisko un citu atbalstu. Cietušā procesuālā statusa neesamība nedrīkst būt šķērslis nepieciešamās aprūpes un atbalsta saņemšanai. Lai to sniegtu bērnam, nav jāgroza KPL un nav jāpaplašina cietušo personu loks kriminālprocesā. Jāpiekrīt viedoklim, ka cietušā statusa piešķiršana ikvienai personai, kura izjūt morālu aizskārumu vai jūtas nedroši sakarā ar izdarīto noziedzīgu nodarījumu, ne vien sarežģītu kriminālprocesa norisi, bet arī traucētu krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulēšanu. Tomēr ir svarīgi, lai institūcijas, kas piedāvā un nodrošina psiholoģisko, sociālo, juridisko un citu atbalstu un palīdzību cietušajām personām, identificējot savu klientu loku, darītu to nevis saskaņā ar cietušā definīciju KPL, bet vērtējot sekas, kuras radījis izdarītais noziedzīgais nodarījums konkrētajai personai, abstrahējoties no personas statusa kriminālprocesā. Normatīvajos aktos, kas nosaka šāda atbalsta saturu un apjomu, to saņēmēju loks jādefinē kā „personas, kuras tika atzītas par cietušajiem kriminālprocesā, kā arī citas personas, kurām ar noziedzīgu nodarījumu ticis radīts kaitējums vai ciešanas”. Savukārt procesa virzītājiem jāņem vērā, ka noziedzīgi nodarījumi rada kaitējumu arī cilvēkiem, kuriem nav cietušo procesuālā statusa un līdz ar to nav arī tiesību, kas cietušajiem paredzētas KPL.

Krimināltiesisko attiecību taisnīgā noregulēšanā ne mazāk kā cietušais var būt ieinteresētas arī citas personas, kurām nav šāda procesuālā statusa. To ievērojot, svarīgi arī šiem cilvēkiem nodrošināt saprātīgas iespējas līdzdarboties konkrētu noziedzīgu nodarījumu seku novēršanā. Piemēram, kriminālprocesā, kas uzsākts sakarā ar vardarbības gadījumu skolā, cietušā

¹¹⁵Par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem, Latvijas Republikas likums, pieņemts 2002.gada 31.oktobrī <http://likumi.lv/doc.php?id=68489>

procesuālo statusu iegūst bērns, kuram tikuši nodarīti miesas bojājumi, viņa mātei un tēvam ir tiesības pārstāvēt bērnu kriminālprocesā, savukārt personām, kuras varēs sniegt informāciju par notikušo konfliktu, kriminālprocesā ir liecinieku statuss. Tomēr šāds konflikts aizskar arī citu personu intereses – tajā tieši neiesaistītos skolēnus, viņu vecākus, skolotājus. Nav nepieciešamības visām minētām personām sniegt liecības pirmstiesas izmeklēšanas laikā un piedalīties lietas izskatīšanā tiesā, tomēr svarīgi ieinteresētām personām nodrošināt iespēju iegūt informāciju par kriminālprocesa norisi, kā arī piedalīties tādos mediācijas pasākumos kā izlīguma sanāksmes.

Nepilngadīga cietušā procesuālais statuss, viņa tiesību un pienākumu apjoms ir noteikts gan Kriminālprocesa likumā, gan citos normatīvajos aktos. KPL 6. nodaļā ir uzskaitītas cietušo tiesības un pienākumi pirmstiesas kriminālprocesā un iztiesāšanas laikā, savukārt citās KPL nodaļās ir ietvertas tiesību normas, kas detalizētāk reglamentē šo tiesību un pienākumu realizāciju. Atsevišķas cietušo statusu regulējošās tiesību normas ir formulētas likumā „[Par valsts kompensāciju cietušajiem](#)”¹¹⁶, [Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likumā](#)¹¹⁷, [Valsts probācijas dienesta likumā](#)¹¹⁸, MK noteikumos „[Kārtība, kādā nepieciešamo palīdzību sniedz bērnam, kurš cietis no prettiesiskām darbībām](#)”¹¹⁹, [Noteikumos par kriminālprocesuālo izdevumu atlīdzināšanas kārtību un apmēru](#)¹²⁰ un citos normatīvajos aktos.

Cietušā statusa iegūšana kriminālprocesā nenozīmē personas pienākumu aktīvi izmantot likumā definētās tiesības. Cietušā bērna pārstāvis, kā arī pats nepilngadīgais cietušais, ja viņš ir sasniedzis 15 gadu vecumu, savas tiesības īsteno brīvprātīgi un paša izraudzītajā apjomā, bet tiesību neizmantošana nekavē procesa norisi. Nepilngadīgā cietušā un viņa pārstāvja piedalīšanās veidus kriminālprocesā, kā arī pieļaujamo līdzdalības apjomu tajā, nosaka Kriminālprocesa likums.

Cietušajam ir tiesības uz cieņpilnu attieksmi. Šis svarīgais princips nav tieši nostiprināts Kriminālprocesa likumā un tajā nav formulētas normas, kas prasītu procesa virzītājiem atzīst personai radītās ciešanas, respektēt cietušās personas pārdzīvoto, demonstrēt empātiju, sniegt emocionālo atbalstu un palīdzību, kas varētu remdēt ar noziedzīgu nodarījumu radītās sāpes. Svarīgi arī ievērot, ka saskaņā ar [BTAL 5. pantu](#) valsts institūcijas ir bērnu tiesību aizsardzības subjekti, kas nozīmē, ka arī policijas, prokuratūras un citu valsts institūciju darbiniekiem ir pienākums strādāt tā, lai nodrošinātu bērna tiesību aizsardzību valstī. [BTAL 5.1 pantā](#) arī uzsvērts, ka policijas darbiniekiem, prokuroriem un tiesnešiem ir nepieciešamas speciālās zināšanas bērnu tiesību aizsardzības jomā. Tāpat svarīgi ievērot, ka, piemēram, Valsts policijas darbinieka profesionālās ētikas un uzvedības kodeksā ir noteikts, ka policijas darbiniekam saskarsmē ar personām jārespektē un jāaizsargā cilvēka cieņa, jābūt pieklājīgam

¹¹⁶Par valsts kompensāciju cietušajiem, Latvijas Republikas likums, pieņemts 2006.gada 18.maijā <http://likumi.lv/doc.php?id=136683>

¹¹⁷Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likums, Latvijas Republikas likums, pieņemts 2005.gada 17.martā <http://likumi.lv/doc.php?id=104831>

¹¹⁸Valsts probācijas dienesta likums, Latvijas Republikas likums, pieņemts 2003.gada 18.decembrī <http://likumi.lv/doc.php?id=82551>

¹¹⁹Kārtība, kādā nepieciešamo palīdzību sniedz bērnam, kurš cietis no prettiesiskām darbībām, Ministru kabineta noteikumi Nr. 1613, kas pieņemti 2009. gada 22. decembrī, <http://www.likumi.lv/doc.php?id=202912&from=off>

¹²⁰Noteikumi par kriminālprocesuālo izdevumu atlīdzināšanas kārtību un apmēru, Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 754., pieņemti 2005. gada 4.oktobrī <http://likumi.lv/doc.php?id=118719>

un iecietīgam.¹²¹ Arī Latvijas prokuroru ētikas kodeksā ir uzsvērts, ka prokurors nedrīkst ar vārdiem vai rīcību radīt kļūdainu priekšstatu par savu neobjektivitāti vai aizspriedumainību, paust vai atbalstīt uzskatus, kas vērsti uz rases, dzimuma, reliģijas, nacionalitātes, invaliditātes, **vecuma**, seksuālās orientācijas, mantisko vai sociālo statusu ierobežojumu vai aizskārums. Prokuroriem ir jābūt iecietīgiem un pieklājīgiem pret apmeklētājiem, lieciniekiem, cietušiem un citiem procesa dalībniekiem, ar kuriem viņi saskaras.¹²²

Rūpējoties par cietušo interesēm, likumdevējs ir noteicis vispārīgu aizliegumu bez cietušā piekrišanas publiskot plašsaziņas līdzekļos procesuālo darbību laikā ar foto, video vai cita veida tehniskiem līdzekļiem fiksētu viņa attēlu, izņemot gadījumus, kad tas ir nepieciešams noziedzīgā nodarījuma atklāšanai, kā arī aizliedzis izpaust pirmstiesas kriminālprocesā iegūtās ziņas līdz tā pabeigšanai bez izmeklētāja vai prokurora atļaujas. Attiecībā uz cietušo bērnu spēkā ir papildus informācijas izplatīšanas ierobežojumi - saskaņā ar [BTAL 71. pantu](#) ir aizliegts intervēt bērnu un izplatīt presē un citos plašsaziņas līdzekļos informāciju par bērnu, kurš kļuvis par prettiesiskas darbības upuri, izņemot gadījumu, kad bērns pats izsaka vēlēšanos pārdzīvoto izpaust atklātībai un tam piekriņ viņa vecāki vai citi bērna pārstāvji, kā arī procesa virzītājs. Likums aizliedz arī izplatīt personiski iegūtu informāciju par bērnu, kurš kļuvis par nozieguma upuri, kā arī tādu informāciju, kura bērnam varētu kaitēt tūlīt vai tālākā nākotnē.

Cietušajam ir tiesības saņemt informāciju par savām kriminālprocesuālām tiesībām un pienākumiem. Kriminālprocesa likumā ir atsevišķās speciālās normas, kas paredz cietušā informēšanu par viņa tiesībām, piemēram, saskaņā ar [KPL 147. panta otro daļu](#) izmeklēšanas darbības veicējs izskaidro pratināmajam viņa tiesības un pienākumus. Sniedzot informāciju nepilngadīgam cietušajam, svarīgi ievērot viņa vecumu un attīstības līmeni un pasniegt to bērnam viņam saprotamā veidā un formā. [Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2012/29/ES](#), kas nosaka cietušo tiesību, atbalsta un aizsardzības minimālos standartus, uzsver, ka cietušajiem ir tiesības saprast un tikt saprastam¹²³, kas nozīmē, ka Latvijai un citām ES dalībvalstīm jāveic nepieciešamie pasākumi, lai no pirmā saziņas brīža un visu turpmāko laiku, kad cietušais saistībā ar kriminālprocesu nonāk saskarsmē ar kompetentu iestādi, palīdzētu viņam saprast un tikt saprastam, tostarp, ja informāciju sniedz minētā iestāde. Valsts pienākums ir nodrošināt, lai mutiskā vai rakstiskā saziņā ar cietušajiem tiktu lietots viņiem saprotams valodas izteiksmes veids. Šādā saziņā jāņem vērā cietušā personu raksturojošās iezīmes, tostarp arī vecumu un attīstības līmeni.¹²⁴ Sniedzot informāciju, tai jābūt pietiekami plašai un detalizētai, lai nodrošinātu cieņpilnu attieksmi pret cietušajiem un lai cietušie varētu pieņemt apzinātus lēmumus par savu dalību procesā.¹²⁵ Šādi noteikumi pilnā mērā jāievēro, sniedzot informāciju arī nepilngadīgajam cietušajam un viņa pārstāvim.

¹²¹Valsts policijas darbinieka profesionālās ētikas un uzvedības kodekss, Valsts policijas noteikumi Nr. 1, izdoti 2005. gada 31. maijā http://www.vp.gov.lv/faili/sadalas/policijas_darbinieka_etikas_kodekss.pdf

¹²²Latvijas prokuroru ētikas kodekss, apstiprināts Ģenerālprokurora padomē 1998.gada 17.jūnijā

http://prokuratura.gov.lv/upload_file/Faili/Normativie_akti/etikas_kodekss.pdf

¹²³Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2012/29/ES (2012. gada 25. oktobris),

ar ko nosaka noziegumos cietušo tiesību, atbalsta un aizsardzības minimālos standartus un aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2001/220/TI, 3. pants <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:315:0057:0073:LV:PDF>

¹²⁴Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2012/29/ES (2012. gada 25. oktobris),

ar ko nosaka noziegumos cietušo tiesību, atbalsta un aizsardzības minimālos standartus un aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2001/220/TI <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:315:0057:0073:LV:PDF>

¹²⁵Sk. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2012/29/ES (2012. gada 25. oktobris),

Nepilngadīgajam cietušajam/nepilngadīgā cietušā pārstāvim ir **tiesības saņemt juridisko palīdzību**, uzaicinot zvērinātu advokātu vai zvērināta advokāta palīgu. Saskaņā ar [Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likumu](#)¹²⁶ valsts apmaksāto juridisko palīdzību kriminālprocesā var saņemt cietušais, kurš ir atzīts par maznodrošinātu vai trūcīgu personu (a) vai pēkšņi nonācis tādā situācijā un materiālajā stāvoklī, kas viņam liedz nodrošināt savu tiesību aizsardzību (stihisku nelaimju, nepārvaramas varas vai citu, no personas neatkarīgu, apstākļu dēļ), vai atrodas pilnā valsts vai pašvaldības apgādībā. Otrajā lasījumā pieņemtie [grozījumi Kriminālprocesa likumā](#) paredz, ka turpmāk valsts apmaksāto juridisko palīdzību varēs saņemt arī nepilngadīgie cietušie un viņu pārstāvji kriminālprocesos par noziedzīgiem nodarījumiem, kas saistīts ar vardarbību, ko īstenojušas personas, no kurām cietušie ir materiāli vai citādi atkarīgi, kā arī gadījumos, ja noziedzīgi nodarījumi apdraudējuši tikumību vai bērnu dzimumneaizskaramību.¹²⁷

Nepilngadīgajam cietušajam un viņa pārstāvim ir tiesības **tikt informētam par kriminālprocesa norisi un saturu**. Procesa virzītājs neziņo cietušajam par katru paveikto procesuālo darbību, tomēr sniedz informāciju par kriminālprocesa gaitu pēc cietušā pārstāvja vai/un cietušā lūguma. Kriminālprocesa likumā nav speciālu tiesību normu, kas reglamentētu šādas informācijas sniegšanu cietušajam. Ņemot vērā [Eiropas Padomes konvencijas par bērnu aizsardzību pret seksuālu izmantošanu un seksuālu vardarbību](#)¹²⁸ 31. panta pirmās daļas a) punktā paredzēto, Kriminālprocesa likumā ir ierosināti grozījumi, kas paredz, ka nepilngadīgajam cietušajam un viņa pārstāvim kriminālprocesā par noziedzīgu nodarījumu, kas saistīts ar vardarbību vai vērsts pret dzimumneaizskaramību vai tikumību, būs tiesības saņemt informāciju par kriminālprocesa gaitu.

Likumā paredzētajos gadījumos procesa virzītājam ir pienākums sniegt noteikta veida informāciju nepilngadīgā cietušā pārstāvim vai/un cietušajam. Piemēram, saskaņā ar [KPL 413. panta ceturto daļu](#) prokuroram ir pienākums informēt cietušo vai viņu pārstāvi par lēmuma pieņemšanu un krimināllietas nosūtīšanu tiesai, nosūtot viņam lēmuma kopiju. Saskaņā ar [KPL 417. pantu](#) prokuroram ir pienākums nosūtīt cietušajam (cietušā pārstāvim) lēmumu par kriminālprocesa izbeigšanu, nosacīti atbrīvojot apsūdzēto no kriminālatbildības, kopiju un paziņot par viņa tiesībām iepazīties ar krimināllietas materiāliem un pārsūdzēt pieņemto lēmumu nākamajam amatā augstākam prokuroram.

Nepilngadīgā cietušā pārstāvja un cietušā tiesības tikt informētam par kriminālprocesa norisi nav precīzi formulētas likumā un ir konstatējamas, teleoloģiski un sistēmiski interpretējot KPL normas. Pirmstiesas kriminālprocesā cietušajam un/vai nepilngadīgā cietušā pārstāvim ir

ar ko nosaka noziegumos cietušo tiesību, atbalsta un aizsardzības minimālos standartus un aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2001/220/TI 29. punktu

¹²⁶ Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likums, Latvijas Republikas likums, pieņemts 2005. gada 17. martā, <http://www.likumi.lv/doc.php?id=104831>

¹²⁷ Likumprojekts „Grozījumi Kriminālprocesa likumā”

<http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/3D3C4DFA920838DEC2257C9A003DE5A6?OpenDocument>, skatīt grozījumus KPL 108.pantā

¹²⁸ Par bērnu aizsardzību pret seksuālu izmantošanu un seksuālu vardarbību, Eiropas Padomes 2007. gada 25. oktobra konvencija, kuru Latvijas Republika parakstīja 2013. gada 7. martā http://www.mk.gov.lv/doc/2014_04/TMSI_170214_Lanzarote.490.doc

tiesības iepazīties ar kriminālprocesa reģistru¹²⁹ un pieteikt noraidījumu tajā ierakstītajām amatpersonām; iepazīties ar lēmumu par ekspertīzes noteikšanu pirms tā nodošanas izpildei un iesniegt pieteikumu par tā grozīšanu, ja ekspertīze tiek izdarīta pēc viņa paša pieteikuma. Pēc pirmstiesas kriminālprocesa pabeigšanas cietušajam un/vai nepilngadīgā cietušā pārstāvim ir tiesības saņemt tiesai nododamās krimināllietas materiālu kopijas, kas tieši attiecas uz noziedzīgo nodarījumu, ar kuru viņam nodarīts kaitējums, ja tās nav izsniegtas agrāk, vai ar prokurora piekrišanu iepazīties ar šiem krimināllietas materiāliem. Pirmstiesas kriminālprocesā cietušais un/vai cietušā pārstāvis drīkst pieteikt izmeklēšanas tiesnesim lūgumu iepazīstināt viņu ar speciālo izmeklēšanas darbību materiāliem, kuri netiek pievienoti krimināllietai (pirmdokumenti).

Pirmās instances, kā arī apelācijas instances tiesā cietušajam un/vai cietušā pārstāvim ir tiesības savlaicīgi uzzināt iztiesāšanas vietu un laiku; iepazīties ar tiesas nolēmumu un tiesas sēdes protokolu; saņemt apelācijas sūdzības kopiju, ja pirmās instances tiesas nolēmums pārsūdzēts daļā par to noziedzīgu nodarījumu, ar kuru cietušajam nodarīts kaitējums; saņemt tiesas noteiktajā dienā apelācijas instances tiesas nolēmumu.

Kasācijas instances tiesā cietušajam/cietušā pārstāvim ir tiesības saņemt kasācijas sūdzību kopiju, ja apelācijas instances tiesas nolēmums pārsūdzēts daļā par to noziedzīgu nodarījumu, ar kuru cietušajam nodarīts kaitējums; tikt informētam par sūdzību izskatīšanas laiku, vietu un kārtību.

Nepilngadīgam cietušajam, tāpat kā citiem kriminālprocesa dalībniekiem, ir **tiesības uz krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu**. Tas prezumē kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, taisnīga soda vai cita krimināltiesiskā instrumenta piemērošanu likumpārkāpējam, noziedzīgu nodarījumu radītā kaitējuma kompensāciju, kā arī citus pasākumus, kas var sekmēt taisnīguma atjaunošanu.

Cietušais visās procesa stadijās un visos tā veidos var izlīgt ar personu, kura nodarījusi viņam kaitējumu. Izlīguma procedūra var tikt uzsākta, ja cietušais un nepilngadīgā cietušā pārstāvis tam piekrīt un tā ir pārtraucama, ja cietušais un/vai cietušā pārstāvis paziņojis par atteikšanos no tās. Ja nepilngadīgā cietušā pārstāvis, starpnieks vai bāriņtiesas pārstāvis, ievērojot cietušā bērna vecumu un izdarītā noziedzīga nodarījumu veidu un raksturu, uzskata, ka cietušā bērna piedalīšanās izlīguma procedūrā var kaitēt viņa psiholoģiskajai attīstībai, izlīguma procedūrā bērns nepiedalās un viņa tiesības pilnā mērā īsteno pārstāvis.

No kriminālprocesa perspektīvas nav nozīmes tam, vai cietušā un likumpārkāpēja vienošanās par konflikta, ko radīja noziedzīgs nodarījums, atrisināšanu (izlīgums) ir noslēgts, piedaloties starpniekam, advokātiem vai citām personām. Trešo personu līdzdalība, tāpat kā viņu nepiedalīšanās izlīguma procedūrā, nedz stiprina panāktas vienošanās, nedz rada pamatu tās

¹²⁹Kriminālprocesa reģistrs ir krimināllietā ievietota reģistrācijas lapa, kas sākas ar ierakstu par kriminālprocesa uzsākšanu un beidzas ar ierakstu par galīgā nolēmuma spēkā stāšanos. Tajā ieraksta ziņas par kriminālprocesa uzsākšanu, nodarījuma juridisko kvalifikāciju un turpmāko virzību; nodarījuma juridisko kvalifikāciju; personas saukšanu pie kriminālatbildības un nodarījuma juridisko kvalifikāciju; amatpersonām, kuras veic konkrētu kriminālprocesi u.c. informāciju, kas minēta KPL 376.pantā.

apšaubīt. Lai cietušā un likumpārkāpēja vienošanas tiktu atzīta par izlīgumu un radītu KPL paredzētās tiesiskās sekas, ir svarīgi, lai tā būtu noslēgta brīvprātīgi, bez piespiešanas, viltus vai maldināšanas.

Ņemot vērā, ka izlīguma procedūra ar neitrāla starpnieka līdzdalību lielākā mērā nodrošina cietušo tiesību ievērošanu un nepieļauj psiholoģiskā spiediena izdarīšanu uz viņu, Latvijas normatīvajos aktos ir definētas tiesību normas, kas orientē uz plašāku mediācijas (izlīgums ar starpnieka palīdzību) piemērošanu. Saskaņā ar [Valsts probācijas dienesta likuma 13. pantu](#)¹³⁰ Valsts probācijas dienests nodrošina iespēju cietušajam un personai, kura izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, brīvprātīgi iesaistīties izlīgumā ar starpnieka palīdzību, turklāt to var organizēt ne tikai kriminālprocesa gaitas laikā, bet arī pirms kriminālprocesa uzsākšanas, pēc soda piemērošanu vainīgajai personai, kā arī ārpus kriminālprocesa – gadījumos, kad nepilngadīgajam pārkāpējam var tikt piemēroti audzinoša rakstura piespiedu līdzekļi.¹³¹

Visās kriminālprocesa stadijās un visos tā veidos cietušajam un viņa pārstāvim ir tiesības piedalīties kriminālprocesā, lietojot valodu, kuru viņš prot un bez atlīdzības izmantot tulka palīdzību, kura piedalīšanos nodrošina procesa virzītājs. Kriminālprocesa likumā nav noteikts, vai, izmantojot tulka palīdzību, cietušajam ir tiesības uz mutisku vai arī rakstveida tulkošanu. Ņemot vērā, ka 2013. gada 23. maijā pieņemti grozījumi Kriminālprocesa likumā¹³², kas paplašinās apsūdzēto un aizdomās turēto personu tiesības uz mutisko un rakstveida tulkojumu kriminālprocesa ietvaros, būtu loģiski noteikt arī gadījumus, kad cietušais var pieprasīt un saņemt rakstveida tulkojumu.

Cietušajam un/vai nepilngadīgā cietušā pārstāvim ir Kriminālprocesa likumā paredzētās iespējas **ietekmēt kriminālprocesa norisi**, iesniedzot pieteikumus, sūdzības, piesakot noraidījumus atsevišķām kriminālprocesā iesaistītām amatpersonām, kā arī likumā noteiktajos gadījumos, termiņos un kārtībā pārsūdzot procesuālos lēmumus pirmstiesas kriminālprocesā.

Pirmās instances un apelācijas instances tiesā cietušajam un/vai cietušā pārstāvim ir tiesības pieteikt noraidījumu tiesas sastāvam, atsevišķam tiesnesim, valsts apsūdzības uzturētājam un ekspertam; pašam piedalīties krimināllietas izskatīšanā; izteikt savu viedokli par katru apspriežamo jautājumu; piedalīties katrā tiesā pārbaudāma pierādījuma tiešā un mutvārdos veiktā pārbaudē; iesniegt pieteikumus; uzstāties tiesas debatēs; pārsūdzēt tiesas nolēmumu likumā noteiktajā kārtībā; iesniegt iebildumus pret lietas iztiesāšanu rakstveida procesā apelācijas instancē; kā arī iesniegt kasācijas sūdzību.

Kasācijas instances tiesā cietušajam un/vai cietušā pārstāvim ir tiesības pieteikt noraidījumu tiesas sastāvam vai atsevišķam tiesnesim; paust viedokli par citu personu sūdzībām,

¹³⁰ Valsts probācijas dienesta likums, Latvijas Republikas likums, pieņemts 2003. gada 18. decembrī <http://www.likumi.lv/doc.php?id=82551>

¹³¹ Sk. Kārtība, kādā Valsts probācijas dienests organizē un vada izlīgumu ar starpnieka palīdzību, Ministru kabineta noteikumi Nr. 825, kas pieņemti 2007. gada 4. decembrī <http://www.likumi.lv/doc.php?id=167543&from=off>; Par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem, Latvijas Republikas likums, pieņemts 2002. gada 31. oktobrī <http://www.likumi.lv/doc.php?id=68489>

¹³² Grozījumi Kriminālprocesa likumā, Latvijas Republikas likums, pieņemts 2013. gada 23. maijā <https://www.vestnesis.lv/?menu=doc&id=257425>

iesniedzot rakstveida iebildumus, ka arī izdarot mutiski, ja sūdzības vai prokurora protestu izskata mutvārdu procesā; pieteikt motivētu lūgumu par sūdzības izskatīšanu mutvārdu procesā atklātā tiesas sēdē savā klātbūtnē; uzturēt vai atsaukt savu sūdzību.

KPL nosaka ne vien cietušās personas procesuālās tiesības, bet arī pienākumus. To apjoms nav liels un galvenais to noteikšanas mērķis ir novērst situāciju, ka kriminālprocesa norise tiek kavēta sakarā ar nepilngadīga cietušā un/vai nepilngadīgā cietušā pārstāvja nevēlēšanos piedalīties izmeklēšanas darbībās. [KPL 103. panta otrajā daļā](#) ir noteikts, ka cietušajam nav pienākuma izmantot savas procesuālās tiesības – to viņš var darīt pēc saviem ieskatiem, tomēr cietušajam ir pienākums ierasties kriminālprocesa veikšanai pilnvarotas amatpersonas norādītajā laikā un vietā un piedalīties izmeklēšanas darbībā. Cietušajam un/vai cietušā pārstāvim ir pienākums pēc procesa virzītāja pieprasījuma nekavējoties rakstveidā paziņot savu sūtījumu saņemšanas pasta vai elektronisko adresi. Ar šo paziņojumu cietušais un/vai cietušā pārstāvis apņemas 24 stundu laikā saņemt kriminālprocesa veicošās amatpersonas nosūtītos sūtījumus un bez kavēšanās ierasties pēc procesa virzītāja uzaicinājuma vai izpildīt citus minētos kriminālprocesuālos pienākumus.

Nepilngadīgā cietušā pārstāvi, kā arī nepilngadīgo cietušo, ja viņš ir sasniedzis 14 gadu vecumu, var pakļaut piespiedu atvešanai vienīgi, ja viņš, būdams aicināts piedalīties izmeklēšanas darbībā, bez attaisnojoša iemesla nav ieradies pēc procesa virzītāja aicinājuma. Piespiedu atvešanu nedrīkst piemērot nepilngadīgajam cietušajam, ja viņš ir cietis no vardarbības, ko īstenoja persona, no kuras bērns ir materiāli vai citādi atkarīgs, kā arī gadījumā, ja bērns ir cietis no seksuālas izmantošanas.

Cietušā tiesu psihiatrisko vai psiholoģisko ekspertīzi vai ar viņa ķermeņa izpēti saistītu ekspertīzi vispārējos gadījumos var notikt tikai ar cietušā un/vai nepilngadīgā cietušā pārstāvja piekrišanu. Saskaņā ar [KPL 204. panta otro daļu](#) minētās ekspertīzes cietušajam var izdarīt piespiedu kārtā, ja kriminālprocesā pierādāmie apstākļi bez šādas ekspertīzes nav noskaidrojami un lēmumu par ekspertīzes veikšanu pieņēmis izmeklēšanas tiesnesis. Lemjot par to, izmeklēšanas tiesnesim jāievēro, ka procesuālo piespiedu līdzekli – gan piespiedu atvešanu, gan arī ievietošanu ārstniecības iestādē ekspertīzes izdarīšanai – nedrīkst piemērot cietušajam-bērnam, kurš nav sasniedzis 14 gadu vecumu, kā arī 14 gadu vecumu sasniegušam nepilngadīgajam cietušajam, ja viņš ir cietis no vardarbības, ko īstenojusi persona, no kuras viņš ir materiāli vai citādi atkarīgs, vai viņš ir cietis no seksuālas izmantošanas.

Kriminālprocesa likumā ir detalizēti reglamentēta nepilngadīgas personas pratināšanas kārtība. Pratināšana kriminālprocesā saprotama kā izmeklēšanas darbība, kas veikta, lai iegūtu vai nostiprinātu informāciju, kuru var sniegt persona par apstākļiem, kam ir nozīme uzsāktajā kriminālprocesā. Pirms pratināšanas procesa virzītājs izskaidro cietušajam viņa tiesības un pienākumus un, ja cietušais ir sasniedzis 14 gadu vecumu, brīdina viņu par atbildību par atteikšanos liecināt vai apzināti nepatiesas liecības došanu. Nepilngadīgo cietušo, kurš nav sasniedzis 14 gadu vecumu, vai, pēc izmeklēšanas darbības veicēja ieskata – jebkuru nepilngadīgo cietušo pratina pedagoga vai tāda speciālista klātbūtnē, kas apmācīts

psihologa darbam ar bērniem kriminālprocesā. Vienam no nepilngadīgā likumiskajiem pārstāvjiem – pilngadīgam tuviniekam vai uzticības personai ir tiesības piedalīties pratināšanā, ja vien viņš pats nav persona, pret kuru uzsākts kriminālprocess, aizturētais, aizdomās turētais vai apsūdzētais un ja pret to neiebilst nepilngadīgais. Nepilngadīgā pratināšanas ilgums bez viņa piekrišanas vienā diennaktī nedrīkst pārsniegt sešas stundas, ieskaitot pārtraukumu. Ja psihologs norāda procesa virzītājam, ka 14 gadus nerasniegušās personas psihei vai tāda nepilngadīgā psihei, kas atzīts par cietušo no vardarbības, ko nodarījusi persona, no kuras cietušais ir materiāli vai citādi atkarīgs, cilvēku tirdzniecības vai seksuālas izmantošanas, var kaitēt atkārtota tieša pratināšana, tā izdarāma tikai ar izmeklēšanas tiesneša atļauju, bet tiesā – ar tiesas lēmumu. Cietušo var pratināt par visiem apstākļiem un par jebkuru kriminālprocesā iesaistītu personu, tomēr cietušajam ir tiesības neliecināt pret sevi un saviem tuviniekiem.

Ja psihologs uzskata, ka 14 gadus nerasniegušās personas psihei vai tāda nepilngadīgā psihei, kas atzīts par cietušo no vardarbības, ko nodarījusi persona, no kuras cietušais ir materiāli vai citādi atkarīgs, cilvēku tirdzniecības vai seksuālās izmantošanas, var kaitēt tieša pratināšana, to var izdarīt ar tehnisko līdzekļu un psihologa starpniecību. Šajā gadījumā procesa virzītājs un citas viņa pieaicinātās personas atrodas citā telpā, kur tehniskie līdzekļi nodrošina to, ka var dzirdēt un redzēt pratināmo personu un psihologu. Pratināmais kopā ar psihologu atrodas telpā, kura piemērota sarunai ar nepilngadīgo un kurā tehniski nodrošināts, ka procesa virzītāja uzdotos jautājumus dzird tikai psihologs. Ja izmeklētājs vai prokurors nepiekrīt nepilngadīgā cietušā pratināšanas ar psihologa starpniecību, tieša pratināšana var notikt tikai, ja tam ir saņemta izmeklēšanas tiesneša atļauja. Nepilngadīgā cietušā pārstāvim kopā ar cietušo vai patstāvīgi ir tiesības pieteikt noraidījumu amatpersonām, kuras veic kriminālprocesu, tulkiem un speciālistiem, ja viņi uzskata, ka minētās personas ir personiski ieinteresētas kriminālprocesa rezultātā. Jāatzīmē, ka noraidījuma pieteikšana nenozīmē automātisku personu atstādināšanu no piedalīšanās kriminālprocesā. Noraidījumam jābūt pamatotam un, ja minētās personas ir ieinteresētas kriminālprocesa rezultātā vai ir pamatots iemesls uzskatīt, ka šāda ieinteresētība varētu būt, personai jāatsakās no piedalīšanās kriminālprocesā. Procesā virzītājam vai likumā noteiktajām amatpersonām pēc savas iniciatīvas vai uz noraidījuma pamata jāpārtrauc šā panta pirmajā daļā minēto personu līdzdalība procesā, ja tās pašas nav sevi atstatījušas.

Nepilngadīgajam cietušajam ir tiesības saņemt kompensāciju. Atbilstoši [KPL 22. pantam](#) personai, kurai ar noziedzīgu nodarījumu radīts kaitējums, ņemot vērā tās morālo aizskārumu, fiziskās ciešanas un mantisko zaudējumu, tiek garantētas procesuālās iespējas morālas un materiālas kompensācijas pieprasīšanai un saņemšanai. Nepilngadīgā cietušā pārstāvis, ņemot vērā cietušajam nodarīto morālo aizskārumu,¹³³ fiziskās ciešanas un mantiskā zaudējuma apmērus, piesaka šā kaitējuma apmēru un izmanto procesuālās tiesības morālas un materiālas kompensācijas gūšanai. Kompensācija ir krimināltiesisko attiecību noregulējuma elements, ko apsūdzētais samaksā brīvprātīgi vai uz tiesas nolēmuma pamata.

¹³³Papildus informācija par morālā kaitējuma kompensāciju skatīt Augstākās Tiesas tiesu prakses apkopojumā „Tiesu prakse par morālā kaitējuma kompensāciju kriminālprocesā” http://www.at.gov.lv/files/docs/petijumi/tiesu%20prakse%20moralais%20kaitejums_an.doc

Nepilngadīgā cietušā pārstāvim ir tiesības iesniegt pieteikumu par radītā kaitējuma kompensāciju jebkurā kriminālprocesa stadijā līdz tiesas izmeklēšanas uzsākšanai pirmās instances tiesā. Pieteikumā jāpamato par mantisko zaudējumu pieprasītās kompensācijas apmērs¹³⁴, bet kompensācijas apmērs par morālo aizskārumu un fiziskajām ciešanām — tikai jānorāda. Pieteikumu var iesniegt rakstveidā vai izteikt mutvārdos. Pie kriminālatbildības saucamās personas nenoskaidrošana nav šķērslis kompensācijas pieteikuma iesniegšanai. Iesniegto kompensācijas pieteikumu var atsaukt jebkurā kriminālprocesa stadijā līdz brīdim, kad tiesa aiziet taisīt spriedumu. Cietušā un/vai nepilngadīgā cietušā pārstāvja atteikšanās no kompensācijas nerada pamatu apsūdzības atcelšanai, grozīšanai vai attaisnojošam spriedumam.

Tiesa kompensācijas apmēru nosaka, izvērtējot iesniegto pieteikumu un ņemot vērā radīto mantisko zaudējumu apmēru (a); noziedzīga nodarījuma smagumu un izdarīšanas raksturu (b); nodarītās fiziskās ciešanas, paliekošus sakropļojumus un darbspēju zudumu (c); morālā aizskāruma dziļumu un publiskumu (d); psihiskās traumas, kas radušās noziedzīgā nodarījuma rezultātā (e). Kaitējuma nodarītājs var labprātīgi piekrist cietušā noteiktajam kompensācijas apmēram vai viņi var to noteikt, savstarpēji vienojoties. Šādu vienošanos noformē rakstveidā vai to pēc abu pušu lūguma ieraksta procesuālās darbības protokolā.

Ja cietušais un/vai nepilngadīgā cietušā pārstāvis uzskata, ka kriminālprocesa ietvaros saņemtā kompensācija nav pietiekama un tikai daļēji atlīdzina ar noziedzīgu nodarījumu radīto kaitējumu, nesaņemto kompensācijas daļu var prasīt Civilprocesa likumā noteiktajā kārtībā. Šajā gadījumā cietušais un/vai nepilngadīgā cietušā pārstāvis ir atbrīvojams no valsts nodevas par prasības pieteikuma iesniegšanu. Nolēmums kriminālprocesā par personas vainu ir saistošs civillietu izspriešanā, kas nozīmē, ka civilprocesa ietvaros nav nepieciešams pārbaudīt faktus, kas konstatēti kriminālprocesa ietvaros. Apmierinot cietušā civiltiesisko prasību par zaudēju atlīdzināšanu, tiek ņemts vērā kompensācijas apmērs, kas saņemts kriminālprocesa ietvaros.

Bērniem – vardarbīgu noziedzīgu nodarījumu upuriem, kuri kriminālprocesa ietvaros atzīti par cietušajiem, ir **tiesības saņemt valsts kompensāciju** par viņiem radīto kaitējumu. Kārtību, kādā cietušajiem kaitējums atlīdzināms no valsts līdzekļiem, un atlīdzināmā kaitējuma apmēru nosaka likums „Par valsts kompensāciju cietušajiem”.¹³⁵ Šis likums reglamentē kārtību, kādā Juridiskās palīdzības administrācija izmaksā valsts kompensāciju cietušajam, un valsts kompensācijas apmēru.

Tiesības uz valsts kompensāciju ir, ja tīša noziedzīga nodarījuma rezultātā:

- iestājusies bērna nāve;
- cietušajam nodarīti smagi vai vidēja smaguma miesas bojājumi;
- aizskarta bērna tikumība vai dzimumneaizskaramība;

¹³⁴Sk. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2007. gada 28. novembra lēmumu lietā SKK - 653/2007 (Krimināllieta 13030000206) <http://www.at.gov.lv/files/archive/department2/2007/kd28112007.doc>

¹³⁵Par valsts kompensāciju cietušajiem, Latvijas Republikas likums, pieņemts 2006. gada 6. jūnijā <http://likumi.lv/doc.php?id=136683>

- nepilngadīgais ir cilvēku tirdzniecības upuris;
- cietušais noziedzīga nodarījuma rezultātā inficēts ar cilvēka imūndeficīta vīrusu, B vai C hepatītu.

Valsts kompensācija cietušajam nav izmaksājama, ja bērns ir cietis no noziedzīga nodarījuma ceļu satiksmes jomā un ja cietušajam ir tiesības uz apdrošināšanas atlīdzību saskaņā ar [Sauszemes transportlīdzekļu īpašnieku civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas likumu](#).

Valsts kompensācijas izmaksa nav atkarīga no tā, vai kriminālprocesa ietvaros ir izdevies noskaidrot noziedzīga nodarījuma izdarītāju un līdzdalībniekus. Cietušie saņem valsts kompensāciju arī gadījumos, kad vainīgās personas ir noskaidrotas, bet nav sauktas pie kriminālatbildības, piemēram, nepieskaitāmības dēļ vai sakarā ar to, ka nav sasniegušas kriminālatbildības vecumu.

Vienam noziedzīgā nodarījumā cietušajam izmaksājamās valsts kompensācijas maksimālais apmērs ir Latvijas Republikā noteiktās piecas minimālās mēneša darba algas, t.i., 1600 euro. Kompensācija tiek izmaksāta maksimālajā apmērā, ja iestājusies personas nāve; 70 % no maksimālā apmēra, ja cietušajam nodarīti smagi miesas bojājumi vai noziedzīgs nodarījums kvalificēts kā izvarošana vai vardarbīgas dzimumtieksmes apmierināšana pret dabiskā veidā, vai aizskarta nepilngadīgā cietušā tikumība vai dzimumneaizskaramība, vai cietušais ir cilvēku tirdzniecības upuris; 50 % no maksimālā apmēra, ja cietušajam nodarīti vidēja smaguma miesas bojājumi vai aizskarta cietušā tikumība vai dzimumneaizskaramība, vai cietušais inficēts ar cilvēka imūndeficīta vīrusu, B vai C hepatītu.

Atbilstoši [KPL 367. pantam](#) cietušajiem, tāpat kā citiem kriminālprocesa dalībniekiem, ir tiesības saņemt kompensāciju par procesuāliem izdevumiem – kompensāciju, kas sedz ceļa izdevumus, kas saistīti ar ierašanos procesuālās darbības izdarīšanas vietā un atgriešanos dzīvesvietā, maksu par naktsmītni; kā arī naudas summu, kas atbilst cietušā vidējai samaksai par laiku, kurā viņš sakarā ar piedalīšanos procesuālajā darbībā neveica savu darbu.¹³⁶

Nepilngadīgā cietušā drošība un tiesības uz aizsardzību. Valsts pienākums rūpēties par cietušo un viņu tuvinieku drošību, kā arī novērst cietušo sekundāro viktimizāciju. Šo mērķu sasniegšanai var tikt veikti speciāli pasākumi, kas novērš cietušo iebiedēšanas un atriebības iespējas, aizstāv cietušo cieņu nopratināšanas un liecības sniegšanas laikā.

Rūpējoties par cietušo drošību, aizdomās turētajam un apsūdzētajam var tikt piemēroti drošības līdzekļi. To piemērošana, pirmkārt, ir saistīta ar riskiem, ka persona turpinās noziedzīgas darbības, traucēs pirmstiesas kriminālprocesi vai tiesu vai izvairīsies no šā procesa vai tiesas. Tomēr arī cietušo personu iespējama ietekmēšana, iebiedēšana vai kaitējuma radīšana viņam ir apstākļi, kas ietekmē lēmuma pieņemšanu par drošības līdzekļa piemērošanu likumpārkāpējam. Drošības līdzekļu izsmeļošs uzskaitījums ir ietverts [KPL 243.pantā](#). Saistībā ar cietušo drošības nodrošināšanu liela nozīme ir šādiem drošības līdzekļiem: aizliegums tuvoties noteiktai personai vai vietai; uzturēšanās noteiktā vietā;

¹³⁶ Sk. Noteikumi par kriminālprocesuālo izdevumu atlīdzināšanas kārtību un apmēru, Ministru kabineta noteikumi Nr. 754, kas pieņemti 2005. gada 4. oktobrī <http://www.likumi.lv/doc.php?id=118719&from=off>

noteiktas nodarbošanās aizliegums; drošības nauda; nodošana policijas uzraudzībā; mājas arests; apcietinājums; nepilngadīgā ievietošanu sociālās korekcijas izglītības iestādē.

Lēmums par drošības līdzekļa piemērošanu ir pieņemams, ņemot vērā visus lietas apstākļus, aizdomās turētā/apsūdzētā uzvedību kriminālprocesā, riskus, ka viņš traucēs kriminālprocesa norisi vai izvairīsies no tā, vai turpinās noziedzīgo nodarījumu izdarīšanu. Cietušo drošība ir viens no faktoriem, kas ietekmē drošības līdzekļa izvēli. Gadījumā, ja pēc cietušā/nepilngadīgā cietušā pārstāvja domām tam netika pievērsta pietiekama uzmanība, viņš var lūgt procesa virzītāju piemērot aizdomās turētajam/apsūdzētajam drošības līdzekli (a), grozīt iepriekš piemēroto drošības līdzekli (b) vai arī piemērot personai papildus drošības līdzekli (c).

Lai nodrošinātu nepilngadīgā cietušā dzīvības, veselības un citu likumisko interešu aizsardzību, viņam var tikt noteikta speciālā aizsardzība, kuras veidi un nosacījumi ir definēti KPL 17.nodaļā (Speciālā procesuālā aizsardzība) un [Personu speciālās aizsardzības likumā](#)¹³⁷. Tiesības uz speciālo procesuālo aizsardzību ir bērniem, kuri cietuši no smagiem vai sevišķi smagiem noziegumiem, kā arī mazāk smagiem noziegumiem, par kuriem atbildība ir paredzēta KL 162. un 174. pantā, kā arī bērniem, kuriem gan nav cietušā procesuālā statusa, bet kuri snieguši liecības par minētajiem noziedzīgiem nodarījumiem.

Bērns var tikt atzīts par īpaši aizsargājamu personu, ja tam piekrīt nepilngadīgā pārstāvis un pastāv reāls viņa dzīvības, veselības vai īpašuma apdraudējums vai arī ir ziņas, kas dod pamatu uzskatīt, ka apdraudējums var būt reāls sakarā ar nepilngadīgā liecību. Nepilngadīgā atteikšanās no speciālās aizsardzības var notikt tikai ar viņa pārstāvja piekrišanu.

Personas speciālā aizsardzība var izpausties bērna apsardzē; aizsargājamās personas pārvietošanā uz konfidencialām dzīvojamām telpām; personas apliecinošo dokumentu izsniegšanā ar citiem personas identitātes datiem; aizsargājamās personas pastāvīgās dzīvesvietas un darbavietas maiņā, kā arī var notikt citos likumā paredzētos veidos.

Nepilngadīgā cietušā tiesības uz medicīnisko un psiholoģisko palīdzību. [Ārstniecības likumā](#)¹³⁸ un Ministru kabineta noteikumi [„Veselības aprūpes organizēšanas un finansēšanas kārtība”](#)¹³⁹ garantē bērniem līdz 18 gadu vecumam iespēju saņemt valsts apmaksātus neatliekamās palīdzības pakalpojumus, akūto saslimšanu ārstēšanu un plānveida palīdzību. Kriminālprocesa likums paredz psihologa (psihologa darbam apmācīta speciālista) piedalīšanos nepilngadīgo pratināšanā, kā arī iespēju pratināt nepilngadīgos ar psihologa starpniecību.

Saskaņā ar [BTAL 51. pantu](#) bērnam, kurš ir noziedzīga nodarījuma, ekspluatācijas, seksuālas izmantošanas, vardarbības vai jebkādas citas nelikumīgas, cietsirdīgas vai cieņu aizskarošas darbības upuris, Ministru kabineta noteiktajā kārtībā bez maksas sniedzama nepieciešamā

¹³⁷ Personu speciālās aizsardzības likums, Latvijas Republikas likums, pieņemts 2005. gada 19. maijā <http://www.likumi.lv/doc.php?id=109241>

¹³⁸ Ārstniecības likums, Latvijas Republikas likums, pieņemts 1997. gada 12. jūnijā <http://likumi.lv/doc.php?id=44108>

¹³⁹ Veselības aprūpes organizēšanas un finansēšanas kārtība, Ministru kabineta noteikumi Nr. 1529, pieņemti 2013. gada 17. decembrī <http://likumi.lv/doc.php?id=263457>

palīdzība, lai viņš atgūtu fizisko un psihisko veselību un integrētos sabiedrībā. Šādai ārstēšanai un reintegrēšanai jānotiek bērna veselībai, pašcieņai un godam labvēlīgā vidē, rūpīgi sargājot bērna intīmo noslēpumu.¹⁴⁰ [Eiropas Padomes konvencija par bērnu aizsardzību pret seksuālu izmantošanu un seksuālu vardarbību](#)¹⁴¹ nosaka Latvijas un citu valstu pienākumu veikt nepieciešamos pasākumus, lai īstermiņā un ilgtermiņā palīdzētu no seksuālas vardarbības un seksuālas izmantošanas cietušajiem bērniem fiziskās un psihosociālās atlabšanas procesā.

[BTAL 52. pantā](#) ir paredzēts, ka vardarbības rezultātā cietušo bērnu ārstēšanai un rehabilitācijai izveidojamas īpašas iestādes vai nodaļas vispārējās ārstniecības iestādēs, un valsts budžetā atvēlami speciāli līdzekļi. Izdevumus par bērna ārstēšanu un rehabilitāciju sedz valsts un pēc tam regresa kārtībā piedzen no vainīgajām personām. Bērnu, kurš kļuvis par vardarbības upuri, aizliegts:

- atstāt vienatnē, izņemot gadījumus, kad bērns pats to vēlas un šo izvēli par pareizu atzīst psihologs, kurš speciāli sagatavots darbam ar vardarbībā cietušiem bērniem;
- atstāt bez psiholoģiskas un cita veida aprūpes;
- konfrontēt ar iespējamo vardarbības (prettiesiskas darbības) izdarītāju, kamēr bērns nav pietiekami psiholoģiski sagatavots šādai konfrontācijai; pakļaut jebkādu piespiedu līdzekļu pielietošanai informācijas iegūšanas vai citā nolūkā.

Bērnām, kurš cietis no vardarbības savā ģimenē vai kuram pastāv reāli vardarbības draudi, nekavējoties nodrošināma ārpusģimenes aprūpe, ja vainīgās personas nav iespējams izolēt no bērna.

Saskaņā ar [Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likuma 13. pantu](#), valsts nodrošina sociālo rehabilitāciju no vardarbības cietušiem bērniem un cilvēku tirdzniecības upuriem.¹⁴² Valsts apmaksātā sociālās rehabilitācijas pakalpojuma saņemšanas kārtību un apjomu nosaka Ministru kabineta noteikumi.¹⁴³

2009. gada 22. decembrī Ministru kabinets apstiprināja noteikumus „[Kārtība, kādā nepieciešamo palīdzību sniedz bērnam, kurš cietis no prettiesiskām darbībām](#)”¹⁴⁴. Noteikumi nosaka kārtību, kādā par valsts budžeta līdzekļiem sniedz nepieciešamo palīdzību bērnam, kurš ir prettiesisku darbību – noziedzīga nodarījuma, ekspluatācijas, seksuālas izmantošanas, vardarbības vai jebkādas citas nelikumīgas, cietsirdīgas vai cieņu aizskarošas darbības upuris, lai viņš atgūtu fizisko un psihisko veselību un integrētos sabiedrībā.

¹⁴⁰Bērnu tiesību aizsardzības likums, Latvijas Republikas likums, pieņemts 1998. gada 19. jūnijā <http://likumi.lv/doc.php?id=49096>

¹⁴¹ Par bērnu aizsardzību pret seksuālu izmantošanu un seksuālu vardarbību, Eiropas Padomes 2007. gada 25. oktobra konvencija, kuru Latvijas Republika parakstīja 2013. gada 7. martā http://www.mk.gov.lv/doc/2014_04/TMSI_170214_Lanzarote.490.doc

¹⁴²Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums, Latvijas Republikas likums, pieņemts 2002. gada 31. oktobrī, <http://www.likumi.lv/doc.php?id=68488>

¹⁴³Noteikumi par kārtību, kādā cilvēku tirdzniecības upuri saņem sociālās rehabilitācijas pakalpojumus, un kritērijiem personas atzīšanai par cilvēku tirdzniecības upuri, Ministru kabineta noteikumi, pieņemti 2006. gada 31. oktobrī,

<http://www.likumi.lv/doc.php?id=147113&from=off> Kārtība, kādā nepieciešamo palīdzību sniedz bērnam, kurš cietis no prettiesiskām darbībām, Ministru kabineta noteikumi Nr. 1613, kas pieņemti 2009. gada 22. decembrī,

<http://www.likumi.lv/doc.php?id=202912&from=off>

¹⁴⁴Kārtība, kādā nepieciešamo palīdzību sniedz bērnam, kurš cietis no prettiesiskām darbībām, Ministru kabineta noteikumi Nr. 1613, kas pieņemti 2009. gada 22. decembrī, <http://www.likumi.lv/doc.php?id=202912&from=off>

Saskaņā ar MK noteikumiem, ja ārstniecības iestādē sniegta palīdzība bērnam, kuram konstatētas iespējamās vardarbības sekas, ārstniecības iestāde nekavējoties par to ziņo policijai un pašvaldības sociālajam dienestam. Ja bāriņtiesai radušās aizdomas, ka bērns cietis no vecāku vardarbības, tā informē pašvaldības sociālo dienestu un pēc tam, kad bērns saņēmis nepieciešamo ārstēšanu un medicīnisko rehabilitāciju, nosūta bērnu pie psihologa vai sociālā darbinieka, kurš izvērtē un nosaka, vai bērnam nepieciešama sociālā rehabilitācija. Sociālās rehabilitācijas pakalpojumus dzīvesvietā vai iestādē sniedz konsultāciju veidā (ne vairāk par desmit 45 minūšu konsultācijām) vai sociālās rehabilitācijas kursa veidā sociālās rehabilitācijas institūcijā. Pēc sociālo pakalpojumu sniedzēja pamatota iesnieguma sociālās rehabilitācijas kurss līdz 30 dienām vai kompleks sociālās rehabilitācijas kurss līdz 60 dienām var tikt pagarināts.

Nepieciešamo medicīnisko un psihologa palīdzību cietušajiem valsts garantē arī gadījumā, ja cietušais saskaņā ar Personu speciālās aizsardzības likumu¹⁴⁵ ticis atzīts par speciāli aizsargātu.

ATSAUCES

Normatīvie akti

1. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2012/29/ES (2012. gada 25. oktobris), ar ko nosaka noziegumos cietušo tiesību, atbalsta un aizsardzības minimālos standartus un aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2001/220/TI. Pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:315:0057:0073:LV:PDF>
2. Par bērnu aizsardzību pret seksuālu izmantošanu un seksuālu vardarbību, Eiropas Padomes 2007. gada 25. oktobra konvencija, kuru Latvijas Republika parakstīja 2013. gada 7. martā http://www.mk.gov.lv/doc/2014_04/TMSI_170214_Lanzarote.490.doc
3. Ārstniecības likums, Latvijas Republikas likums, pieņemts 1997. gada 12. jūnijā. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=44108>
4. Bērnu tiesību aizsardzības likums, Latvijas Republikas likums, pieņemts 1998. gada 19. jūnijā. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=49096>
5. Grozījumi Kriminālprocesa likumā, Latvijas Republikas likums, pieņemts 2013. gada 23. maijā. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/?menu=doc&id=257425>
6. Likumprojekts „Grozījumi Kriminālprocesa likumā”. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS11/saeimalivs11.nsf/0/3D3C4DFA920838DEC2257C9A003DE5A6?OpenDocument>, skatīt grozījumus KPL 108.pantā
7. Par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu bērniem, Latvijas Republikas likums, pieņemts 2002.gada 31.oktobrī <http://likumi.lv/doc.php?id=68489>
8. Par valsts kompensāciju cietušajiem, Latvijas Republikas likums, pieņemts 2006.gada 18.maijā <http://likumi.lv/doc.php?id=136683>
9. Personu speciālās aizsardzības likums, Latvijas Republikas likums, pieņemts 2005. gada 19. maijā <http://www.likumi.lv/doc.php?id=109241>
10. Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums, Latvijas Republikas likums, pieņemts 2002. gada 31. oktobrī, <http://www.likumi.lv/doc.php?id=68488>

¹⁴⁵ Personu speciālās aizsardzības likums, Latvijas Republikas likums, pieņemts 2005. gada 19. maijā <http://www.likumi.lv/doc.php?id=109241>

11. Valsts nodrošinātās juridiskās palīdzības likums, Latvijas Republikas likums, pieņemts 2005. gada 17. martā, <http://www.likumi.lv/doc.php?id=104831>
12. Valsts probācijas dienesta likums, Latvijas Republikas likums, pieņemts 2003.gada 18.decembrī <http://likumi.lv/doc.php?id=82551>
13. Kārtība, kādā nepieciešamo palīdzību sniedz bērnam, kurš cietis no prettiesiskām darbībām, Ministru kabineta noteikumi Nr. 1613, kas pieņemti 2009. gada 22. decembrī, <http://www.likumi.lv/doc.php?id=202912&from=off>
14. Kārtība, kādā Valsts probācijas dienests organizē un vada izlīgumu ar starpnieka palīdzību, Ministru kabineta noteikumi Nr. 825, kas pieņemti 2007. gada 4. decembrī <http://www.likumi.lv/doc.php?id=167543&from=off> ;
15. Ministru kabineta noteikumi Nr. 157 „Nepilngadīgo personu atbalsta informācijas sistēmas noteikumi”, pieņemti 2014. gada 25. martā. Pieejams: <http://m.likumi.lv/doc.php?id=265255>
16. Noteikumi par kārtību, kādā cilvēku tirdzniecības upuri saņem sociālās rehabilitācijas pakalpojumus, un kritērijiem personas atzīšanai par cilvēku tirdzniecības upuri, Ministru kabineta noteikumi, pieņemti 2006. gada 31. oktobrī. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=147113&from=off>
17. Noteikumi par kriminālprocesuālo izdevumu atlīdzināšanas kārtību un apmēru, Ministru kabineta noteikumi Nr. 754, kas pieņemti 2005. gada 4. oktobrī <http://www.likumi.lv/doc.php?id=118719&from=off>
18. Veselības aprūpes organizēšanas un finansēšanas kārtība, Ministru kabineta noteikumi Nr. 1529, pieņemti 2013. gada 17. decembrī <http://likumi.lv/doc.php?id=263457>
19. Latvijas prokuroru ētikas kodekss, apstiprināts Ģenerālprokurora padomē 1998.gada 17.jūnijā http://prokuratura.gov.lv/upload_file/Faili/Normativie_akti/etikas_kodekss.pdf
20. Valsts policijas darbinieka profesionālās ētikas un uzvedības kodekss, Valsts policijas noteikumi Nr. 1, izdoti 2005. gada 31. maijā http://www.vp.gov.lv/faili/sadalas/policijas_darbinieka_etikas_kodekss.pdf

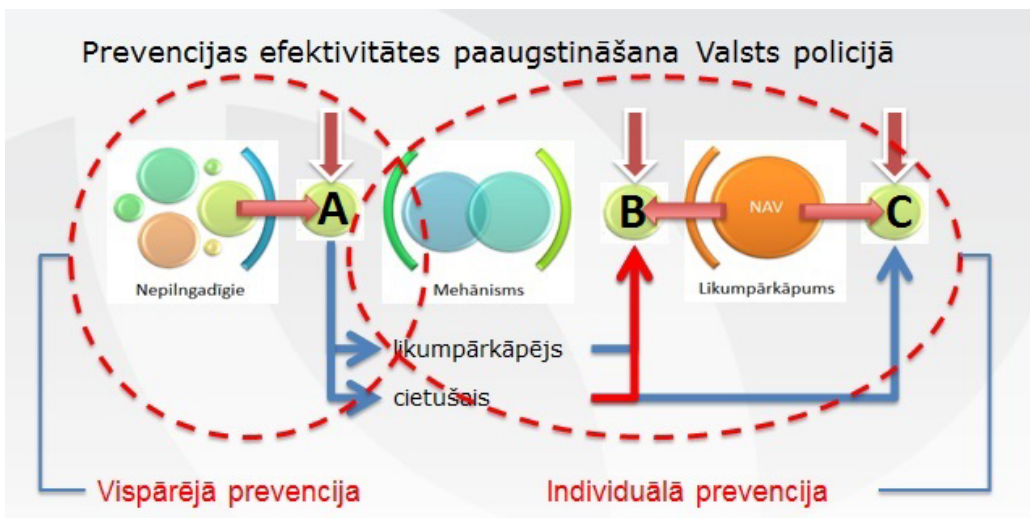
Tiesu prakse

21. Augstākās Tiesas tiesu prakses apkopojums „Tiesu prakse par morālā kaitējuma kompensāciju kriminālprocesā” http://www.at.gov.lv/files/docs/petijumi/tiesu%20prakse%20moralais%20kaitejums_an.doc
22. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2007. gada 28. novembra lēmums lietā SKK - 653/2007 (krimināllieta 13030000206) <http://www.at.gov.lv/files/archive/department2/2007/kd28112007.doc>

Andis Rinkevics ieguvis maģistra grādu Sabiedrības pārvaldībā Vidzemes Augstskolā. Kopš 2004.gada strādā Valsts policijā, īpašu uzmanību pievēršot Valsts policijas darba kvalitātes sistēmas pilnveidei, tai skaitā veicinot uz cietušo vērstu policijas darba metožu attīstību Valsts policijā. A. Rinkevics ir pieredze starptautisko projektu izstrādē un vadībā, starptautiskās sadarbības organizēšanā, kā arī kvalitātes vadības sistēmas jautājumos. Vienlaikus A. Rinkevics ir Latvijas nacionālais pārstāvis Eiropas Savienības noziedzības novēršanas tīklā, kas apvieno Eiropas Savienības dalībvalstu ekspertus noziedzības novēršanas jautājumam attīstībai.

Ir daudz iemeslu, kādēļ liela vērība būtu jāpievērš nepilngadīgo likumpārkāpumu novēršanai. Nevienam nav noslēpums, ka lielākā daļa pieaugušo noziedznieku savas kriminālās aktivitātes sāk jau agrā bērnībā vai pusaudžu gados. Tādējādi, jo vairāk mēs samazinām nepilngadīgo deviantās uzvedības līmeni, jo vairāk mēs ietekmējam noziedzības līmeni ilgtermiņā. Lai to izdarītu, nav nepieciešams vienkārši palielināt pieejamo resursu apjomu – ir jāpievērš lielāka uzmanība nepilngadīgo likumpārkāpumu novēršanas efektivitātes paaugstināšanai, un tieši šajā darbības virzienā Valsts policija saskata savas iespējas.

Prevencijas efektivitātes paaugstināšana Valsts policijā. Analizējot līdzšinējo policijas praksi nepilngadīgo noziedzības preventijā, secināms, ka policija ar nepilngadīgajiem preventijas jomā strādā divos virzienos, proti, vispārējās preventijas ietvaros, izglītojot bērnus par dažādiem drošības jautājumiem un riskiem, kā arī individuālās preventijas ietvaros, kas pamatā notiek tad, kad nepilngadīgais jau ir nonācis policijas redzeslokā par dažāda veida likumpārkāpumiem. Efektivitātes paaugstināšana ir nepieciešama abos nosauktajos virzienos.

Ir zināms, ka daļa nepilngadīgo („A” – skat. attēlu) no kopējā nepilngadīgo skaita kļūst par cietušajiem vai izdara likumpārkāpumus. Rodas jautājumi, kādēļ tas tā notiek, un ko mēs varam darīt? Vai vispārējās preventijas ietvaros īstenotās aktivitātes risina šīs problēmas, un kas par to liecina? Tāpat nav noslēpums, ka daļa no nepilngadīgajiem, kuri ir cietuši no

noziedzīga nodarījuma, paši kļūst par likumpārkāpējiem, kā arī tas, ka daļa no jau esošiem nepilngadīgajiem likumpārkāpējiem, neskatoties uz kompetento iestāžu aktīvu darbu, atkārtoti izdara likumpārkāpumus („B” – skat. attēlu). Tomēr ir nepilngadīgie, kuri, pateicoties dažādu speciālistu aktīvam darbam, vairs neizdara likumpārkāpumus („C” – skat. attēlu). Arī šeit rodas jautājums – kādēļ tā? Vai individuālās prevencijas ietvaros īstenotās aktivitātes risina šīs problēmas, un kas uz to norāda?

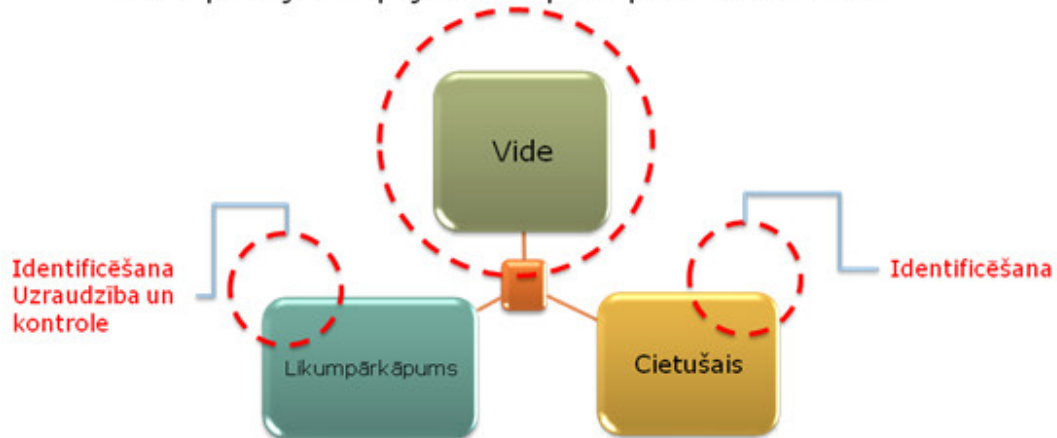
Kā liecina dažādu pasaules valstu policijas ekspertu pieredze, tieši aktivitātes vispārējās prevencijas ietvaros ir ar vismazāko efektivitāti. Kādēļ tas tā ir? Tādēļ, ka ar sociālās prevencijas metodēm retos gadījumos izdodas mainīt cilvēku uzvedību, un tas prasa ļoti ilgu laiku. Nereti vispārējā prevencija tiek īstenota bez konkrēta definēta fokusa uz noteiktu mērķgrupu, tādējādi vairāk iegūstot sabiedrisko attiecību „nokrāsu”, nevis izpaužas kā skaidri formulēts un pārdomāts preventīvais darbs. Manuprāt, tieši šis ir tas aspekts vispārējās prevencijas ietvaros, kas būtu maināms, t.i., vispārējās prevencijas ietvaros lielāks uzsvars būtu jāliek uz darbu ar nepilngadīgajiem no riska grupām un sadarbības veidošanu ar dažāda veida sociālajiem partneriem, kas, protams, nozīmē arī daudz aktīvāku pašu nepilngadīgo lomu preventīvo aktivitāšu īstenošanā.

Vispārējā prevencija	Individuālā prevencija
Darbs ar riska grupām Sadarbība	Efektīvas sociālās korekcijas programmas un atbalsta programmas cietušajiem ar Valsts policijas līdzdalību

Tomēr vēl būtiskāk, kā vispārējā prevencijā, efektivitāti ir nepieciešams paaugstināt tieši individuālajā prevencijā. Nereti nepilngadīgajiem ar deviantu uzvedību vienīgā sociālās korekcijas programma, kura tiek nozīmēta, ir „pārrunas” ar sociālā dienesta darbinieku. Turklāt joprojām nav izstrādātas daudzveidīgas sociālās korekcijas programmas, kurās galvenais fokuss būtu tieši uz izdarītā likumpārkāpuma būtību, jo atšķirīgas metodes būtu pielietojamas darbam ar nepilngadīgo, kurš veic zādzības no tirdzniecības objektiem, un nepilngadīgo, kurš ir vardarbīgs. Sociālo korekcijas programmu efektivitātes paaugstināšanā slēpjas liela daļa panākumu atslēgas.

Valsts policijas iespējas likumpārkāpumu novēršanā. Aplams ir uzskats, ka policija viena var atrisināt noziedzības problēmas. Kā liecina pasaules pieredze un prakse, tad policija cīņā ar noziedzību ir vadošais, tomēr tikai viens no iesaistītajiem spēkiem. Attiecībā uz darbu ar nepilngadīgajiem individuālās prevencijas ietvaros, efektīvu uzvedības korekcijas funkciju policija nespēj veikt, un policijai tas arī nebūtu jādara. Šāda loma ir jāuzņemas tieši sociālajiem partneriem.

Valsts policijas iespējas likumpārkāpumu novēršanā

Policijai kā ekspertam noziedzības un likumpārkāpumu jomā ir jāuzņemas atbildība par citiem darba virzieniem. Attiecībā uz nepilngadīgajiem likumpārkāpējiem šī loma būtu identificēt likumpārkāpēju pēc iespējas agrīnākā stadijā, kā arī veikt šo personu uzraudzību un kontroli. Sociālo partneru loma būtu darbs ar nepilngadīgo, lai motivētu viņu mainīties. Policijai kā noziedzības ekspertam, savukārt, ir jāuzņemas atbildība par vidi – sadarbībā ar sociālajiem partneriem jāpilnveido, un plānveidīgi, dažādu ilgtermiņa prevencijas programmu ietvaros, jāveic izmaiņas vidē, kas ietekmē nepilngadīgo likumpārkāpumu, kā arī nepilngadīgo cietušo skaita samazināšanos.

Evaldas Višockas 1998.gadā ieguvis bakalaura grādu informācijas tehnoloģijās un 2000.gadā maģistra grādu statistikā Viļņas Gediminas Tehniskajā universitātē. Kopš 1998.gada E.Visockas strādā NVO "Noziedzības mazināšanas centrs Lietuvā". Darbu sācis kā statistikas analītiķis strādājot ar kriminālās statistikas datiem un piedaloties Automatizētās statistiskās informācijas sistēmas izveidošanā – Lietuvas krimināldatu atvērto datu banka. Vēlāk E.Visockas strādāja kā projektu vadītājs, piedalījās vairākos noziedzības mazināšanas projektos kā praktiķis un pētnieks. Kopš 2008.gada E.Visockas ir „Noziedzības mazināšanas centrs Lietuvā” direktors. 2011.gadā viņš pievienojās Lietuvas Tiesību institūtam kā Starptautisko attiecību nodaļas vadītājs ar pienākumiem attīstīt un ieviest akadēmiskās pētniecības aktivitātes. Šobrīd viņš ir arī Lietuvas Kriminologu asociācijas sekretārs. E.Visockas pētniecības jomas ietver kārtības kontroli, sabiedrības un policijas attiecības, uzticību tiesiskajai sistēmai, pētniecību par noziedzības mazināšanas sistēmu, juvenālo justīciju un atjaunojošo justīciju.

Kopsavilkums

Ja mēs Lietuvā cilvēkiem uz ielas pajautātu, kādas asociācijas viņiem ir par policiju, visbiežāk saņemtā atbilde būtu saistīta ar ceļu policiju: žesti ar zizli, apturēts automobilis, sods. Vecāki biedē bērnus ar policiju, ja viņi neuzvedas, kā nākas. Sabiedrībā ir dziļi iesakņojies stereotips par policiju kā par sodu izpildes institūciju. Šo viedokli mainīt ir grūti. Tie, kas par policijas aktivitātēm zina mazāk, domā, ka neviens necenšas šo situāciju mainīt. Taču patiesībā policija pieliek daudz pūļu, lai mainītu sabiedrības viedokli un lai parādītu policiju kā iestādi, kas nodrošina pakalpojumus sabiedrībai. Viens no šādiem pūlīņiem bija Lietuvas Policijas departamenta projekts „Policijas kapacitātes stiprināšana, lai novērstu nepilngadīgo noziedzību, ieviešot atjaunojošā taisnīguma modeli”¹⁴⁶. Tas bija pilotprojekts. Policisti tika apmācīti un darbojās kā mediatori darbā ar nepilngadīgajiem, kas izdarījuši sīkus likumpārkāpumus.

Vardarbība skolā un skolasbiedru pazemošana, antisociāla uzvedība, sīkas zādzības – šie visi ir gadījumi, kad policija var izmantot mediāciju, nevis naudas sodu vai citu sodu piemērošanu darbā ar nepilngadīgajiem. Mediācija, pirmkārt, ir konfliktu risināšana, kad ir zināms likumpārkāpējs un visi notikuma apstākļi. Upuris un likumpārkāpējs var satikties un izrunāties par pārkāpumu, lai izprastu situāciju no otras personas skatu punkta, lai izzinātu, kā viņi par to jūtas. Abām situācijā iesaistītajām pusēm (upurim un likumpārkāpējam) ir iespēja kopīgi pieņemt lēmumu, kā dzīvot bez turpmāka konflikta, drošā un kontrolētā vidē. Kompensācija par nodarīto kaitējumu un pušu samierināšana ir svarīgi mediācijas elementi. Šis konfliktu risināšanas veids ir noderīgs gan konfliktā iesaistītajām pusēm, gan policijai. Upuris un likumpārkāpējs var atrast risinājumu, kas abiem ir piemērotāks nekā naudas sods vai tiesas spriedums, kam nav nekādas ietekmes uz pašu konfliktu. Sods neatrisina konfliktu. Konflikts paliek, kļūst lielāks un tam var rasties vēl smagākas sekas, piemēram, tiek izdarīts smagāks noziegums.

¹⁴⁶ Projekts "Policijas kapacitātes stiprināšana, lai novērstu nepilngadīgo noziedzību, ieviešot atjaunojošā taisnīguma modeli" tika finansēts un ieviests 2010.-2013. gadā ar Eiropas Komisijas programmas "Prevencija un nozieguma apkarošana 2009" atbalstu.

Lai atrisinātu visus šos jautājumus, tika īstenots projekts „Policijas kapacitātes stiprināšana, lai novērstu nepilngadīgo noziedzību, ieviešot atjaunojošā taisnīguma modeli”. Tālāk aprakstīti projekta rezultāti un secinājumi.

Idejas, kas iedvesmoja policijas mediācijas projektu

Galvenā ideja projekta uzsākšanai bija tā, ka policijas darbības, risinot sīkus likumpārkāpumus ar mediācijas palīdzību, var nostrādāt kā profilaktisks līdzeklis jauniešiem ar uzvedības traucējumiem un būt efektīvākas par sodīšanu. Tas ietver arī blakusefektu – sabiedrības viedokļa un izpratnes par policijas darbu uzlabošanu.

Šīs idejas ir radušās, pateicoties nesenu pētījumu rezultātiem kriminoloģijas jomā. Divi lieli Eiropas mēroga pētījumu projekti, ko finansējušas 7. ietvara programmas Socioekonomisko zinātņu un humanitāro zinātņu programma pētījumiem Eiropas Savienībā – EURO-JUSTIS¹⁴⁷ un FIDUCIA¹⁴⁸, balstās idejā, ka galvenais sociālās regulēšanas virzītājs ir ticība taisnīgumam. Sabiedrības ticība taisnīgumam ir svarīga sociālajam regulējumam, un tas virza „uzticībā balstītu” politikas modeli saistībā ar kriminalitāti. Šie pētījumu projekti ir aizvirzījušies no agrākas kriminālās politikas koncepcijas, kas analizēja jautājumu, kāpēc cilvēki pārkāpj likumu, līdz jaunai koncepcijai, kas pamatojas jautājumā, kāpēc cilvēki ievēro likumus. Vairumam pētījumu par attiecībām starp iedzīvotājiem un policiju rezultāti apstiprināja, ka uzticēšanās līmenis policijai atspoguļo policijas darbības. Tas ļauj pieņemt, ka policija var vai nu paaugstināt vai samazināt uzticību ar savu uzvedību (Bradford et al., 2009; Skogan, 2005, 2006; Tyler, 2001; Tyler and Fagan, 2008). Ticība, ka policija uzvedas efektīvi, godīgi un pārstāv sabiedrības intereses un aizstāv tās vērtības, cilvēkiem ir ļoti svarīga, ja runājam par likumu ievērošanu un sadarbību ar šo institūciju.

Projekta mērķi

Projekta vispārējais mērķis bija pārbaudīt, kā mediācija darbojas policijas darbā ar nepilngadīgajiem. Mediācija policijā tika uzskatīta par efektīvu līdzekli un ātrāku risinājumu sīkiem noziegumiem un likumpārkāpumiem. Tā tika uzskatīta arī par līdzekli likumpārkāpumu un atkārtotu likumpārkāpumu prevencijā. Tādēļ sekundārie mērķi bija: 1) paaugstināt policijas darba efektivitāti, 2) uzlabot noziedzības prevencijas rezultātus. Šo aktivitāšu rezultātā tika sagaidīts uzlabojums sabiedrības attieksmē pret policiju.

Lai sasniegtu šos mērķus, tika plānots aktivitāšu kopums:

- Mediācijas metodoloģijas izstrāde policijai;
- Policistu mācības;
- Mediācijas pilotgadījumu novadīšana;
- Projekta rezultātu novērtējums.

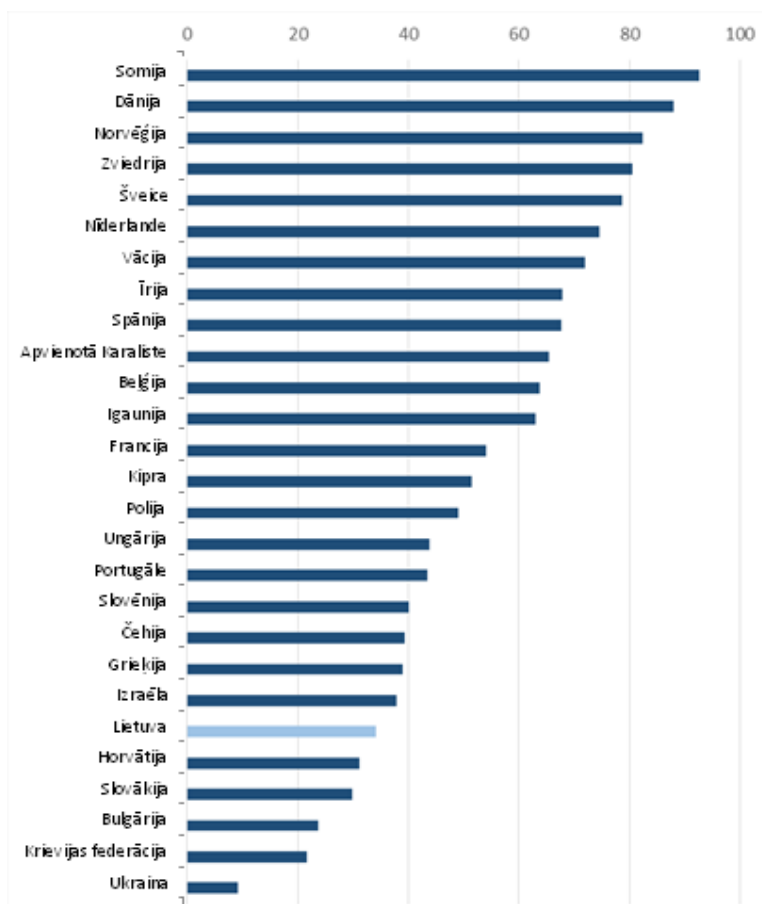
¹⁴⁷ EURO-JUSTIS – Zinātniskie indikatori uzticēšanās mērīšanai taisnīguma līdzekļiem politikas novērtēšanā (ilgums: 1/3/2008-31/6/2011) bija sadarbības pētījumu projekts, ko finansēja 7. ietvara programmas Socioekonomikas zinātņu un humanitāro zinātņu programma pētījumiem Eiropas Savienībā.

¹⁴⁸ FIDUCIA – Jaunā Eiropas likumpārkāpumu un uzticēšanās politika (ilgums: 1/2/2012-31/1/2015) ir sadarbības pētījumu projekts, ko finansē 7. ietvara programmas Socioekonomikas zinātņu un humanitāro zinātņu programma pētījumiem Eiropas Savienībā.

Kāpēc policijas mediācija?

Pastāv 2 dažādi viedokļi, kam būtu jāīsteno mediācija. Pirmais apgalvo, ka mediācija jāveic neatkarīgiem un profesionāliem ekspertiem. Uzsvars tiek likts uz eksperta neatkarību un profesionalitāti. Citiem vārdiem sakot – ekspertam, kurš nepieder pie policijas, mediācijā iesaistītais likumpārkāpējs uzticas vairāk. Mediatoram – policistam uzticas mazāk, jo viņš ir krimināltiesību sistēmas pārstāvis, kas ir pielicis visas pūles pārkāpuma izmeklēšanā, likumpārkāpēja atklāšanā un aizturēšanā. Tāpēc likumpārkāpējam ir pamatotas šaubas, vai tieslietu sistēmas pārstāvis pret viņu izturēsies tikpat taisnīgi, kā pret upuri. Bez tam, jāatceras, ka policija Lietuvā nav iestāde, kurai ļoti uzticas. Uzticēšanās Lietuvas policijai ir viena no zemākajām Eiropā. Tā ir ne tikai Lietuvas, bet arī daudzu citu Austrumeiropas valstu parādība (skat. 1).

1. attēls. Uzticēšanās policijai¹⁴⁹.

Ir vēl vairāki fakti, kas parāda cilvēku neuzticēšanos policijai. Lietuvas policijas darba novērtējums sabiedrības skatījumā atspoguļojas atbildēs uz jautājumu: „Vai policija veic labu vai sliktu darbu valstī?” Lietuvas policijas darbu pozitīvi novērtēja 34,6 procenti respondentu,

¹⁴⁹ Eiropas Sociālā pētījuma dati. ESS5-2010, ed.3.0

kamēr vidējais rezultāts Eiropas Savienībā (ieskaitot Norvēģiju, Krieviju, Ukrainu, Izraēlu un Šveici) bija 55,5 procenti, un augstākie rādītāji Somijā un Šveicē pārsniedza 80 procentus¹⁵⁰. Arī rādītāji par policijas godīgumu un objektivitāti ir samērā zemi. Atbilstoši Eiropas Sociālā pētījuma datiem, 55,8 procenti respondentu Lietuvā domā, ka policija bieži vai ļoti bieži ir godīga un objektīva. Savukārt Somijā un Dānijā 90 procenti iedzīvotāju uz šo jautājumu atbild apstiprinoši. Ņemot to vērā, varam apgalvot, ka tas ir nopietns iemesls, kāpēc pieņemt lēmumu neievieš mediāciju policijā.

Policista kā mediatora profesionalitāte arī ir temats diskusijām un strīdiem. Mediācija ir samērā sarežģīts process. Personai ir nepieciešamas zināšanas un pieredze psiholoģijā. Mediatoram jābūt prasmīgam dialoga vadīšanā starp divām pusēm un jāzina konfliktu risināšanas tehnikas. Policists ir mācīts rutīnas funkcijām un uzdevumiem ar sodošu dabu. Mediācija būtu viena no daudzām policista funkcijām. Šis process arī prasa pielikt lielākas pūles nekā tikai piemērot naudas sodu vai citu soda mēru īsā laika posmā. Tāpēc pieredzējis mediators, kuram ir labākas prasmes, būtu spējīgs tikt galā ar lietām ātrāk un efektīvāk. Viņš varētu koncentrēties tikai un vienīgi uz mediācijas lietām.

Šie tātad bija trūkumi policijas veiktai mediācijai: priekšstats par policiju kā par sodu piemērošanas institūciju, zema uzticēšanās pakāpe, zema morālo uzskatu un vērtību saskaņa ar sabiedrību, sabiedrības iedalīšana grupās „mēs” un „viņi”. Bet kādas gan ir priekšrocības?

Policijai neuzticas, kad tā darbojas kā sodu izpildes institūcija. Pozitīvas darbības, piemēram, gādāšana par iedzīvotāju drošību, palīdzība neatliekamajos gadījumos, palīdzība noziedzīgu nodarījumu upuriem, paaugstina ticību policijai. Darbojoties kā mediatori, policisti pārstāv policiju kā pakalpojumu sniedzēju institūciju, iestādi, kam rūp iedzīvotāju labklājība, ne tikai naudas sodu piemērošana un sodīšana. Tas paaugstina pašvērtību un uzticēšanos policijai. Projekta laikā veiktā kvalitatīvā izpēte parādīja, ka cilvēki pieņem šādu policista lomu. Cilvēki uzsvēra, ka viņi bija patīkami pārsteigti par šādu policijas pakalpojumu. Pret viņiem nekad nebija izturējušies tik jauki, un šīs darbības izmainīja viņu attieksmi pret policiju. Gan noziegumu upuri, gan likumpārkāpēji novērtēja policistus mediācijas procesā kā objektīvus un godīgus. Neskatoties uz projekta laikā veiktās aptaujas nelielo apmēru, var novērot pozitīvus pilotprojekta rezultātus, mainot sabiedrības attieksmi pret policiju.

Policija saskaras ar konfliktiem un risina tos katru dienu. Katrs noziegums vai likumpārkāpums ir konflikts. To var atrisināt ar policijas ikdienas rutīnas metodi, sodot vainīgo personu un uzsākot krimināllietu. Taču situāciju var atrisināt arī savādākā veidā. Vienkāršos gadījumos var izmantot mediāciju: kaimiņu strīdos, skolas kausējumos, skolasbiedru pazemošanas un sīku zādzību gadījumos. Šajos gadījumos policija var atrisināt sīkus noziegumus un likumpārkāpumus vienkāršotā veidā, neizmantojot plašas formālas procedūras, un, kas ir vēl svarīgāk, izdarīt to daudz ātrāk. Projekta ideja bija aizvietot garos dokumentu aizpildīšanas procesus, sarežģītās un ilgās juridiskās procedūras ar vienu vai divām mediācijas tikšanās reizēm, kas katra ilgst 1 – 2 stundas. Policisti ietaupīs laiku un mediācijas rezultāti būs daudz pieņemamāki abām konfliktā iesaistītajām pusēm.

¹⁵⁰ Turpat.

Ja policisti nebūs mediatori, kurš tad būs? Lietuvā ir ļoti maz mediatoru, un viņi parasti strādā ar mediācijas lietām uzņēmējdarbības jomā, jo tās ir daudz ienesīgākas. Nav tādas Mediatoru asociācijas, kas izsniegtu mediatoru diplomus vai sertifikātus, nav arī iestādes, kas nodarbotos ar mediatoru licencēšanu. Mediācijas studijas nesen ir ieviestas vienā Lietuvas universitātē, taču speciālisti būs sagatavoti tikai pēc dažiem gadiem. Citiem vārdiem sakot, Lietuvā nepietiek profesionāli apmācītu mediatoru, lai apmierinātu esošo pieprasījumu.

Lietuvas policijā ir vietēja mēroga policisti, tā saucamie rajona inspektori. Visa valsts teritorija (ietverot gan pilsētas, gan lauku teritoriju) ir sadalīta policijas rajonos. Katrs vietējais policists ir piederīgs noteiktam policijas rajonam ar 5000 iedzīvotājiem pilsētās un 3000 iedzīvotājiem laukos¹⁵¹. Lietuvas policijā ir arī vietējie policisti, kas ir īpaši nozīmēti darbam ar nepilngadīgajiem noziedzniekiem (nepilngadīgo lietu inspektori). Nepilngadīgo lietu inspektors ir katrā policijas rajonā. Rajona inspektori un nepilngadīgo lietu inspektori pārzina savu apkārtni un vietējos iedzīvotājus. Atbilstoši policijas ģenerālkomisāra dekrētam, šie policisti ir atbildīgi par komunikāciju ar sabiedrību sava rajona robežās, konsultēšanu un drošības jautājumu apspriešanu ar sabiedrību, sūdzību uzklauššanu, administratīvo pārkāpumu izmeklēšanu. Šo funkciju mērķis ir padarīt šos policistus zināmus un uzticamus vietējās sabiedrības acīs. Ja viņi tiek atbilstoši apmācīti, viņi var būt mediatori. Īpaši tas attiecas uz nepilngadīgo lietu inspektoriem šī projekta gadījumā darbā ar nepilngadīgajiem.

Problēmas, ar kurām nācās saskarties

Policistu darbs kopumā sastāv no konfliktsituāciju risināšanas. Policista loma ir ietērpt šo konfliktu noteiktā juridiskā formā. Katras situācijas rezultāts ir atkarīgs no šīs personas ieskatiem. Policists bieži vien pats izlemj, kā rīkoties, risinot lietu. Ja policists ir nolēmis izmantot mediāciju, iespēju rīkoties pēc saviem uzskatiem policistam nav daudz. Lietuvas Krimināllikuma¹⁵² 38. pantā „Atbrīvošana no kriminālatbildības, izmantojot likumpārkāpēja un upura izlīgumu” tiek izmantots termins „izlīgums”.

Personu, kas izdara likumpārkāpumu, nevērīgu noziegumu vai sīku vai mazāk smagu noziegumu ar iepriekšēju nodomu, tiesa var atbrīvot no kriminālatbildības, ja:

- 1) viņš ir atzinies kriminālpārkāpuma izdarīšanā un
- 2) brīvprātīgi atlīdzinājis vai vērsis par labu nodarīto kaitējumu fiziskai vai juridiskai personai vai vienojies par kaitējuma atlīdzināšanu vai vēršanu par labu un
- 3) izlīgst ar upuri vai juridiskas personas vai valsts iestādes pārstāvi un
- 4) ir pamats ticēt, ka viņš neizdarīs jaunus kriminālpārkāpumus.

Neatkarīgi no šīs iespējas, lēmumu par atbrīvošanu no kriminālatbildības pieņem tiesa, nevis lietas izmeklētājs.

¹⁵¹ Policijas ģenerālkomisāra dekrēts 2/6/2009 Nr. 5-V-384 par Policijas noziegumu prevencijas apakšnodaļas darbinieka (rajona inspektora) funkciju aprakstu.

¹⁵² Likums par Lietuvas Republikas Kriminālkodeksa pieņemšanu un spēkā stāšanos 26/09/2000 Nr. VIII-1968.

Administratīvo pārkāpumu kodeksā nav ietvertas iespējas nedz mediācijai, nedz izlīgumam. Ir būtiski uzsvērt, ka lielākā daļa gadījumu, kur mediāciju var izmantot, ir administratīvie pārkāpumi.

Būtiska problēma mediācijai policijā ir mediācijas izpratnes trūkums policijas sistēmā. Šis termins un ar to saistītās funkcijas nav ietvertas likumā par policijas darbību¹⁵³, iekšējiem policijas kārtības noteikumiem vai dažādu policijas spēku funkciju aprakstā. Ņemot vērā faktu, ka visas policijas aktivitātes un funkcijas stingri regulē likums un kārtības noteikumi, policijas mediācija ir gandrīz neiespējama. Mediācijas ieviešanu policijā var uzsākt tikai ar izmaiņām juridiskajos aktos, procedūrās, iekšējos policijas darbu regulējošos dokumentos. Tas ir garš un sarežģīts process un tam vajag lēmumu par būtisku policijas darba politikas maiņu.

Juridiskā regulējuma trūkums policijā neaptur policistus atrisināt konfliktus neformālos veidos. Liela daļa no projekta laikā apmācītajiem 180 policistiem apgalvoja, ka viņi ir izmantojuši sava veida „vienkāršotu mediāciju” vai dažus mediācijas elementus savā darbā. Dažreiz šo darbību likumība bija diskutējama. Taču policistiem šķita daudz taisnīgāk un piemērotāk tā rīkoties šajās situācijās un viņi sagaidīja labākus rezultātus.

„Vienkāršotai mediācijai” ir arī daži negatīvi iespaidi projekta ekspertu vērtējumā. Mediācija ir komplekss process ar noteiktu posmu secību. Šiem posmiem katram ir savs mērķis. Izlaižot tos no visa kopējā procesa, mediācija kļūst mazāk efektīva vai arī šo procesu nepavisam nevar saukt par mediāciju.

Nākamais izaicinājums bija „klientu” skaits. Policijas nepilngadīgo lietu inspektori parasti strādā ar nepilngadīgajiem, kas pastrādājuši noziegumus un likumpārkāpumus, kas noteikti Kriminālkodeksā. Lietuvas skolās ir Bērnu labklājības komisijas, kurās parasti ietilpst skolas direktori, skolotāji, skolas sociālie darbinieki un skolas psihologs. Viņu darbs ir saistīts ar kautiņiem skolā, antisociālu uzvedību un sīkām zādzībām. Ja viņi netiek galā ar kādiem gadījumiem, procesā tiek iesaistīts nepilngadīgo lietu inspektors. Pēc tam, kad policisti tika apmācīti un vietējās skolas uzzināja par projektu, pieprasījums pēc nepilngadīgo lietu inspektora un mediācijas pakalpojumiem būtiski paaugstinājās. Lietas, ar kurām skola iepriekš tika galā pati, tika novirzītas policistiem. Darba slodzes paaugstināšanās bija iemesls policijai sākt domāt, kurš ir viņu klients un kurš nav. Vai policijai ir jārisina visas nepilngadīgo pārkāpumu lietas?

Policija nav gatava tikt galā ar smagām lietām, kam nepieciešama gara un komplicēta mediācija. Policijas mediācijas pamatā bija ideja izmantot ātru un vienkāršu risinājumu soda vietā. Tā bija ideja par konfliktu risināšanas efektivitāti un lietderīgumu. Jāatzīst, ka ne visi mediācijas gadījumi bija veiksmīgi. Smagākiem/nopietnākiem gadījumiem ir mazāk iespēju beigties ar pozitīvu iznākumu. Tādiem ir nepieciešams vairāk laika, pūļu un arī pieredzes. Tādēļ, runājot par mediāciju policijā, ir jārunā par noteiktu noteikumu ieviešanu, lai izvēlētos lietas, kurās piemērot mediāciju. Tikai tādā gadījumā šī policijas funkcija var būt efektīvs līdzeklis.

¹⁵³ Likums par policijas darbību, 17/10/2000 Nr. VIII-2048.

Mediācijas uzsākšana ir atkarīga arī no darba slodzes aprēķināšanas regulējuma dažādās institūcijās (policijā, prokuratūrā, tiesā). Mediācija nav iekļauta policista aktivitāšu sarakstā, kuras tiek ieskaitītas darba slodzē. Tas nozīmē, ka policisti nevēlēsies izmantot mediāciju, bet tā vietā izmantos naudas sodus, sodīšanu un uzsāks kriminālprocesus. Tas ir svarīgi. Intervijas ar prokuroriem un tiesnešiem, kas var ierosināt un piedāvāt izlīgumu kriminālprocesā iesaistītajām pusēm, rāda, ka, iekļaujot šo aktivitāti darba slodzē, paaugstinās tās izmantošanas motivācija un rezultātā ir lielāks skaits izlīgumu krimināllietās¹⁵⁴. Izmantojot analogiju metodi, varam paredzēt, ka, iekļaujot mediāciju policista darba slodzes aprēķinos, paaugstināsies motivācija izmantot šo darba metodi.

„Policijas pieejas” problēma ir viens no šķēršļiem mediācijas iekļaušanai policijas darbā. Tas ir vairāk saistīts ar pašu policistu izpratni par to, kas patiesībā ir policists, kā policistam jārikojas, kādas ir viņa funkcijas un pienākumi pret sabiedrību vai atsevišķu individu. Policijas uztveršana par sodu izpildes institūciju ir ietekmējusi arī policistu domāšanas veidu. Policisti domā, ka viņiem jāatbilst esošajam tēlam. Līdz ar to viņi cenšas izturēties vairāk kā noplatinātāji, nevis mediatori. Tikai pēc ilgstoša mācību procesa nepilngadīgo lietu inspektori sāka mainīt savus paradumus projekta laikā. Ir grūti izmainīt pieeju no vainīgā meklēšanas uz problēmu risināšanu vai dialogu. Pārmaiņas nav vieglas. Daži cilvēki var pielāgoties šīm darba metodēm, taču daži nevar. Projekta ekspertu secinājums bija tāds, ka ne visi policisti var būt mediatori. Tas īpaši attiecas uz tiem, kas strādā ar nepilngadīgajiem. Policistam, kurš darbojas kā mediators, jābūt motivētam un jāredz sava darba mērķis.

Dažas problēmas ar policijas mediāciju Lietuvā ir saistītas ar zināšanu trūkumu par mediāciju. Sabiedrība nezina, kas ir „mediācija”. Lietuvā tas ir jauns termins. Pat *Microsoft Word* pareizrakstības rīks lietuviešu valodā automātiski izlabo „mediāciju” par „meditāciju”. Tāpēc nav brīnums, ka cilvēki nezina, kam mediācija ir paredzēta un kādas ir mediācijas priekšrocības. Aptuveni tāda pati situācija ir ar policistiem. Mediācija nav daļa no policistu mācību programmas. Lai no šī procesa būtu kāds labums, vispirms jāapmāca policisti un tad informācija jāizplata sabiedrībā. Jebkurā gadījumā, mediācijas uzsākšana ir sarežģīta. Liela daļa laika tika iztērēta, izskaidrojot konfliktējošajām pusēm, kas ir mediācija un kā tā var būt viņiem noderīga. Ja upuri un pāridarītāji zinātu par mediāciju, tā būtu daudz ātrāka un efektīvāka. Tas ir īpaši svarīgi nepilngadīgo mediācijas lietās. Bērnu vecāki piedalās mediācijas lietās, lai aizsargātu bērnu tiesības. Arī viņiem viss ir jāizskaidro.

Vecāku kā bērnu „aizstāvju” līdzdalība dažkārt var radīt problēmas. Daži vecāki ir tik „neganti cīnītāji” par savu bērnu tiesībām, ka mediācija vispirms nepieciešama pašiem vecākiem. Tas, ko mēs sagaidām no nepilngadīgo mediācijas, ir bērna personiskā atbildība un personiska konflikta atrisināšana. Kaitējuma atlīdzināšana nav procesa galamērķis. Mērķis ir izbeigt konfliktu. Ir svarīgi izskaidrot vecākiem, ka viņu loma ir nodrošināt bērna tiesību pārstāvniecību, nevis atrisināt konfliktu viņa vietā. Dažkārt šī daļa mediatoram ir ļoti grūta, taču nozīmīga visai mediācijas lietai. Tika ziņots par dažiem gadījumiem, kad vecāki pārtrauca

¹⁵⁴ Šie ir starpposma rezultāti projektā „Atjaunojošā taisnīguma perspektīvas Lietuvā”, ko īsteno Lietuvas Juridiskais institūts. <http://teise.org/Restorative_Justice_Perspectives_in_Lithuania.html>

mediācijas procesu līdzīgās situācijās visa projekta laikā. Tāpēc mediatora sagatavošanās darbs jāveic ļoti rūpīgi, lai izvairītos no šādām situācijām.

Pozitīvie projekta rezultāti un policistu atbildes

Projekta laikā tika veikts kvalitatīvais pētījums. Respondenti bija 148 policisti, kas piedalījās projektā. 12 mediācijas pilotgadījumi, ko vadīja policijas nepilngadīgo lietu inspektori, arī deva ieskatu policijas mediācijā. Iegūto datu novērtēšana apstiprināja dažus pieņēmumus, uz kuriem balstījās projekts.

Policisti, kas piedalījās projektā un ieviesa mediāciju, apstiprināja, ka tas ir vieglāks un ātrāks veids, kā atrisināt sīkas krimināllietas vai konfliktus. Viņi uzsvēra vairākus pozitīvus sasniegumus. Pirmais bija tūlītējas pozitīvas pārmaiņas viedoklī par policiju. Personisks kontakts bija ļoti efektīvs. Cilvēki bija apmierināti ar neformālo pieeju savām problēmām un centieniem atrisināt konfliktus. Policisti bija pārliecināti, ka viņu darbs tika labāk novērtēts un paaugstināja sabiedrības uzticēšanos policijai. Otrais sasniegums bija policistu apgalvojums, ka mediācija ir nepieciešams līdzeklis policijā, īpaši vietējās policijas inspektoram un nepilngadīgo lietu inspektoram. Interviju laikā policisti, kuri bija piedalījušies mācībām, izteica viedokli, ka visiem policistiem būtu jābūt mediācija.

Projekta eksperti norādīja uz vēl vienu būtisku atklājumu no intervijām – paaugstinātu apmierinātību ar darbu. Policisti bija gandarīti, jūtoties noderīgi sabiedrībai. Šis fakts deva viņiem papildu motivāciju izmantot mediāciju.

Turpmākie soļi

Ieviestais nepilngadīgo mediācijas projekts parādīja, ka ir daudz lietu, kas ir jāizmaina, lai uzsāktu mediāciju policijā kā ikdienas praksi. Projekts uzrādīja arī pozitīvus un uzmundrinošus rezultātus nākotnei. Ir vairāki soļi, kas jāspēr, lai nepilngadīgo mediācija nestu labumu:

- Efektīvu juridisko un funkcionālo procedūru izstrāde mediācijai policijā. Tas ļaus policistiem izmantot jauno darba metodi likumīgi un efektīvi. Mediācijas procedūrām jāuzstāda noteikumi, lai izvēlētos policijas mediācijas gadījumus. Mediācijas iekļaušana policista darba slodzes aprēķinos paaugstinās motivāciju to izmantot.
- Policistu apmācīšana izmantot mediāciju konfliktos. Mediācija ir būtiska katra policista darbā, jo katrs noziegums un likumpārkāpums ir sava veida konflikts.
- Mediācijas un sadarbības tīkla izveide ar skolām un pašvaldības sociālajiem dienestiem. Lietuvas skolās parasti ir divu veidu speciālisti, kas strādā ar sociālajiem un psiholoģiskajiem jautājumiem mācību procesā: sociālie pedagogi un skolas psihologi. Viņu funkcijās ietilpst darbs ar skolēniem – likumpārkāpējiem un viņiem ir

- nepieciešama kvalifikācija, kas ir ļoti līdzīga mediatoram¹⁵⁵. Viņiem ir potenciāls kļūt par mediatoriem un uzņemties daļu policijas darba slodzes, risinot gadījumus skolā.
- Policijas mediācijas uzraudzība un novērtēšana ir būtiska kvalitātes nodrošināšanā. Labs policijas darbs ir svarīgs, lai iegūtu mediācijas „klientu” uzticību.

Secinājumi

Mediācija ir jauns līdzeklis policijas arsenālā. Ir nepieciešami turpmākie soļi, lai padarītu to par efektīvu policijas ikdienas līdzekli: jāpieņem juridiski noteikumi par mediāciju policijā; jā sastāda instrukcijas potenciāli efektīvu gadījumu izvēlei; jāapmāca policisti; jāievieš mediācija ne tikai gadījumos ar nepilngadīgajiem. Sociālie partneri – skolu sociālie pedagogi un psihologi, pašvaldību sociālie darbinieki, bērnu tiesību aizsardzības speciālisti – ir vitāli svarīgi šajā aktivitātē. Ir nepieciešams arī informēt sabiedrību par šādu problēmu risināšanas iespēju. Citādi mediācija kā iespēja netiks izmantota.

Projekta ideja – izmainīt policijas darba metodes un ieviest mediāciju kā alternatīvu soda sankcijām – nostrādāja. Tas bija viens no visbūtiskākajiem praktiskajiem soļiem centienos nebūt sodītājiem, bet pakalpojumu sniedzējiem, uzticības un cieņas vērtai iestādei.

ATSAUCES

Literatūra

1. Bradford, B., Jackson, J. and Stanko, B. (2009). Contact and Confidence: Revisiting the Impact of Public Encounters with the Police (Sastapšanās un uzticēšanās: pārskatot sabiedrības sastapšanos ar policiju), *Policing and Society* 19(1): 20-46.
2. Skogan, W. (2005). Citizen Satisfaction with Police Encounters (Iedzīvotāju apmierinātība ar policijas darbu). *Police Quarterly*. 8, 298-321.
3. Skogan, W. (2006). Asymmetry in the impact of encounters with the police (Sastapšanās ar policiju ietekmes asimetrija), *Policing and Society*, 16(2): 99-126
4. Tyler, T. (2001). Public trust and confidence in legal authorities: What do majority and minority group members want from the law and legal institutions? (Sabiedrības uzticēšanās valsts iestādēm: ko majoritāšu un minoritāšu grupu pārstāvji vēlas no likumdošanas un valsts iestādēm?), *Behavioural Sciences and the Law* 19: 215-235.
5. Tyler, T. and J. Fagan (2008). Legitimacy and cooperation: why do people help the police fight crime in their communities? (Likums un sadarbība: kāpēc cilvēki palīdz cīnīties ar noziedzību savā apkārtnē?), *Ohio State Journal of Criminal Law* 6: 231-75.

Juridiskie akti

1. Policijas ģenerālkomisāra dekrēts 2/6/2009 Nr. 5-V-384 par Valsts policijas noziegumu prevencijas apakšnodaļas darbinieka (rajona inspektora) funkciju aprakstu.

¹⁵⁵ Sociālajam pedagogam ir jābūt universitātes grādam pedagoģijā vai sociālā darbinieka kvalifikācijai, spējai nodrošināt sociālo un pedagoģisko atbalstu bērniem atbilstoši Lietuvas Izglītības ministra dekrētam 14/12/2001, Nr. 1667 par sociālā pedagoga kvalifikācijas prasībām un darba noteikumiem. Skolas psihologs ir atbildīgs par bērnu psiholoģisko un izglītības problēmu novērtēšanu un risināšanu. Viņam jābūt universitātes grādam psiholoģijā un pieredzei psiholoģiskās palīdzības sniegšanā bērniem. Lietuvas Izglītības ministra dekrēts 22/07/2005, Nr. ISAK-1548 par skolas psihologa darba noteikumiem.

2. Likums par Lietuvas Republikas Kriminālkodeksa pieņemšanu un spēkā stāšanos 26/09/2000 Nr. VIII-1968.
3. Likums par policijas darbību, 17/10/2000 Nr. VIII-2048.
4. Lietuvas izglītības ministra dekrēts 14/12/2001, Nr. 1667 par sociālā pedagoga kvalifikācijas prasībām un darba noteikumiem.
5. Lietuvas izglītības ministra dekrēts 22/07/2005, Nr. ISAK-1548 par skolas psihologa darba noteikumiem.

Judita Venckevičienė ir jaunākā pētniece Lietuvas Juridiskajā institūtā. J. Venckevičienė strādā Kriminoloģijas pētījumu departamentā, Nepilngadīgo likumdošanas nodaļā.

Ievads

Dažādi pētījumi un mediācijas prakse pierāda ieguvumus no mediācijas cīņā ar jauniešu noziedzību lielākajā daļā Eiropas Savienības valstu, un programmu daudzveidība rāda, ka mediācijai nav robežu. Eiropā un Ziemeļamerikā vislabāk zināmā ir sabiedrības līdzdarības upuru – likumpārkāpēju mediācijas programma, taču mūsdienās probācijas dienestos, prokuroru un juristu birojos, upuru palīdzības un atbalsta iestādēs, koriģējošās institūcijās vai pat policijā¹⁵⁶ ļoti ātri tiek veidotas un attīstītas jaunas programmas.

Kā zināms, pirmie, kas saskaras ar starppersonu konfliktiem sabiedrībā, ir policijas darbinieki. Kūpers (Cooper, 2003) uzsver, ka daudzi strīdi neietver likumpārkāpumu, un pat ja strīda laikā tiek pārkāpts likums, tas ne vienmēr notiek fiziskas vardarbības veidā. Lai gan policija var apcietināt nelielā kautiņā iesaistītās personas, mediācija būtu dzīvotspējīgāka un efektīvāka alternatīva (Cooper, 2003). Tādēļ mūsdienās mediācija policijā tiek uzskatīta par jaunu darba metodi, ko policija arvien vairāk izmanto konfliktsituāciju risināšanai (Spahić, 2005). Losons (Lawson, 1982) norāda, ka policijas mediācijas pasākumi nostāda policijas darbiniekus starp sistēmu un sabiedrību un faktiski ietekmē visus policista darba aspektus (Cooper, 1999). Policijas darbinieki var izmantot mediāciju sabiedriskos un publiskos strīdos, ģimenes strīdu situācijās, kurās netiek pielietota vardarbība, starppersonu strīdos, kuros nav iesaistīta apcietinājumam, iesaistoties strīdos par īpašumu u.c.

Mediācija Lietuvas policijas praksē

Lietuva ir viena no tām dažām Eiropas Savienības valstīm, kas vēl tikai sper pirmos soļus mediācijas ieviešanā praksē. Lietuvas Iekšlietu ministrijas Policijas departaments sadarbībā ar partneriem¹⁵⁷ ieviesa projektu „Policijas kapacitātes stiprināšana, lai novērstu nepilngadīgo noziedzību, ieviešot atjaunojošā taisnīguma modeli” (“Strengthening of Police Capabilities aimed at Prevention of Juvenile delinquency through the Implementation of the Restorative Justice Model”), ko finansiāli atbalstīja Eiropas Komisija. Projekta galvenais mērķis bija apmācīt noteiktu rajonu policijas darbiniekus izmantot atjaunojošā taisnīguma metodes savā darbā. 180 policisti tika apmācīti būt par mediatoriem. Viņi tika sagatavoti mediācijas izmantošanai strīdos, īpaši tādos, kur iesaistīti nepilngadīgie (piemēram, sabiedriskās kārtības

¹⁵⁶ Vairākos pētījumos tiek diskutēts par policijas darbinieku iespējām piedalīties upura-likumpārkāpēja mediācijā (piemēram: Bercal, 1969; Bard, 1970; Muir, 1977; Black, 1980; Louie 1981; Lawson 1982; Smith, 1987; Voep 1989; Voep and Christian, 1989; Goldstein, 1990; Kidd and Brazel, 1999; Cooper, 1997, 1999, 2000, 2001, 2003) vai sabiedrības mediācijā (piemēram: Shepland, 2009; Vanfraechem, 2003). Policijas mediācija ir noteikta kā atsevišķs gadījums (apakšnozare) upuru-likumpārkāpēju mediācijā, kuru īsteno tieši policijas darbinieki.

¹⁵⁷ Lietuvas Noziedzības novēršanas centrs, Blekinges rajona Valsts policija (Zviedrija) un Karskrones pašvaldība (Zviedrija)

traucēšana, konflikti skolā, ar kaimiņiem, nelielas kriminālas darbības, zādzības u.c.), kā arī konfliktu gadījumā sabiedrībā, ģimenē vai radnieku starpā.

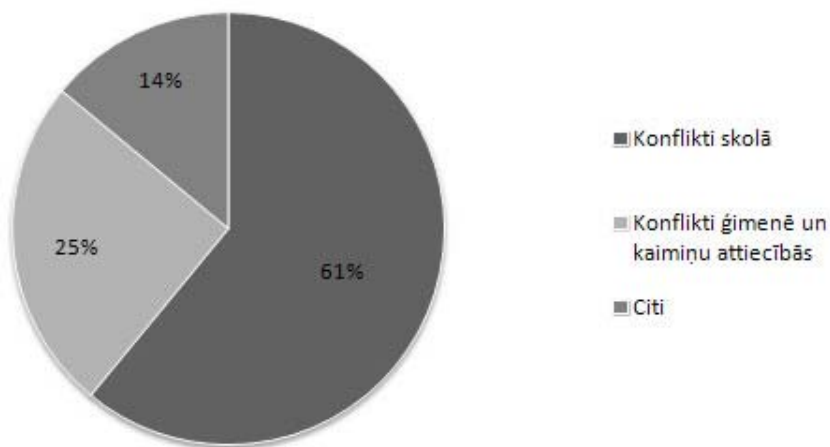
Pētījuma metodes

Lai novērtētu apmācīto policijas darbinieku pieredzi mediācijas praksē, pēdējās mācību sesijas – supervīzijas laikā policisti piedalījās aptaujā. Aptaujas vajadzībām tika izveidota standartizēta aptaujas anketa (slēgtie, atvērtie, slēgtie/atvērtie jautājumi), kas tika izmantota, lai atklātu instrumenta izmantošanas grūtības un policistu viedokli par mediācijas perspektīvām policijas darbā. Anketēšana notika no 2012. gada oktobra līdz decembrim. Aptaujā piedalījās 148 policijas darbinieki. 142 aptaujas anketas bija derīgas (6 anketas tika uzskatītas par nederīgām).

Rezultāti

Pētījums atklāja, ka 34 procenti (N = 48) policijas darbinieku pielieto mediāciju savā ikdienas darbā, 20 policisti ir izmantojuši mediāciju vairāk kā vienu reizi. Tie, kas nebija izmantojuši mediāciju, norādīja, ka viņiem nebija bijis atbilstošu piemērotu gadījumu mediācijas izmantošanai.

36 mediācijas gadījumi tika izskaidroti detalizētāk. Vairāk kā puse (61 procenti) atrisināto mediācijas gadījumu attiecās uz konfliktiem skolā, 25 procenti – konfliktiem ģimenes locekļu/kaimiņu starpā un 14 – citiem konfliktiem (skat. 1. attēlu).

1. attēls. Atrisināto mediācijas gadījumu sadalījums pēc konflikta veida

Policijas darbinieki tika izsaukti uz **skolām**, lai atrisinātu nelielus pārkāpumus (skolas, skolotāju vai klasesbiedru īpašuma bojāšanu, zādzības) un dažādus konfliktu veidus,

piemēram, skolasbiedru pazemošanu (*bullying* – angļu val.), skolotāju apvainošanu, vardarbīgu uzvedību (kautiņi) un huligānisku uzvedību stundu un starpbrīžu laikā. Šie rezultāti norādīja, ka policisti dažos gadījumos tika izsaukti, lai „iebidētu” un proaktīvi veiktu sarunas ar vainīgajiem jauniešiem.

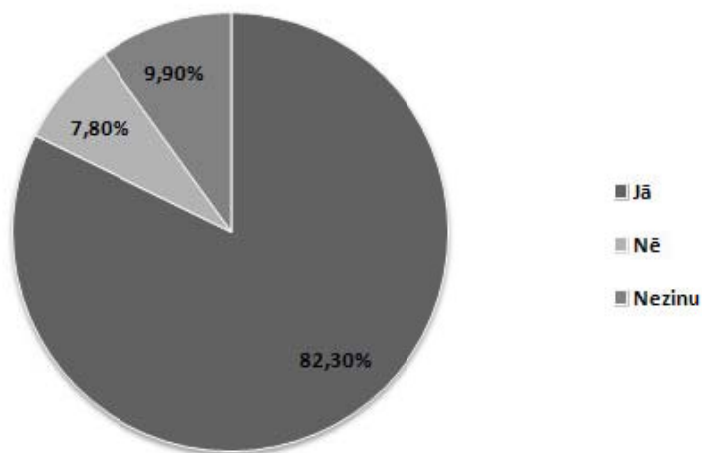
Projekta laikā policijas darbinieki, kas iepriekš skeptiski uztvēra mediāciju, pārlicinājās, ka formāla konflikta risināšana reti atrisina pašu konfliktu, savukārt brīdinājumiem un sodiem parasti nav pozitīvas ietekmes uz jauniešu uzvedību.

Policijas atrisinātie konflikti *ar ģimeni/kaimiņiem* galvenokārt bija strīdi starp bērniem un vecākiem (vairums gadījumu bija nesaskaņas starp vientuļajām mātēm un viņu meitām, nesaskaņas vecāku starpā par aizbildniecību pār bērniem, vai mātes – dēla konflikts par vēlu atgriešanos mājās, kā arī alkohola lietošanu), citi gadījumi – konflikti ar kaimiņiem (par īpašuma bojāšanu: automobiļu, ārējo durvju u.c.). Pēc šiem mediācijas gadījumiem policijas darbinieki norādīja, ka vecāki vienkārši nerunā ar bērniem, un tāpēc nezina viņu vajadzības un problēmas. Vecāki vaino bērnus par vēlu nākšanu mājās, alkohola lietošanu vai atteikšanos palīdzēt mājas darbos. No otras puses, bērni vaino vecākus par neieklausīšanos viņu vajadzībās vai sūdzas, ka viņiem ir pārāk daudz pienākumu mājās.

Citi strīdi notika *ārpus* skolas vides vai ģimenes/apkārtnes: tika veiktas vandalisma darbības pret skaistumkopšanas salonu, sabojāts automobilis, aizvainota vecāka gadagājuma sieviete autobusa pieturā, nozagti velosipēdi u.c.

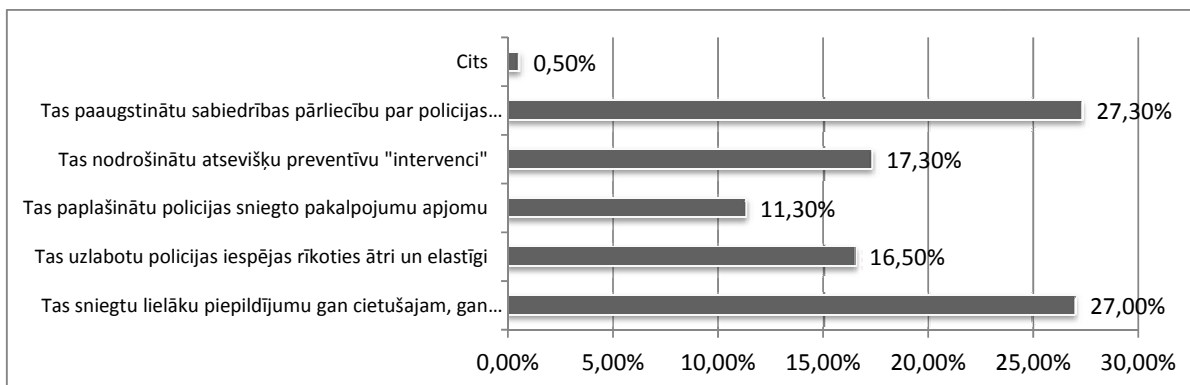
Tādēļ projekta laikā policijas darbinieki vispirms redzēja atklātas personiskas sarunas milzīgo spēku. Un, kā jau tika minēts, policisti pārlicinājās, ka formāla konfliktu risināšana reti atrisina pašu konfliktu, savukārt brīdinājumiem un sodiem parasti nav pozitīvas ietekmes uz jauniešu uzvedību. Daudz svarīgāk ir ļaut konfliktā iesaistītajām pusēm izrunāties par konfliktu un atrast pašiem savu risinājumu, kas apmierinātu abas puses.

Policijas darbiniekiem tika jautāts, vai viņi saskata iemeslu izmantot mediāciju policijas darbā, un vairāk kā 80 procenti atbildēja apstiprinoši (skat. 2. attēlu).

2. attēls. Policijas darbinieku atbilde uz jautājumu „Vai ir pieņemami policijas darbā izmantot mediāciju?”

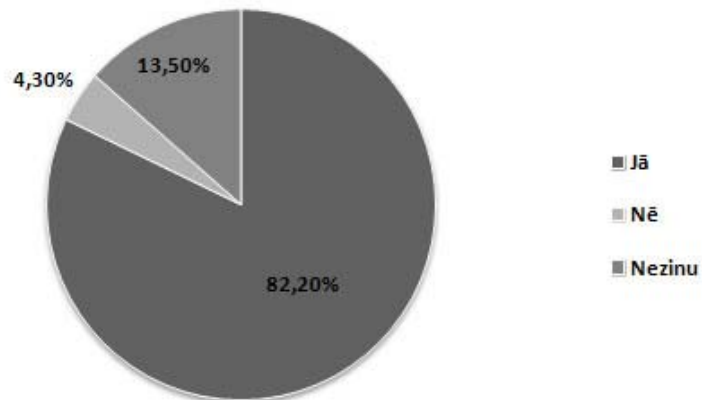
Policisti tic, ka mediācija varētu paaugstināt cilvēku pārliecību par policijas efektivitāti, un mediācijas process būs labāks veids, kā ātri atrisināt konfliktus starp abām iesaistītajām pusēm, upuri un likumpārkāpēju (skat. 3. attēlu).¹⁵⁸

3. attēls. Iespējamie ieguvumi no mediācijas izmantošanas Lietuvas policijas aktivitātēs (*respondents var atzīmēt vairākas atbildes*).

Policijas darbinieki, kas piedalījās projektā, atzina, ka mediācijas pamati būtu jāapgūst policijas mācībuursos. 82.2 procenti respondentu atbalstītu šāda veida mācības (skat. 4. attēlu). Jāpiezīmē, ka šādas mācības būtu noderīgas visiem jauniem policijas darbiniekiem, lai iegūtu jaunas prasmes konfliktu risināšanā, pat ja viņi nekļūst par mediatoriem.

¹⁵⁸ Kūpers (Cooper, 1999, 2003) norāda, ka policijas patrulās, izmantojot mediāciju savā ikdienas darbā, var panākt: 1) abu konfliktā iesaistīto pušu apmierinātību (abas puses ir uzvarējušas); 2) attiecību uzlabošanu starp policiju un sabiedrību; 3) samazināt atkārtotu izsaukumu skaitu; 4) samazināt sabiedrības sūdzību skaitu par policijas darbu; 5) samazināt nepieciešamību policistiem izmantot fizisku spēku; 6) paaugstināt policijas darbinieku profesionalitāti.

4. attēls. Policijas darbinieku atbilde uz jautājumu „Vai ir pieņemami iekļaut mediāciju policistu apmācībā?”

Secinājumi

Lietuvas Policijas departamenta īstenotais projekts parādīja, ka policijas darbinieki var būt mediatori un ka ieguvumi no mediācijas nav apstrīdami. Taču ir nepieciešami daži pasākumi, lai nodrošinātu mediācijas ilgtspēju nākotnē. Pirmkārt, mediācija ir jālegalizē. Upura – likumpārkāpēja mediācijai ir jāpielāgo juridiskais ietvars. Tāpat ir svarīgi ietvert mediāciju policijas darbinieku darba aprakstā (nosakot un izvērtējot esošo darba slodzi). Otrkārt, ir svarīgi nodrošināt regulāras policijas darbinieku mācības par mediāciju. Un visbeidzot, mediācijas praksē ir jāievieš sadarbība ar citām institūcijām (īpaši skolām).

ATSAUCES

1. Bard M. Training Police as Specialists in Family Crisis Intervention. Washington (Policijas darbinieku apmācīšana par ģimenes krīžu intervences speciālistiem), D.C.: U.S. Department of Justice, 1970.
2. Bercal T. Calls for Police Assistance: Consumer Demands for Governmental Service (Saukšana pēc policijas palīdzības: Patērētāju prasības pēc valsts iestāžu pakalpojumiem) // *American Behavioural Sciences*, 1969, 13(5), pp.681-690.
3. Black D. The Manners and Customs of the Police (Policijas ieradumi un paražas). New York: Academic Press, 1980.
4. Cooper C. C. Patrol Police Officer Conflict resolution Process (Policijas patruļu konfliktu risināšanas process) // *Journal of Criminal Justice*, 1997, Vol. 25 (2), pp. 87-101.
5. Cooper C. C. Mediation by Patrol Police Officers (Policijas patruļu veiktā mediācija) // *Police Forum*, 1999, 9(2), 1-6.

6. Cooper C. C. Training Patrol Officers to Mediate Disputes (Policijas darbinieku apmācīšana veikt strīdu mediāciju) // *FBI Law Enforcement Bulletin*, 2000, Vol. 69 (2).
7. Cooper C. C. Conceptualizing Opposition to Mediation Use by Police (Izprotot pretnostādījumus mediācijas izmantošanai policijas darbā) // *Journal of Practical Dispute Resolution*, 2001, Vol. 2 (2), pp. 21-43.
8. Cooper C. C. Conceptualizing Mediation Use by Patrol Police Officers (Izprotot mediācijas izmantošanu policijas patruļas darbā). Published in conjunction with Center on Juvenile and Criminal Justice (CJCJ), San Francisco, 2003.
9. Goldstein H. Problem Oriented Policing (Uz problēmu vērsts policijas darbs). New York: McGraw-Hill, 1990.
10. Kidd V. & Brazier R. Cop Talk: Essential Communication Skills for Community Policing (Kruķu sarunas: būtiskās komunikācijas prasmes policijas darbā sabiedrības labā). San Francisco: Acada Books, 1999.
11. Lawson P. Somebody Else's Blues: A Study of Police Mediation Activities (Kāda cita skumjais pienākums: policijas mediācijas pasākumu pētījums). Washington, D. C.: University Press of America, 1982.
12. Louie R. Crisis Intervention: A Dispute Model for Dispute Settlement (Krīžu interence: Strīdu modelis strīdu atrisināšanai) // *Journal of California Law Enforcement*, 1981, Vol. 15(2), pp. 70-77.
13. Muir W. Police: Streetcorner Politicians (Policija: krustojumu politiķi). Chicago: University of Chicago Press, 1977.
14. Shapland J. Restorative Justice Conferencing in the Context of Community Policing (Atjaunojošā taisnīguma virzība policijas darba kontekstā sabiedrības labā) // *Journal of Police Studies*, 2012, Vol. 2(11), pp. 119-138.
15. Smith D. A. Police Response to International Violence: Defining Parameters of Legal Control (Policijas atbilde starptautiskajai vardarbībai: nosakot juridiskās kontroles parametrus/apmērus) // *Social Forces*, 1987, Vol. 65, pp. 767-782.
16. Spahić T. Police Training in Europe (Policijas darbinieku mācības Eiropā). Unity in diversity, 2005.
17. Vanfraechem I. Implementing Family Group Conferences in Belgium (Ģimenes grupu sarunu ieviešana Beļģijā) // Walgrave L. (Eds.), *Repositioning Restorative Justice* Cullompton: Willan Publishing, 2003, pp. 313-327.
18. Volpe M. & Christian T. Mediation: New Addition to Cop's Toolbox (Mediācija: jauns priekšmets kruķa instrumentu kastē) // *Law Enforcement News*, 1989, Vol. xv(294), pp. 8-13.
19. Volpe M. The Police Role // Wright M. & Galaway B. (eds.) *Mediation and Criminal Justice: Victims, Offenders, and Community* (Mediācija un krimināltiesības: Upuri, likumpārkāpēji un sabiedrība), 1989, Newbury Park: SAGE.

DAŽI LĪDZEKĻI BĒRNU ANTISOCIĀLAS UZVEDĪBAS NOVĒRŠANĀ: ANIMUS PIEREDZE

Dimitars Germanovš ir ieguvis izglītību ar specializāciju psiholoģijā un klīniskajā sociālajā darbā. Šobrīd viņš studē doktorantūrā Smita sociālā darba koledžā, Northamptonā, Masačusetsā, ASV. D.Germanovš kopš 1993.gada strādā ar pusaudžu un pieaugušo mentālās veselības jautājumiem.

Bulgārijas situācija: ļoti īss esošās juvenālās sistēmas raksturojums

Ir divi likumi, kas veido juridisko ietvaru darbam ar bērniem, kas nonākuši konfliktā ar likumu. „Likums par bērnu un pusaudžu antisociālas uzvedības novēršanu” (zināms arī kā „Nepilngadīgo noziedzības likums”) tika pieņemts 1958. gadā un vēlāk vairākas reizes grozīts. Tas tika pieņemts ar mērķi „...pārraudzīt prevencijas un dažāda veida nepilngadīgo noziedzības novēršanas pasākumus un nodrošināt normālu nepilngadīgo likumpārkāpēju attīstību un izglītošanos”. Lai sasniegtu šos mērķus, vairāku ministriju pārraudzībā darbojas tādas iestādes kā Ministru Kabineta Centrālā komisija nepilngadīgo noziedzības novēršanai un tās filiāles – Vietējas nozīmes komisijas nepilngadīgo noziedzības novēršanai, kas darbojas reģionālā līmenī. Papildus tam, ir Bērnu pedagoģiskie biroji, Rajona policijas departamentu nodaļas, kas pakļautas Iekšlietu ministrijai; ir divas Korekcijas iestādes un Jauniešu īslaicīgas aizturēšanas centri (zēniem un meitenēm), ko pārvalda Tieslietu ministrija. Daži jaunieši tiek nosūtīti uz internātskolām vai sociālās korekcijas internātskolām, ko nodibinājusi Izglītības un zinātnes ministrija.

Atbilstoši valdības 2011. gadā pieņemtajai Valsts koncepcijai par juvenālās justīcijas politiku, šis likums un tā ieviešanai izveidotā sistēma neatlaidīgi uzrāda tendenci saukt bērnus pie atbildības par viņu uzvedību, neņemot vērā šīs uzvedības sarežģīto izcelsmi un negatīvo institucionālo prakšu ietekmi uz bērnu attīstību. Līdz ar to, visa sistēma izmanto salīdzinoši represīvus korekcijas līdzekļus.

Situācija kļuva vēl sarežģītāka, nodibinot vēl vienu sistēmu – bērnu aizsardzības sistēmu. Bērnu tiesību aizsardzības likums „...pārrauga bērnu tiesības; bērnu tiesību aizsardzības principus un līdzekļus; valsts un pašvaldības iestādes un to sadarbību bērnu tiesību aizsardzības pasākumu īstenošanas procesā, kā arī bezpeļņas organizāciju un fizisku personu dalību šajos pasākumos.” Lai sasniegtu šos mērķus, kopš 2001. gada darbojas Valsts Bērnu tiesību aizsardzības aģentūra, īpaša iestāde Ministru kabineta pakļautībā. Tā ir atbildīga par darbību pārvaldību, koordinēšanu un uzraudzību bērnu tiesību aizsardzības jomā. Darba un sociālo lietu ministrijas pakļautībā esošajās Sociālās palīdzības direkcijās ir Bērnu tiesību aizsardzības departamenti. Šā likuma ietvaros pakalpojumus nodrošina Sociālās palīdzības centri, Centri mātēm un bērniem, Dienas aprūpes centri, Sociālo pakalpojumu nodrošināšanas kompleksi, kā arī Sociālās rehabilitācijas un integrācijas centri. Tomēr Bērnu tiesību aizsardzības sistēma nevar kompensēt visas juvenālās justīcijas sistēmas grūtības.

Atbilstoši Valsts koncepcijai par Juvenālās justīcijas politiku, augstāk minētie likumi ir konceptuāli nesaderīgi, paužot savstarpēji nesavienojamus uzskatus par bērnu deviantas uzvedības dabu un piemērotiem un ieteiktiem līdzekļiem un procedūrām šādas uzvedības

ierobežošanai; abi procedūru veidi tiek īstenoti vienlaicīgi. Esošā prakse, kas paralēli izmanto divu dažādu paaudžu likumus, ir pretrunu pilna un rada nejaušības principa un haosa iespaidu, īpaši tad, kad tiek izmantoti pirmās paaudzes normatīvie akti. Tas destabilizē visu prevencijas sektoru un pretdarbību uz bērnu devianto uzvedību, radot savus kriminogēnos un viktimgēnos efektus. Tā kā esošā likumdošana nenodrošina politisku risinājumu konfliktam starp upuri un likumpārkāpēju, tā rada represīvu efektu un nosaka represīvas metodes kā *de facto* prioritāros līdzekļus politikā kopumā. Aizsardzības īstenošana pirms represīvajām metodēm vai to vietā ir īpaši nenoturīga pēc dabas, pakļauta subjektīviem faktoriem, kas nav piemērota uz taisnīgumu vērstai juridiskajai politikai.

Valsts koncepcijas par Juvenālās justīcijas politiku pieņemšana ir mēģinājums uzlabot esošo situāciju, izveidojot „... politiku, lai novērstu bērnu antisociālo un viktimgēno uzvedību, nodrošinot visaugstākajā mērā efektīvu bērnu tiesību un juridisko interešu aizsardzību, ieskaitot humānu un likumīgu bērnu uzvedības deviāciju korekciju.” Divus gadus vēlāk pieņemtie noteikumi par Valsts koncepcijas par Juvenālās justīcijas politikas ieviešanu „... piedāvā konkrētus līdzekļus bērnu krimināltiesību jomā un politiku, lai nepieļautu un novērstu tādu bērnu uzvedību, kas ir konfliktā ar likumu. Tiek paredzēts, ka līdzekļu un pakalpojumu attīstība ir process, kas norit paralēli diskusijām un jauna likuma pieņemšanai, lai radītu sagatavotu vidi un novērstu vakuumu, kas kompromitētu jauno sistēmu, un lai pilnībā aizsargātu bērnu, viņu vecāku un sabiedrības intereses.” Gan valsts koncepcija, gan noteikumi tās ieviešanai veido juridisko ietvaru, veicinot un atbalstot preventīvo līdzekļu attīstību.

Fonds *Animus* (Animus Association Foundation)

Fonds *Animus* ir nevalstiska organizācija. To 1994. gadā nodibināja sievietes – profesionāles, kas strādā palīdzības un atbalsta sniegšanas jomā – psiholoģes, psihoterapeites un sociālās darbinieces. 2001. gadā fonds ieguva sabiedriskā labuma organizācijas statusu. *Animus* misija ir veicināt veselīgu komunikāciju starp cilvēkiem un dzimumu līdztiesību Bulgārijas sabiedrībā. Tas tiek sasniegts, strādājot pie vairāku mērķu īstenošanas: attīstīt pieejamus psihoterapeitu un psihoanalītiķu pakalpojumus un programmas, kas piedāvā profesionālu un kompetentu palīdzību, radīt sabiedrībā tolerantu attieksmi pret daudzveidību, cienot tos, kas nonākuši grūtībās un cieš, un neatbalstot vardarbību, veicināt dinamiskas un psihoanalītiskas psihoterapijas un psihoanalīzes vērtības, lai palīdzētu Bulgārijas ģimenēm un sabiedrībai mainīties demokrātiskā veidā, attīstīt un ieviest projektus un programmas atbalsta sniegšanai cilvēkiem, kam nepieciešama palīdzība. Lai sasniegtu šos mērķus, fonds piedāvā pakalpojumus, ko nodrošina: Psihoterapijas un psihoanalīzes centrs; „St. Petka” krīzes centrs vardarbībā cietušajiem; Nacionālais palīdzības dienests bērniem; Palīdzības dienests vardarbībā cietušajiem; Sociālo pakalpojumu centrs bērniem un ģimenēm; Prevencijas, juridiskās attīstības un saziņas nodaļa; un Mācību centrs.

Gan Psihoterapijas un psihoanalīzes centrs, gan Sociālo pakalpojumu centrs bērniem un ģimenēm nodrošina agrīnās prevencijas pakalpojumus bērniem un pusaudžiem, kas nonākuši konfliktā ar likumu. Šīs programmas ir paredzētas bērniem un pusaudžiem, kam ir grūtības ar

komunikāciju vai pielāgošanos savai sociālajai videi; bērniem, kas pieredzējuši traumējošus notikumus; adoptētiem bērniem un bāreņiem; bērniem, kas pametuši aprūpes iestādes; un bērniem ar dažādām psiholoģiskām problēmām. Pakalpojumi ir paredzēti arī šo bērnu ģimeņu atbalstam viņu centienos tikt galā ar bērnu problemātisko uzvedību, audzinot bērnus ar īpašām vajadzībām, lai pārtrauktu vardarbību ģimenē u.c.

Šo mērķu sasniegšanai tiek izmantotas dažādas pieejas.

Psiholoģiskais atbalsts pēc „Tavistoka modeļa” („*Tavistock model*”)

Šīs pieejas pamatā ir vienlaicīgas konsultācijas bērnam/bērniem un vecākam/vecākiem. Bērni nāk vienu, daudz retākos gadījumos – divas reizes nedēļā. Māte (biežāk tā ir māte, kas apmeklē konsultācijas, nevis tēvs) vai abi vecāki vienlaicīgi tiek ar citu sociālo darbinieku, labākajā gadījumā – regulāri. Atsevišķos gadījumos palīdzība var tikt sniegta arī citam ģimenes loceklim (piemēram, vecmāmiņai). Dažos gadījumos, kas parasti ir saistīti ar vecākiem bērniem vai pusaudžiem, regulāru palīdzību nesaņem neviens no vecākiem.

Palīdzības kursa sākumā bērna konsultants parasti uzaicina abus vecākus (vai vismaz vienu no viņiem) uz sākotnēju sarunu. Parasti vecāki vēlas atnākt apskatīties personu, kas strādās ar viņu bērnu. Mēs uzskatām, ka ir noderīgi iegūt tiešu personisku pirmo iespaidu par vecākiem, novērojot viņu savstarpējo saskarsmi un saskarsmi ar sociālo darbinieku, kā arī uzklaut viņu viedokli par bērna problēmām un viņu attiecībām ar bērnu. Mērķis nav sniegt palīdzību vai padomu vecākiem: viens no vecākiem vai abi var jau būt uzsākuši savas konsultācijas ar speciālistu.

Iespējamais šīs sarunas saturs ietver pēc iespējas vienkāršākas atbildes un faktus uz jautājumiem, ko vecāki varētu uzdot par bērnam paredzēto palīdzību. Piemēram, konsultants varētu teikt: „Bērns nāks un runāsies vai spēlēsies, jo jaunāka vecuma bērni nevar pilnībā izteikties tikai ar vārdiem. Novērojot bērna spēlēšanos, es ceru palēnām saprast dažus no bērna iekšējiem konfliktiem un bailēm, kas traucē viņa vai viņas attīstībai. Komentāri par šiem konfliktiem un bailēm varētu palīdzēt bērnam labāk saprast situāciju un novērst šo emociju valdīšanu pār bērna ikdienas dzīvi.”

Konsultants iepazīstina ar saziņas pamatnoteikumiem, izskaidrojot, ka bērnam ir būtiski palīdzības saņemšanas laikā izmantot iespēju izteikt jebkuru savu domu – kaut arī nepieņemamu. Tāpat, viņam vai viņai ir jājūt, ka tas, kas norisinās starp viņu un terapeitu, ir konfidenciāls. Atbilstoši tam, konsultantam ir iespēja apspriest ar vecākiem to, kas notiek terapijas procesā, taču nepārrunājot visu detalizēti. Vecāki var lūgt tikšanos, kad viņiem rodas tāda vēlēšanās.

Svarīgs temats, ko apspriest ar vecākiem pirmajā tikšanās reizē, ir lomu noteikšana. Konsultants tiek ar bērnu vienu vai divas reizes nedēļā: viņš/viņa nevar uzņemties vecāku atbildību par bērna dzīvi.

„Mājas apmeklējumu metode”

Šī metode tika ieviesta kā daļa no projekta īstenošanas. Viena no projekta aktivitātēm bija mācības profesionāļiem, kas strādā ar bērniem, lai vairāk attīstītu viņu spēju ieklausīties tajā, kas bērnam ir sakāms, un radīt vidi bērniem, kur viņi justos saprasti, cienīti un aizsargāti. Šīs aktivitātes īstenošanā tika izmantoti daži panti no Publiskās izglītības likuma ieviešanas noteikumiem.

Skolotāji apmeklē skolēnus mājās, lai būtu labāk sagatavoti atbilstoši nodrošināt bērnu vajadzības (bērni tiek novēroti vidē, kurā tie uzturas lielāko daļu laika). Mājas apmeklējumi arī uzlabo sadarbību starp skolotājiem un vecākiem un veicina audžuvecāku iesaistīšanos. Būtiski piezīmēt, ka šādu apmeklējumu īstenošana sniedz atbalstu vecākiem, kā arī tiek atbalstīta bērnu garīgā, emocionālā un fiziskā attīstība.

Mājas apmeklējumi tika īstenoti, ievērojot dažus pamatprincipus. Mājas apmeklējumu mērķis ir veicināt bērna attīstību, tādējādi, tas ir pirmais uzdevums – kopā ar ģimeni noskaidrot, kas ir bērna attīstības vajadzības, jo tās ir darba procesa galvenais priekšmets. Vecāki ir bērna pirmie un vissvarīgākie skolotāji; mājas apmeklējumi atbalsta vecākus labāk rūpēties par savu bērnu – vecāki ir spējīgi labi parūpēties par bērnu, kad ir nodrošinātas viņu pašu pamatvajadzības. Īstenojot mājas apmeklējumus, mēs ieguldām bērna ģimenes spējā viņu atbalstīt; mēs rādām, kā vecāki var ikdienā atsaukties un nodrošināt bērna vajadzības. Mājas apmeklējumi vienmēr ir brīvprātīgi un tām ir nepieciešama vecāku piekrišana. Skolotājam, kurš dodas mājas apmeklējumā, ir svarīgi atcerēties, ka viņš/viņa ir viesis, kuram ļoti uzticas un izrāda godu. Tiek sagaidīts, ka skolotāji vērtēs, taču centīsies panākt, ka viņus pieņem, saprot un atbalsta. Ir svarīgi atcerēties, ka ģimenei ir nepieciešams laiks, lai mūs pieņemtu.

Uz uzticību balstītu attiecību veidošana ar vecākiem prasa paust savstarpēju cieņu, uzticēšanos, pieņemšanu, godīgumu, personisku attieksmi un kultūras atšķirību pieņemšanu. Veids, kādā tiek nodibinātas attiecības ar vecākiem, ir atkarīgs no tā, vai viņi ir gatavi piedalīties procesā: vecāki saskarsmē ar skolotāju ienes savu iepriekšējo pieredzi ar citām iestādēm, savu temperamentu, rakstura īpašības, vērtības. Arī vecākiem tikšanās ir ieguvums, kurā viņiem ir iespēja iegūt savādāku izpratni par skolotāju ārpus klases telpām.

Apmeklējums patiesībā sākas ar sagatavošanās posmu. Vecāki tiek informēti par apmeklējumu, pirms apmeklējuma tiek saskaņots datums un laiks. Skolotājs ir atbildīgs par sarunas toņa noteikšanu. Skolotājs dalās ar informāciju un piedāvā atbalstu; viņš vai viņa izskaidro, kā skola var atbalstīt ģimeni un cenšas izdibināt vecāku izpratni par bērna interesēm, problēmām un viņa attīstību. Skolotājs ļauj vecākiem dalīties savās vēlmēs, cerībās, raizēs, problēmās, un piedāvā viņiem iespēju uzdot jautājumus; viņš/viņa arī sniedz vecākiem informāciju, kur meklēt palīdzību. Apmeklējums beigās ir nepieciešams apkopot sarunas gaitu un vienošanās, apspriest nākamo apmeklējumu (un tā nepieciešamību), kā arī noteikt turpmākās saskarsmes veidu.

Pēc apmeklējuma skolotājs izdara piezīmes par apmeklējuma gaitu. Apmeklējuma rezultātā var tikt veiktas dažas izmaiņas bērna mācību plānā vai citos ar skolu saistītos pasākumos, kuros viņš/ viņa piedalās. Kad vien iespējams, skolotājs analizē rezultātu kopā ar savu komandu vai supervizoru.

Mājas apmeklējumus var īstenot dažādos veidos. Ir iespējams apmeklēt ģimeni vienu, divas vai vairāk reizes mācību gada laikā. Var apmeklēt visus skolēnus vai tikai dažus. Apmeklējums var ilgt no 30 līdz 90 minūtēm. Apmeklējumu var veikt viens skolotājs (klases audzinātājs ir vispiemērotākais kandidāts) vai skolotāju komanda (parasti divu cilvēku sastāvā, no kuriem viens varētu būt skolas pedagoģiskais konsultants).

Visi šajā pasākumā iesaistītie dalībnieki bija samērā apmierināti ar savu dalību Mājas apmeklējumu modulī. Viņu vērtējumā, tas ir noderīgs un viegli īstenojams. Skolotāji uzrāda labu metodes izpratni un saka, ka ir atvērti tās izmantošanai, ja ir tāda nepieciešamība („nepieciešamība” tiek noteikta, kad vien var būt situācija ar sarežģītu bērnu).

Zipija draugu programma (*Zippy's Friends Programme*)

Bulgārijas skolu pirmajās klasēs ir plānots pilotēt jaunu programmu „Zipija draugi”. Programmas pamatā ir interaktīvas un pieredzē balstītas mācību metodes. „Zipija draugi” ir starptautiski atzīta programma, kas vērsta uz bērnu garīgās veselības uzlabošanu. Programmas mērķis ir dot bērniem iespēju tikt galā ar esošajām vai nākotnē iespējamām problēmām un krīzes situācijām veselīgākā un konstruktīvākā veidā, iemantojot prasmes risināt problēmas un izpratni un meistarību tikt galā ar emocijām – savām vai citu.

Katras nodarbības mērķis ir mācīt bērniem pielietot dažādas stratēģijas, lai tiktu galā ar grūtībām, paaugstināt savu pašcieņu un noturību pret traumatiskiem notikumiem. Tādā veidā tas dod iespēju bērniem palīdzēt pašiem sev un citiem, pieņemot un novērtējot klases skolēnu dažādību.

Programma tiks īstenota trīs posmos: pilnvarotās organizācijas izvēlēto treneru mācības, skolotāju mācības, ko īstenos apmācītie organizācijas treneri, un programmas ieviešana skolā.

Zipija draugu programma sastāv no 24 nodarbībām; katra nodarbība ir 45 minūtes gara, un visa programma ilgst vienu gadu. Tā ietver ilustrētu stāstu kopumu par spāri Zipiju un viņa draugiem – bērnu grupu. Stāsti un uzdevumi moduļos atrisina ikdienas grūtības, ar kādām nākas saskarties bērniem. Klausīšanās un stāsta tematu apspriešana, bērnu līdzdalība jautros uzdevumos (gleznošanā, lomu spēlēs, rotaļās) ļauj bērniem šādā veidā attīstīt pozitīvas problēmu pārvarēšanas stratēģijas, kas liek viņiem justies labāk un nejust vajadzību darīt pāri sev vai citiem. Katrā nodarbībā ir laiks un vieta bērniem izteikt savas domas un izjūtas par uzdevumu, lai mācītos saprast, izteikt un pārvaldīt savas emocijas un izdomātu vairāk par vienu risinājumu problēmai. Pamatprincips ir pieņemtie lēmumi nedarīt pāri citiem.

Secinājumi

Kaut arī pieredze un starptautiski pētījumi norādīja, ka fonda *Animus* prevencijas programmas ir efektīvas, tām tomēr trūkst pārraudzības un vērtēšanas mehānismu. Vēl viens svarīgs uzdevums ir šo pakalpojumu labāka integrācija plašākā juvenālās prevencijas sistēmā.

ATSAUCES

1. Боян Захариев: „Правосъдието за деца – между щадящите и репресивните мерки”
<http://www.bghelsinki.org/bg/publikacii/obektiv/boian-zakhariev/2011-07/pravosdiето-za-deca-pred-reforma/>
2. “Концепция за държавна политика в областта на правосъдието за детето”
<http://www.strategy.bg/Publications/View.aspx?lang=bg-BG&Id=117>
3. “Пътна карта за изпълнение на концепция за държавна политика в областта на правосъдието за детето (2013 –2014 г.)”
<http://www.strategy.bg/Publications/View.aspx?lang=bg-BG&Id=117>
4. Становище на ИСДП относно реформата в младежкото правосъдие
<http://www.sapibg.org/publications/articles/479-stanovishte-na-isdp-otnosno-reformata-v-mladezhkoto-pravosudie>
5. Dessislava Ilieva, neatkarīga projektu vērtētāja un OD konsultante: “Report on Process Evaluation of Project “Combining Forces to Enhance the Prevention of Maltreatment and Neglect of Children in Four European Union Member States” (Ziņojums par projekta „Spēku apvienošana, lai veicinātu bērnu nepilnīgas audzināšanas un noliegšanas prevenciju četrās Eiropas Savienības dalībvalstīs” darbības vērtējumu) Vērtējumu veica fonds *Animus* Sofija, Bulgārija
6. Martha Harris: “The Child Psychotherapist and the Patient's Family” (Bērnu psihoterapeits un pacienta ģimene); in: Martha Harris and Esther Bick: “The Tavistock Model. Papers on child development and psychoanalytic training” (Tavistoka modelis. Pētījumo par bērnu attīstību un psihoanalītisko mācību); publicēts The Harris Meltzer Trust by Karnac, 1987.
7. Nelly Petrova-Dimitrova: “Development of alternative services, including foster care, within the framework of reforming child protection system. Experience of Bulgaria” (Alternatīvo pakalpojumu attīstība, ieskaitot bāreņu aprūpi, bērnu aizsardzības sistēmas reformu ietvaros. Bulgārijas pieredze); materiāli reģionālajai konferencei: “Child Care System Reform in Armenia, Belarus, Georgia, Moldova and Ukraine – Commitment, Partnership and Action” (Bērnu aprūpes sistēmas reforma Armēnijā, Baltkrievijā, Gruzijā, Moldovā un Ukrainā – ieguldījums, partnerība un darbība); Kišiņeva, Moldova, 24-26.novembris, 2009